MEMORIILE
SECȚIEI DE ȘTIINȚE
ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

MEMOIRS OF THE SECTION OF HISTORICAL SCIENCES AND ARCHEOLOGY

MÉMOIRES DE LA SECTION DES SCIENCES HISTORIQUES ET D'ARCHÉOLOGIE

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

Seria IV
Tomul XXXVIII
2014

COLEGIUL DE REDACȚIE:

acad. ALEXANDRU VULPE (redactor responsabil), acad. DAN BERINDEI, acad. DINU C. GIURESCU, acad. CAMIL MUREȘANU, acad. IOAN-AUREL POP, acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, acad. ALEXANDRU ZUB, CRISTIAN A. BOBICESCU (secretar științific)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2016

Copyright © Editura Academiei Române, 2016.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: http://www.ear.ro

Redactor: MIHAELA IAMANDEI
Tehnoredactor: ANDREEA CHIȚU

Bun de tipar: 4.07.2016 Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 6,75
C.Z. pentru biblioteci mari: 061(498.124. Buc.) Academia Română
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

ISSN 1224-1814

C U P R I N S

I. COMUNICĂRI

Acad. Dan Berindei, *Constantin Erbiceanu – un mare cărturar român* 7
Acad. Dan Berindei, *Ziua Culturii* 9
Acad. Ioan-Aurel Pop, *Eminescu şi Transilvania. Elogiul culturii naţionale româneşti* 13
Acad. Dan Berindei, *Românii Unirii din 1859* 20
Acad. Dan Berindei, *Academia în societatea românească* 24
Prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent, *O lucrare reprezentativă a istoriografiei româneşti: Monahismul ortodox românesc. Istorie, contribuţii şi repertorizare* 30
Acad. Dan Berindei, *Eminescu ziarist* 33
Acad. Ioan-Aurel Pop, *Eminescu şi străinii – o reconsiderare* 36
Acad. Dan Berindei, *Vizionarul, înţeleptul şi realistul Brâncoveanu* 42
Acad. Dan Berindei, *Senatul în istoria României* 45
Acad. Dan Berindei, *Bilanţul unei domnii* 50
Acad. Dan Berindei, *Cantemir: omul şi Domnul* 54
Acad. Ioan-Aurel Pop, *Dimitrie Cantemir şi Transilvania* 58
Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent, *Personalităţile Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918* 67

II. STUDII

Acad. Ioan-Aurel Pop, *Comentarii asupra unor documente dintre anii 1435 şi 1439, referioare la „Ioan/Iancu Românul”* 73
Acad. Răzvan Theodorescu, *Descoperiri arheologice la Alba Iulia şi o creştinare a ungurilor* 81
Prof. univ. dr. Andrei Pippidi, membru corespondent, *Încă un portret al lui Mihai Viteazul* 90

III. IN MEMORIAM

Centenarul naşterii istoricului, profesorului şi academicianului Ştefan Pascu (1914–2014) (Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent) 95
Profesorul Stephen Fischer-Galaţi (Acad. Dan Berindei) 101

IV. DARE DE SEAMĂ

Activitatea Secției de Științe Istorice și Arheologie pe anul 2014 (acad. Alexandru Vulpe, președintele Secției)..... 103

V. PREMII

Lista lucrărilor distinse cu premii ale Academiei Române pe 2014..... 107

I. COMUNICĂRI

CONSTANTIN ERBICEANU – UN MARE CĂRTURAR ROMÂN*

Acad. DAN BERINDEI

Cinstim memoria unui membru al Academiei Române, mare şi foarte modest cărturar. Este un merit al lui, acela de a fi lucrat cu o sârguinţă aproape de neurmărit şi, în acelaşi timp, de a-şi fi păstrat o atitudine, să o numesc marginală, deşi avea, în fond, îndrituirea de a pretinde mult mai mult de la viaţă. A fost un om preţuit de oamenii mari ai veacului anterior, de Dimitrie Sturdza – unul din stâlpii acestei instituţii timp de decenii – de Ion Brătianu, Mihail Kogălniceanu, de toţi cei care, în fond, erau constructorii României.

Constantin Erbiceanu s-a născut în satul Erbiceni. Tatăl său se numea Ionescu şi a luat numele de Erbiceanu, tocmai pentru a se demarca de Ioneşti, care erau (şi sunt şi astăzi) foarte mulţi. Erbiceanu a învăţat în satul natal, şi apoi la Seminarul Socola, din Iaşi, unde a fost mai târziu şi dascăl. A făcut parte dintre tinerii care s-au bucurat de sprijinul statului pentru a urma studii peste hotare, timp de aproape o jumătate de deceniu, în vremea lui Alexandru Ioan Cuza. După aceste studii, cel care s-a reîntors a demonstrat că nu şi-a pierdut vremea, ci dimpotrivă, cu multă sârguinţă a construit o întreagă lume a sa, pornind, totodată, la descifrarea unor perioade istorice, a unor etape din istoria acestei ţări, care erau foarte importante şi care fuseseră neglijate (poate şi dintr-o cauză obiectivă, aceea că spre sfârşitul veacului al XIX-lea, uzul limbii greceşti – care fusese o limbă dominantă în veacul al XVIII-lea – se cam pierduse).

Constantin Erbiceanu a învăţat cu temei şi, în baza acestei învăţături, s-a îndreptat în cercetările sale spre studierea şi scoaterea la lumină a culturii neogreceşti din spaţiul românesc şi a epocii fanariote. Lucrările sale privind Biserica şi pe mulţi dintre ierarhii Bisericii vor rămâne pentru totdeauna nişte monumente necesare. Reîntors în ţară, Constantin Erbiceanu a început cariera profesorală la Socola (acolo unde a învăţat), apoi la Facultatea de Teologie din Bucureşti, iar în ultima etapă a vieţii, la Facultatea de Litere din Bucureşti, Catedra de limbă elină. A avut parte de prietenia statornică a lui Nicolae Iorga şi a fost preţuit de Vasile Pârvan. Aceştia au fost cei doi stâlpi ai noilor timpuri, ai unei istoriografii moderne româneşti. Erbiceanu a beneficiat de ambele preţuiri, pe care le-a purtat până la sfârşit; chiar şi la dispariţia sa, cei doi s-au manifestat, cinstind memoria unui prieten şi cărturar deosebit, de o modestie absolut excepţională.

---

*Alocuţiune susţinută la *Sesiunea comemorativă dedicată centenarului morţii academicianului Constantin Erbiceanu* (*24 octombrie 2013*, *Aula Academiei Române*).

La 20 martie 1890, Constantin Erbiceanu a fost ales membru corespondent al Academiei Române, şi titular, nouă ani mai târziu. Între anii 1904–1907, a îndeplinit funcția de vicepreşedinte al Academiei. Discursul său de recepție a fost consacrat vieții şi activității literare a protosinghelului Naum Râmniceanu, unul dintre eroii cercetărilor sale.

Constantin Erbiceanu are lucrări deosebit de importante, majoritatea despre istoria bisericii; între altele, Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, dar şi lucrări privind cronicarii greci, care au scris despre români în epoca fanariotă. Meritul său cel mai mare a fost acela de a desțeleni teritoriul inedit al informației de arhivă greceşti. Pentru Erbiceanu, acesta a fost câmpul de activitate căruia i s-a dedicat, mergând până acolo încât, la Iaşi, a salvat documente aflate în mare primejdie de a fi distruse de timp, de mucegai; pe acestea le-a adus şi le-a uscat acasă, le-a descifrat şi le-a păstrat pentru cultura noastră.

Marele cărturar s-a ocupat şi de biografiile unor ierarhi, de la Veniamin Costachi la Neofit Scriban. S-a apropiat de cronicarii greci, pe care i-a adunat în volumul *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, rămas până astăzi o carte de căpătâi pentru toți cei care doresc să se apropie de veacul al XVIII-lea.

Academia Română are datoria să nu-şi uite membrii. Constantin Erbiceanu a fost membru al Academiei Române şi a ocupat timp de trei ani demnitatea de vicepreşedinte. Rostul sesiunii este de a-l readuce în gândurile noastre. Îi mulțumesc unui descendent al său (aflat aici), care ne-a determinat să organizăm această sesiune comemorativă dedicată istoricului Constantin Erbiceanu.

ZIUA CULTURII*

Acad. Dan BERINDEI

Ziua Culturii ne oferă un prilej de bilanț și, totodată, un moment în care trebuie să ne definim locul pe care Academia noastră îl ocupă și îndatoririle ei, mai ales în împrejurările acestei tranziții infinite prin care trece țara și drumul ei către normalitate. Suntem una dintre instituțiile cele mai vechi și mai statornice din România. Peste câțiva ani, vom împlini 150 de ani de ființare. În procesul constituirii României moderne și al unificării statale a națiunii, am avut în permanență un rol și aceasta chiar în etapele cele mai complicate ale istoriei mai apropiate a românilor. Suntem – cum ne defineşte legea – cel mai înalt for de știință și cultură al țării, dar, totodată, trebuie să fim și înțeleptul ei sfetnic, nefiind implicați politic și, deci, suntem situați în afara jocurilor de acest fel. Avem singura datorie de a veghea și a atrage atenția atunci când apar probleme care îngrijorează și tulbură societatea și, mai ales, riscă să pună în primejdie nu numai construcțiile noastre de astăzi, ci și pe cele ale viitorului.

Din 1866 și până astăzi, am fost necontenit prezenți și implicați în marile momente prin care a trecut România. Din păcate, insuficienta atenție acordată Academiei și, apoi, treptata restrângere a câmpului ei de acțiune, imixtiunile în funcționarea ei și însuşirea bunurilor ei, în deceniile totalitariste, nu au dăunat numai respectabilei noastre societăți savante, ci – prin absența consultării ei – bunului mers al țării.

Din anul 1990, Academia a fost repusă în drepturi, dar a fost un proces lent și dureros, care nu s-a încheiat nici în zilele noastre, după un sfert de veac. Bunurile, care ne-au fost răpite printr-un decret în anul 1948, ne puteau fi restituite prin altul, după decembrie 1989, dar acest lucru n-a avut loc, ci am fost și suntem supuși magmei birocratice care afectează întreaga societate, iar recuperarea s-a dovedit complicată și a impus eforturi nefireşti. Nerespectarea ființării neatârnate și autonome continuă să se producă din vreme în vreme. Academia este și ea victimă a unui proces general de restrângere a fondurilor destinate Științei și Culturii, din păcate, fenomen în multe privințe chiar planetar, care tinde să capete forme din ce în ce mai accentuate. Această situație amenință nu numai Academia și institutele ei, ci poate avea cele mai grave consecințe în mersul înainte al României. Sărbătorim Ziua Culturii, dar, înainte de toate, nu putem să nu ne exprimăm îngrijorarea pentru locul acordat Culturii în strategia dezvoltării României și, implicit, deși aserțiunea poate apărea meschină, pentru fondurile care-i sunt alocate.

* Alocuțiune susținută la Sesiunea dedicată *Zilei lui Mihai Eminescu – Ziua Culturii Naționale* (*15 ianuarie 2014*, *Aula Academiei Române*).

În perioada construcției statului național, Culturii i s-a dat o atenție și o pondere deosebită. Nu întâmplător au fost create cele dintâi Universități ale statului modern român la Iași și la București. S-a înțeles, atunci, că era necesar un întreg sistem articulat al instrucțiunii publice și Legea din 1864 a făcut acest lucru, asigurând mersul înainte pe acest tărâm atât de important, dar și atât de gingaș, până când Spiru Haret, neîntrecutul și dăruitul artizan al culturii moderne românești, avea să vină cu legile sale de fericită amintire.

În paralel, au fost formate cadre, neîntrerupt, în Universitățile de peste hotare, dar cu preocuparea ca ele să se realizeze potrivit necesităților țării și nu să devină instrumente de înstrăinare. A avut loc un proces general de creștere, de treptată dezvoltare și aliniere la parametrii țărilor mai înaintate. Dar, totodată, temeiurile de învățătură au devenit unități de măsură ale acceptării cuiva în lumea celor meniți să construiască și să conducă țara. Doctoratul în Drept de la Paris era, în acea vreme, o condiție culturală, dar și politică, pentru aspiranții la ministere și, de fapt, mai mult de jumătate dintre miniștrii de până la 1918 au satisfăcut această condiție nescrisă, adăugându-li-se lor absolvenții altor forme de învățământ superior.

În ansamblu, a fost vorba, în acea fază pregătitoare a marii împliniri din 1918, de o clasă politică, cu toate lipsurile inerente și firești, ce corespundea misiunii istorice care îi revenea. Cazurile de incultură au fost sancționate critic și polemic de contemporanii acelor vremuri, dar ele nu erau în realitate decât izolate și, ceea ce era mai important, actorii principali ai vieții politice dominau scena; spusele multora dintre ei ne impresionează, deseori, până în zilele noastre, nu numai prin conținut, ci, poate, și prin altă dimensiune pierdută... în negura timpurilor, cea a dragostei, a devotamentului față de patrie, nu doar proclamat cu emfază, ci slujit cu sinceritate și dăruire.

Așa s-a construit, împotriva tuturor obstacolelor și piedicilor, o țară care s-a dovedit capabilă, în perioada interbelică, de a realiza și demonstra viabilitatea operei ei: un stat în hotarele națiunii! În mai puțin de două decenii, s-a demonstrat atunci că n-a fost vorba de un proces artificial, ci de unul organic și că românii de pretutindeni erau capabili de a forma laolaltă un stat al lor la înălțimea vremurilor, de a vindeca rănile foarte grele ale uriașei conflagrații ce avusese loc, de a unifica instituțional noua țară și de a se angaja într-un proces de dezvoltare, din nefericire, întrerupt de Cel De-al Doilea Război Mondial și de era dictaturilor.

Ce însemnătate s-a dat atunci Culturii, cu toate trebuințele cu care era confruntată țara, înțelegând clasa politică – în multe privințe nouă –, importanța ei deosebită! Legislația învățământului, înființarea de noi universități de esență românească la Cluj și Cernăuți și, în embrion, și la Chișinău și Timișoara, dezvoltarea instituțiilor de învățământ superior specializat și de ramură, ridicarea la un nivel competitiv european a instituțiilor științifice și culturale au caracterizat acea perioadă în care s-au creat sau dezvoltat și însemnate unități de cercetare. Toate acestea au beneficiat de un sprijin generos, dar și necesar al statului.

În perioada roșie a dictaturilor, după o fază cumplită, distructivă pentru instituții și oameni, s-a ajuns la o alta, în care s-a înțeles necesitatea afirmării culturale a țării, acordându-se pentru aceasta fonduri necesare. Deși succesele au fost manipulate

politic şi prezentate artificial ca succese ale regimului, evident ele erau rezultatul muncii şi creativităţii oamenilor de ştiinţă şi cultură, iar afirmarea unora dintre ele pe plan internaţional a dezvăluit capacităţile ţării ce puteau fi oferite lumii. Important a fost, însă, faptul că a fost acordat sprijinul necesar exercitării activităţilor cultural-ştiinţifice, mai ales că, în spatele firmei politice, fiinţa, în majoritatea cazurilor, dorinţa afirmării culturii şi ştiinţei româneşti.

În decembrie 1989, a avut loc marea răsturnare, prin care s-a pus capăt unui regim la care fusesem condamnaţi prin jocurile unor mari puteri. A fost şi momentul în care au fost luate hotărâri benefice pentru Cultură şi Ştiinţă. Libertatea cuvântului a fost redobîndită de oamenii de ştiinţă şi, de asemenea, dreptul deplin de a călători; a început şi opera de reintrare treptată în fluxul cultural-ştiinţific al lumii. Instituţiile de cercetare – care îi fuseseră luate Academiei Române şi subordonate umilitor, ca un corp străin – i-au fost, prin voia lor, înapoiate. Sistemul universitar s-a diversificat; au apărut universităţile particulare.

Dar deficienţele n-au lipsit. Lucrurile nu s-au desfăşurat cum s-a sperat. S-a înlocuit un sistem cu altul, dar s-a lucrat mult la întâmplare sau imitându-se modele din afară, în condiţiile existente la noi. Robinetele fiind larg deschise, s-a asistat la fenomene de inflaţie intelectuală îngrijorătoare, imixtiuni şi influenţe politice au dus la o mult prea generoasă promovare, în învăţământul superior, a unor cadre didactice necorespunzătoare, degradându-se, totodată, şi calitatea cadrelor din învăţământul mediu. Privilegierea politică, dar şi corupţia au afectat grav lumea elevilor şi a studenţilor. Goana după titluri fără reală acoperire, obţinute cu mijoace necinstite, a degradat un învăţământ care reuşise să fie la înălţimea necesităţilor timp de un veac şi jumătate. Silinţele unor voitori de bine s-au lovit de un grav proces de degradare, care a afectat şi, din păcate, afectează încă, sistemul nostru de Învăţământ.

Imitaţiei servile, fără discernământ şi fără a se ţine seama de posibilităţile şi necesităţile ţării, i s-a adăugat insuficienta atenţie acordată, de forţele politice, Culturii şi Ştiinţei. Acestea n-au beneficiat, cum ar fi fost firesc şi necesar, din partea guvernelor succesive, de o poziţie privilegiată, pentru binele, progresul şi afirmarea ţării, neînţelegându-se rolul lor esenţial în dezvoltarea unei ţări şi în afirmarea internaţională a ei. A avut loc, totodată – deoarece nu s-au asigurat, chiar cu sacrificii, condiţiile păstrării lor în ţară – o migrare intensă şi foarte gravă a celor mai bune cadre ştiinţifice în formare. În numele libertăţii, abuziv invocate, s-a desfăşurat şi se desfăşoară o adevărată propagandă, încurajând plecările şi deplângându-i pe cei care au curajul de a nu se desţăra.

De fapt, ne lovim de o gravă problemă de educaţie şi formare. Discursul, adresat copiilor şi tinerilor, este unul de imitaţie. A fost înlocuit discursul „marxist-leninist“ cu unul valabil în ţări temeinic aşezate de veacuri, corespunzător unor realităţi diferite, dar nepotrivit situaţiilor şi evoluţiilor noastre. Procesul de mondializare a fost înţeles necorespunzător şi, într-o interpretare care duce la distrugerea structurilor spirituale tradiţionale seculare, la pierderea identităţii şi a trăsăturilor specifice, care ne-au apărat existenţa şi ne-au ajutat la mersul înainte, prin vitregiile istoriei.

Conştientizarea naţională este mai necesară ca oricând, tocmai în noile împrejurări ale globalizării şi, de asemenea, pentru a dobândi, în cadrul Uniunii Europene, căreia îi aparţinem din 2007, un loc corespunzător şi nu acela de slujitori ai celorlalţi. Modelul comportamentului Poloniei şi al polonezilor ne este oferit şi bine ar fi să-l urmăm. Înţelegem sensul şi necesitatea integrării noastre europene şi mondiale, dar dorim ca acest lucru să se desfăşoare corespunzător necesităţilor şi intereselor noastre, aşa cum acest proces a avut loc pentru toate statele aderente, fiecare apărându-şi cu îndârjire ceea ce considera că este necesar şi benefic propriei entităţi, fără a neglija nici esenţiala problemă a resurselor, a avuţiei ţării. În complicatul mers înainte, într-o lume într-adevăr nouă, cea a informaticii, se cuvine să ne găsim cadrul adecvat fără a renunţa, însă, la ceea ce ne defineşte şi ne afirmă şi, mai ales, să apărăm prin cultură caracterul uman al existenţei prezente şi, mai ales viitoare, ca o trainică pavăză împotriva dezumanizării.

EMINESCU ŞI TRANSILVANIA. ELOGIUL CULTURII NAȚIONALE ROMÂNEŞTI*

Acad. IOAN-AUREL POP

Lui Mihai Eminescu i-au adus laude toți românii care l-au citit, de la cei mai mari cărturari până la oamenii de rând, fascinați de versul şi de verbul său. Nu pot menționa aici toate monografiile şi edițiile Eminescu şi nici elogiile închinate, din secolul al XIX-lea încoace, marelui poet. Trebuie doar să amintesc că, începând cu anul 1932, George Călinescu i-a tot prezentat viața, pentru generații de români, cu măsura omului echilibrat şi a specialistului desăvârşit, plasându-l pe Mihai Eminescu sub semnul eternității. Concluzia exegetului era tulburătoare: „Astfel se stinse în al optulea lustru de viață cel mai mare poet pe care l-a ivit şi-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc. Ape vor seca în albie, şi peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, şi câte o stea va veşteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-şi strângă toate sevele şi să le ridice în țeava subțire a altui crin de tăria parfumurilor sale”[1]. De aceea, ni s-a părut tuturor drept cel mai firesc lucru ca Ziua Culturii Naționale, pentru toți românii, să fie ziua naşterii lui Mihai Eminescu.

În deceniile din urmă, totuşi, şi statura de scriitor național a lui Eminescu a fost pusă în chip drastic în discuție, cu accente de condamnare care păreau fără drept de apel. O singură justificare poate să explice asemenea reacție, anume cultura oficială de tipul corului cu o singură voce din anii „Cântării României”, când şi cele mai înalte idealuri româneşti intraseră în ridicol şi deriziune. În acest context ideologic – cum se ştie – nici Eminescu nu putea fi decât „luceafăr”, „geniu”, „poet nepereche”, „patriot” etc. fapt care a condus, prin repetare abuzivă, la tocirea respectivilor termeni şi, pentru cei mai mulți, la golirea lor de sens. Justificarea este însă numai parțială, fiindcă ea nu explică de ce, în peisajul cultural românesc postdecembrist, multe judecăți de valoare despre Eminescu au căzut în extrema condamnării, denigrării şi calomnierii, când, de fapt, nu era nevoie decât de revenirea la calea de mijloc, realistă. În acest cadru eterogen, abordarea echilibrată a creației scriitorului a rămas mult timp o *rara avis*. Abia ultimii ani par să mai fi potolit din patimile exhibate de unii „critici” imberbi atunci când venea vorba de Eminescu. Meritul unei asemenea atitudini naturale îl are, în cea mai mare parte – spre cinstea ei – Academia Română, prin Secția sa fondatoare de Filologie şi Literatură română.

---

* Alocuțiune susținută la Sesiunea dedicată *Zilei lui Mihai Eminescu – Ziua culturii Naționale (15 ianuarie 2014, Aula Ascademiei Române)*.

[1] G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, Bucureşti, 1966, p. 317.

Un exemplu de denigrare „erudită şi matură", *ex cathedra* (expresia nu este metaforică, fiindcă autorul denigrării era pe atunci titular la prima universitate a ţării, din capitală), a lui Eminescu a venit în 1997, printr-o lucrare-eseu, apărută apoi în mai multe ediţii, în tiraje „de masă", la Editura „Humanitas"[2]. Cu toate precauţiile luate de autor, Eminescu este portretizat, în chip necruţător, în paginile cărţii, drept „mit", cu următoarele conotaţii: „autohtonist şi xenofob" (p. 11), „naţionalist" (p. 60), „gazetar şi profet naţionalist" (p. 91), „antioccidental", prolog, prin *Doină*, al unor „invocaţii naţionale legionare", plasat, într-o succesiune nefastă, alături de Zalmoxis, Ştefan cel Mare, Horea şi Căpitan (p. 320)[3] etc. Toate aceste lucruri – expuse într-o manieră alertă şi într-un stil atractiv, convingător – pot părea şi par multora reale, aievea, mai ales că între cititori, puţini sunt cunoscători profunzi ei operei eminesciene şi, mai puţini încă, sunt la curent cu evoluţia detaliată a istoriei moderne şi contemporane, în lume şi la noi. Mesajul lucrării menţionate[4] (şi al altora, care exprimă opinii aproape identice) păcătuieşte, în cazul lui Eminescu, din cel puţin două motive: 1) face din Eminescu un om dedublat, cu o faţă de mare poet şi cu o alta – total diferită – de gazetar xenofob şi naţionalist; cu alte cuvinte, unul este Eminescu-poetul şi cu totul altul Eminescu-ideologul; 2) judecă ideile literare, dar mai ales politice, ale lui Eminescu prin prisma unor idealuri declarate cumva universale şi atemporale, dar care au, toate, caracter istoric şi au apărut recent; altfel spus, Eminescu este „rău", fiindcă nu a anticipat „Declaraţia universală a drepturilor omului", nici drepturile minorităţilor definite de Comisia Europeană şi nici nu a protestat când numele său a fost alăturat de legionari numelui Căpitanului! În treacăt fie spus, plasaţi în acea situaţie nefericită, nu s-au putut revolta nici Ştefan cel Mare şi nici Horea, adică alţi „naţionalişti"! Suprema acuză adusă poetului se leagă cumva de poezia *Doină*, considerată un fel de esenţă în versuri a xenofobiei eminesciene: „Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima cânii" (p. 231)[5]. Aici se procedează prin izolare, individualizare şi scoatere din context, încât cititorii înţeleg că „geniul naţional al românilor" este un mărunt autohtonist, un naţionalist şi un xenofob, în contrast cu spiritele luminate ale timpului său. Autorul omite să spună că toţi marii creatori romantici şi postromantici ai secolului al XIX-lea – mai ales cei afirmaţi în rândul popoarelor central şi sud-est europene – exprimau aceleaşi idei cu Eminescu despre străinii „cotropitori", în spiritul aspiraţiilor de libertate naţională şi de formare a statelor naţionale. Cele mai progresiste figuri ale secolului lui Eminescu erau luptătorii pentru propăşirea idealurilor naţionale, îndreptate împotriva ocupanţilor, împotriva „naţiunilor imperiale", educate ca să stăpânească. Glorificarea trecutului nu este „păcatul" lui Eminescu, ci al tuturor creatorilor romantici, de oriunde, iar ura (exprimată poetic ori gazetăreşte) faţă de străinii asupritori (sau consideraţi ca atare, în bloc) este un atribut general al elitelor popoarelor supuse. A-l acuza pe

[2] L. Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997.

[3] Trimiterile se fac la ediţia a doua a menţionatului eseu, apărută în anul 2000.

[4] Vezi critica acestei cărţi la Ioan-Aurel Pop*, Istoria, adevărul şi miturile* (note de lectură), Bucureşti, 2002.

[5] Paradoxal, după deceniile de interdicţie de sub dictatura comunistă, respectiva poezie ajunge din nou pusă la index, de această dată în plină epocă a democraţiei.

Eminescu de xenofobie în acord cu idealurile democratice de azi şi cu legislaţia în vigoare este ca şi cum l-am respinge pe Aristotel pentru că i-a definit pe sclavi drept „unelte vorbitoare". De altminteri, asemenea tentaţii sunt curente. Să ne amintim că şi Bălcescu i-a reproşat lui Mihai Viteazul faptul că nu i-a eliberat pe ţărani, ca şi cum lumea de final al Evului Mediu s-ar fi putut ghida după principiile democrat-liberale ale secolului al XIX-lea. Dar nici Bălcescu nu scapă de pana vajnicului critic, fiind acuzat nu numai de naţionalism incurabil, ci şi pentru vina de a fi permis să i se pună de către comunişti chipul pe bancnota de o sută de lei. Ca urmare, şi el apare drept un fel de criptocomunist. În acelaşi fel, după judecăţile din cartea menţionată, Eminescu – preluat şi de legionari după aproape o jumătate de secol de la moartea sa – ar fi fost un gardist *avant la lettre*!

A fi „naţionalist" în epoca lui Eminescu însemna a-ţi iubi în chip neţărmurit ţara şi poporul şi a lupta pentru libertatea naţională. Acesta era unul dintre cele mai înalte idealuri morale posibile, exprimate numai de spiritele cele mai alese. Termenul, ca toate ismele, a dobândit conotaţii peiorative (cu sensul de exagerare a unui sentiment, a unei atitudini etc.) mult după moartea lui Eminescu, în secolul al XX-lea. Toţi marii contemporani ai lui Eminescu, din România şi din ţările vecine, au construit ţările lor, naţiunile lor moderne, s-au mândrit cu aceasta şi s-au declarat „naţionalişti". A fi „naţionalist" atunci însemna a lupta contra puterilor multinaţionale înglobante, care îngrădeau folosirea limbii proprii, a religiilor şi confesiunilor specifice, a tradiţiilor popoarelor mai mici, oprimând sute de milioane de oameni. Prin prisma unor anumite curente contemporane, această atitudine poate părea demnă de condamnat, dar abordarea aceasta este complet falsă şi arată lipsa unei gândiri istorice.

Acuza de naţionalism adusă lui Eminescu este însă – inclusiv din perspectiva contemporană – foarte gravă. Ea vizează şi atitudinea poetului faţă de Transilvania. Să ne amintim că în anul 1850, când se năştea micul Eminovici la Ipoteşti, ţara noastră exista numai în sufletele unor vizionari, era o „ţară de ţări" supuse puterilor vecine. Oltenia şi Muntenia formau ceea ce străinii numeau Valahia, iar românii, Ţara Românească, „provincie privilegiată", situată în orbita Imperiului Otoman; Dobrogea era, de mai bine de patru secole, efectiv sub ocupaţie turcească; regiunea dintre Carpaţi şi Prut forma ciuntitul principat al Moldovei, dependent, aidoma Valahiei, de Imperiul Otoman; Ţara de Sus – numită ulterior Bucovina – cu vechile capitale ale Moldovei şi cu gropniţele domneşti (inclusiv cu mormântul lui Ştefan cel Mare) se găsea, de la 1775, sub austrieci; Moldova de răsărit (dintre Prut şi Nistru) era frântă de ruşi la 1812; Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul se aflau sub Habsburgi de la 1688 şi sub stăpâni străini, de vreo şapte-opt secole. Orice intelectual român responsabil de atunci nu putea să fie decât revoltat de această situaţie şi dornic de unificare politică a naţiunii, adică „naţionalist".

Pe când „băietul" care „cutreiera păduri" şi „se culca ades lângă izvor" avea vreo nouă ani, Muntenia, Oltenia şi mica Moldovă (fără Basarabia şi Bucovina, dar cu cele trei judeţe din sud, reprimite la 1856) se uneau sub Alexandru Ioan Cuza, formând Principatele Unite, chemate oficial, la scurtă vreme, România. Când pleca silit principele Alexandru Cuza şi venea incognito principele Carol I de Hohenzollern, adolescentul precoce Mihai îi cerea „frumoasei Bucovine să se îmbrace în doliu",

fiindcă „se stinse un luceafăr”. Aşa găsise cu cale elevul de la Cernăuţi să-l cheme pe dascălul său ardelean, Aron Pumnul, care studiase în limbă străină la Cluj, în aceeaşi înaltă şcoală crăiască în care învăţase alt „naţionalist” înverşunat, anume Avram Iancu. Apoi, crescând într-o lună cât alţii într-un an, Eminescu a scris despre „Dragoş Vodă cel Bătrân”, despre „românii pierduţi pe Criş şi pe Mureş”, despre „Mureşan” care „scutura lanţul”, despre „Târnava prinsă în galbine maluri”, l-a văzut aievea pe Horea „stând călare pe-un munte falnic”, strajă pământului şi poporului „de la Nistru pân-la Tisa”… În tot acest timp, a văzut mai adânc decât alţii devenirea ţării, adică independenţa de la 1877 şi nedreptatea marilor puteri faţă de sacrificiile românilor, pierderea Bugeacului şi obţinerea Dobrogei (în 1878, când vecinii generoşi „ne-au luat ceea ce era al nostru şi ne-au dat ceea nu era al lor”), proclamarea ţării drept Regat, cu prestigiul crescut în Europa (1881) şi apoi, la scurtă vreme, nu a mai văzut nimic din nimicnicia lumii acesteia, hotărând să ne vegheze din ceruri, ca „un tânăr voievod” rătăcitor prin stele.

Nu se cuvine să vă spun Domniilor Voastre, sub aceste „falnice bolţi” încărcate de înţelepciune, cum a cunoscut Eminescu ţara toată, pe care o avea întipărită în suflet, în ciuda vieţii sale scurte de numai 33 de ani deplin lucizi. Nu pot şi nu se cade să insist asupra acelor familii Eminovici (Iminovici) de pe lângă Blaj şi Făgăraş, nici să spun despre Iosif Vulcan şi a lui „Familie” orădeană, ori despre emoţia poetului când a văzut cu propriii ochi Mica Romă, salutată din inimă… Îmi închipui numai cât se va fi iluminat, în cea dintâi călătorie sau în cealaltă, cu trupa de teatru a lui Mihail Pascaly, sub turnul Bisericii Sfântul Nicolae din Şcheii Braşovului, la sfat cu voievozii ctitori, apoi la Alba Iulia, la adunarea „Asociaţiunii”, apoi în satul Bucerdea, pe Târnave, de unde pornise în lume familia Maiorescu, ori la Târgu Mureş sau la Sibiu, ajutat de Nicolae Densuşianu să ajungă la Răşinari, la popa Bratu, bunicul dinspre mamă al lui Octavian Goga… Îl văd aievea, mustrat părinteşte de Slavici la Viena, sfătuit de George Barițiu, stimulat de Vulcan, ajutat de unii, neînţeles de alţii. Poezia de dragoste de cea mai adâncă vibraţie i-a fost inspirată apoi de un alt spirit transilvan (năsăudean) – Veronica Micle, dătătoare de har pentru „Eminul ei iubit”.

Eminescu, purtând în suflet ţara întreagă, „de la Nistru pân-la Tisa“, nu avea cum să ocolească, în viaţa reală şi în cea recreată prin opera sa, Transilvania. A văzut în Transilvania originea statelor româneşti, prin voievozii descălecători, originea şcolilor în limba română, prin dascălii „descălecaţi” la Bucureşti şi Iaşi, dinspre Sibiu, Braşov, Blaj ori Cluj, a admirat în Transilvania leagănul erudiţiei, acribiei şi dăscăliei, dar, mai presus de toate, icoana românismului păstrat nealterat, cu rădăcinile lui daco-romane, cu obsesia latinităţii, cultivate de Şcoala Ardeleană şi de epigonii ei. Eminescu a fost emoţionat sincer în Transilvania, de oameni, de port, de maniere, de nevoia deşteptării acestei părţi a naţiunii, ţinute încă în ignoranţă şi supunere. A făcut chiar proiectul unui ciclu de conferinţe populare, destinate maramureşenilor şi menite să cuprindă următoarele teme: *Geniul naţional*; *În favoarea teatrului*; *Studii asupra pronunţiei*; *Patria română*; *Poezia populară*[6]. La serbările Putnei, Eminescu a strâns simbolic ţara la un loc, sub

[6] G. Călinescu, *op. cit*., p. 153.

oblăduirea spiritului ştefanian, iar în organizarea evenimentului, s-a sprijinit în chip serios pe transilvăneni şi bucovineni. Prima poezie i s-a publicat în „Familia", iar prima răsplată literară pecuniară tot de acolo i-a venit. Iată ce-i scria poetul, la un moment dat, lui Mecena al său (Iosif Vulcan): „Mult stimate domnule şi amice, Mulţumesc pentru onorariul trimis – cel dintâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vodată-n viaţă. În România domneşte demagogia, şi în politică şi în literatură; precum omul onest rămâne aici necunoscut în viaţa publică, astfel talentul adevărat e înecat de buruiana rea a mediocrităţilor, a acelei şcoale care crede a putea înlocui talentul prin impertinenţă şi prin admiraţie reciprocă. Iartă-mi, stimate amice, acest ton polemic, dar te asigur că a fost pentru mine o rară mângâiere de-a mă vedea remunerat dintr-un colţ atât de depărtat al României, din Oradea-Mare – când în ţara mea proprie nu voi ajunge nicicând să însemnez ceva, excepţie făcând de cercul restrâns al câtorva amici. Şi-apoi să nu fiu pesimist?"[7].

Şi totuşi, cu toată mizeria materială şi morală, cu toate nopţile de înecat amarul la „Bolta Rece" sau aiurea, cu toată disperarea şi boala, Eminescu nu s-a supărat niciodată pe România, nici pe ţările care formau Ţara cea mare şi nici pe poporul român şi nici măcar pe neamurile străine. Despre România, atunci când era mai obidit, mai revoltat şi mai flămând, Eminescu a scris cele mai frumoase versuri. S-a supărat, fireşte, pe conducătorii răi, de toate etniile, pe prostie şi răutate, pe mediocritate şi rapacitate. Insinuarea de xenofobie este, cel mai adesea, gratuită, câtă vreme Eminescu îi veştejeşte pe aceia care stăpâneau şi asupreau poporul său, mai ales poporul de jos. Natural, are unele tonuri prea aspre, confundă partea cu întregul, sau pe inamicii reali cu cei imaginari, proferează critici nedrepte, mai ales atunci când, în mintea lui, realitatea interfera cu ficţiunea. Putem constata chiar – printr-o formă de gândire anistorică – faptul că Mihai Eminescu, judecat după normele noastre actuale, a exprimat idei xenofobe şi antisemite. Dar, după nici un secol de unitate politică naţională, suntem oare noi vrednici să-l judecăm pe Eminescu? Oare nu s-ar cuveni să-l lăsăm pe el să ne judece? Sau ne temem să nu coboare asupra bicisniciei noastre fulgerul judecăţii poetului? Eminescu a fost geniu, nu sfânt, cu generoase ieşiri, cu egoisme copilăreşti, cu logice planuri de propăşire a patriei şi a universului şi cu lamentabile neputinţe omeneşti.

Dar calitatea de arhitect (în sens spiritual) al României moderne nu i-o poate lua nimeni lui Eminescu. Mort trupeşte, în 1889, poetul nu a apucat să vadă Războiul cel Mare de Întregire a Neamului, nici Mărăşeştii, nici adunările de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia, nici dreptatea istorică pe care, în fine, ne-au făcut-o cei mari la Paris, în 1919–1920, recunoscând deciziile democratice ale românilor. Când a trăit Eminescu, România de pe harta politică europeană avea maximum 137 000 de km pătraţi, iar la 1918–1920, Regatul României era de circa 300 000 de km pătraţi, exact „de la Nistru pân-la Tisa", cum prevestise marele vizionar. Cu alte cuvinte, Eminescu nu apucase să vadă pe hartă nici măcar jumătate din România reală şi nici nu a avut stringentă nevoie! Când a fost la Cernăuţi, la Blaj şi la Sibiu, ori în atâtea alte părţi, a „pipăit" ţara aievea şi s-a convins că ceea ce avea în suflet corespundea cu geografia şi cu etnografia. Când a scris *Dulce Românie*, asta ţi-o

[7] *Ibidem*, p. 280–281.

doresc!, s-a gândit cu siguranță la România rotundă, descrisă în Doină, așa cum, în pomenita scrisoare către binefăcătorul său, plasează fără ezitare „Oradea Mare" într-un „colț îndepărtat al României". Pentru poet – prin urmare – România exista demult, ca și pentru Kogălniceanu odinioară (la 1843), sau ca și pentru Nichita Stănescu (cu mult după, prin anii șaptezeci ai secolului trecut), ca și pentru atâtea generații de români: patria română era peste tot unde se vorbea românește; patria era chiar limba română!

Nicolae Iorga, în spirit eminescian, a scris cele mai frumoase cuvinte în proză despre România și țările ei de demult: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dânșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de Țară Românească". Și adaugă, lămuritor: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români[8]". Numai ignoranții sau/și răuvoitorii se pot mira de aceste afirmații. La fel scrisese, pe la 1700, Dimitrie Cantemir, când vorbea despre „toată Țara Românească, ce apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenească și Ardealul" sau, cu câteva decenii mai înainte, Miron Costin, convins că „numele [nostru] cel drept din moși-strămoși este român, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: Țara Rumânească"[9]. Dar – ceea ce nu spun detractorii – la fel scriseseră și gândiseră și Dante, Shakespeare, Cervantes, Goethe, Pușkin sau Petöfi, ca și Gibbon, Mommsen sau Michelet despre țările și popoarele (națiunile) lor. Nici ei nu mai sunt citiți integral azi în culturile lor și în cultura universală, dar cât de mediatizate sunt în continuare mesajele lor! Și cât de nesemnificativi și de mărunți sunt aceia care-i hulesc! Marile spirite universale – chiar dacă exprimă idei generale – nu pot reflecta decât epocile și țările lor. Toți marii scriitori ai lumii sunt mai întâi scriitori naționali, fiindcă – chiar și atunci când nu recunosc asta – exprimă chintesența popoarelor lor, specificul local, cel mai adesea specificul național.

Cum să fi fost Eminescu „universalist", „internaționalist" și „cosmopolit", când țara aceasta, de-a lungul vieții lui pământești, nu a existat în realitatea ei recunoscută decât în sufletele și în mințile românilor? Cum să fi predicat Eminescu unirea cu alte neamuri, când nu era făcută și acceptată încă unirea neamului său? Cum să ne permitem că condamnăm o linie firească de gândire care, din Evul Mediu până la Ureche și Costin și de la Dimitrie Cantemir și Școala Ardeleană la Eminescu, Iorga, Constantin Giurescu, Ioan Lupaș sau Gheorghe Brătianu, a condus treptat, în chip firesc, la crearea prin cultură a adăpostului politic necesar acestui popor, adăpost numit România. În acest edificiu – văzut de Eminescu

[8] N. Iorga, *Români și Slavi. Români și Unguri*, București, 1922.

[9] I.-A. Pop, *Istoria și semnificația numelor de român/valah* și *România/Valahia, discurs de recepție la Academia Română*, rostit la 29 mai 2013, cu răspunsul acad. Dan Berindei, București, 2013, *passim*.

aievea şi glorificat prin creaţia sa – Transilvania era coloană vertebrală, axă de susţinere şi rezervor etnic românesc.

Academia Română are menirea – prin testamentul lăsat de atâţia înaintaşi şi, în primul rând de Eminescu – să vegheze la conservarea, dezvoltarea şi perpetuarea acestei realităţi şi să nu permită punerea sub semnul întrebării a legatului unităţii naţionale, prin voci izolate, care vor să impresioneze, ori să strângă capital politic şi pecuniar. De aceea, se cuvine ca insinuările evocate şi altele (care susţin că Eminescu este perimat şi bun de pus în debaraua istoriei, ori că limba română nu mai poate să servească pentru comunicare, ci doar pentru înjurături etc.) să fie auzite (trăim, slavă Domnului, într-o ţară care respectă libertatea de opinie!), dar nu şi ascultate. Să nu ne lăsăm amăgiţi de visele autonomiste, care amintesc triste experienţe de discriminare medievală! Poporul acesta, deplin format prin secolele IX–X după Hristos, atunci când apar primele ştiri scrise despre blaci, vlahi, valahi, volohi etc., a trăit circa un mileniu (şi mai trăieşte încă, în parte) despărţit şi umilit, obligat să se plece sub sabie şi să se ticăloşească, a cunoscut peste patru decenii de dictatură comunistă şi alte multe rele. Generaţii de înaintaşi vrednici s-au chinuit, s-au luptat şi, mulţi, au murit ca să făurească România, s-o apere, s-o primenească şi s-o preamărească. România – visată şi cântată de Eminescu în versuri – există, sub aspectul dreptului internaţional şi cu multe avataruri, de circa un secol sau un secol şi jumătate. N-a fost aceasta o vreme edenică, dar a fost una de afirmare a naţiunii, în vreme ce alte „ţări şi neamuri“ – cum spune cântecul – „au pierit”. Ca şi Eminescu – simbolul naţional – România nu a fost şi nu este perfectă, dar există. Putem să fim dezamăgiţi de multe realităţi, tărie, energie, personalitate, onoare şi demnitate. Eminescu nu a fost şi nu este infailibil şi poate fi, natural, criticat. Dar dacă Eminescu a greşit în chestiunea naţională, atunci toate spiritele noastre tutelare au greşit, ceea ce este absurd, revoltător şi ruşinos. Mai ales când o spun unii dintre noi, românii! Blamându-i pentru sentimentul lor naţional pe Eminescu şi Bălcescu, pe Kogălniceanu şi Alecsandri, pe Bariţiu şi Bărnuţiu, pe Iorga şi Brătianu – chiar dacă ne vindem uşor panseurile publicate în tiraje generoase şi câştigăm uşor banul – ne dăm singuri, până la urmă, certificate de pauperitate intelectuală. Chiar şi străinii lucizi şi oneşti, pe aceia dintre noi care facem asta, ne disprețuiesc în adâncul lor, ne desconsideră, ne blamează.

Nu trăim într-o societate ideală şi nici măcar dreaptă şi cuminte. Suntem tentaţi mereu să criticăm şi să ne supărăm, pe bună dreptate. Dar când ne supărăm tare pe unele şi pe altele, pe unii şi pe alţii, este bine să avem în faţă lecţia pesimistului Eminescu şi să rezistăm. O mie de ani de dezbinare şi despărţire ne-au condus pe noi, românii, la un secol de unitate naţională! Cum să punem semnul egalităţii – la scara timpului pământesc – între o mie de ani de singurătate şi o sută de ani de unitate? Deocamdată, trebuie să fie clar pentru multe generaţii viitoare că „unirea face puterea“ – cum spusese alt moldovean, dar, mai mult decât atât, unirea sub semnul culturii naţionale şi al lui Eminescu ne dă raţiunea de a fi ca popor pe această lume.

Eminescu nu are nevoie de laude sau de elogii. În această magnifică aulă, doi confraţi transilvani au făcut „elogiul satului românesc” şi au adus „laudă ţăranului român”, spre cinstea lor şi a instituţiei noastre. Eminescu este, în sine, elogiul şi lauda poporului român!

ROMÂNII UNIRII DIN 1859*

Acad. DAN BERINDEI

Românii din epoca Unirii au încheiat osârdia a generaţii anterioare pentru o categorică reînnoire a destinelor poporului lor. Ei au fost aceia care au dat întruchipare unui vis, care le păruse multora ireal şi utopic şi au deschis un drum pe mai departe urmaşilor lor. Este însă drept că au putut acţiona într-un climat al lumii favorizant, într-o etapă de mari schimbări, căreia au ştiut să i se integreze eficient.

Veacul al XVIII-lea deschisese omenirii noi perspective pe multe planuri. Ştiinţa şi Cultura înregistraseră salturi spectaculoase, înlesnindu-se ritmul progreselor în domeniul tehnicii, fusese veacul Revoluţiei industriale în Apusul Europei şi tot atunci se încheiase descoperirea pământului. Dar, poate, mai însemnate fuseseră schimbările hotărâtoare care avuseseră loc în viaţa social-politică, mai întâi în ţările mai înaintate, dar, treptat, apoi, ele răspândindu-se şi cuprinzând mare parte din omenire.

Pe o nouă bază ideologică, secolul Luminilor oferise temei pentru schimbări cu consecinţe fundamentale. Mai întâi, se afirmase dreptul la libertate în Lumea nouă, în nordul continentului american, unde cele 13 colonii ale Marii Britanii se ridicaseră proclamându-şi neatârnarea şi apoi instaurând o republică, deschiseseră o nouă cale afirmării individuale a omului, dar prin aceasta şi colectivă a celor care-i alcătuiau populaţia. Urmase marea răsturnare a Revoluţiei franceze din 1789, care înfruntând lumea monarhiilor absolute, trecând şi prin momente complicate şi sângeroase, sfârşise printr-o aşezare a ei în limite raţionale sub bagheta lui Napoleon Bonaparte. Apăruse atunci un nou tip de stat-model, un stat modern, monarhie constituţională sau republică, ce avea să se impună în cursul veacului al XIX-lea. Dar această schimbare se întemeiase şi prin afirmarea dreptului la viaţă liberă şi egală a naţiunilor şi astfel, naţiunea modernă se înfăţişase ca purtătoarea de cuvânt în noua eră ce se inaugura, iar fiinţa naţională se impusese pe primul plan de atenţie.

Împărţiţi în state diferite, la cheremul unor mari imperii – otoman, de care depindeau cele două state ale lor, dar şi cele două mari imperii creştine, austriac şi rus, care incluseseră provincii dominant româneşti în posesiunile lor – românii au avut în faţa lor un drum tare greu de străbătut, ceea ce le-a părut multora ca imposibil de realizat şi totuşi, imposibilul a fost înfăptuit! Era, însă, rezultatul unor transformări de mentalitate decisive şi mai ales de trezire naţională, care n-a cunoscut hotarele despărţitoare, ci a avut loc într-un întreg areal de românitate.

Românii s-au arătat a fi una, indiferent că erau stăpâniţi de otomani, de austrieci sau de ruşi. Această conştiinţă a izvorât din cea de neam, care îi însoţise pe români

* Alocuţiune susţinută la *Sesiunea dedicată împlinirii a 155 de ani de la Unirea Principatelor Române* (*24 ianuarie 2014*, *Palatul Patriarhiei Române*).

şi în perioada medievală şi contribuise în a le da necontenit sentimentul unităţii lor, inclusiv de origine. Îndepărtata Romă, unul din centrele lumii şi centrul marelui imperiu întemeietor, a figurat în mentalul românilor ca un preţios indicator de obârşie şi în fiecare zi, limba pe care o vorbeau şi denumirea pe care şi-au păstrat-o şi şi-o dădeau unii altora, chiar dacă se găseau sub stăpâniri diferite, le puneau în faţă ideea fundamentală a originii – sinteză cu factorul dominant al apartenenţei la civilizaţia latină – şi, mai ales, a unităţii lor. Carpaţii nu însemnaseră un hotar despărţitor, ci mai degrabă o punte de legătură şi de refugiu pentru români şi cu atât mai puţin Milcovul îi despărţise pe munteni de moldoveni. Fenomenul trans-humanţei ajutase la conservarea şi transmiterea limbii, la menţinerea unităţii ei – fenomen atât de rar la celelalte popoare de origine romanică!

Din veacul al XVI-lea, tiparul se realizase şi în spaţiul românesc şi rapid se imprimaseră cărţi, mai ales de cult, în limba română, care nu evidenţiau deosebiri lingvistice, ci, dimpotrivă, unitatea limbii. Ele au circulat necontenit în întreg spaţiul românesc, ajutând la întreţinerea caracterului unitar al limbii vorbite, confirmându-le, totodată, românilor că erau fraţi, indiferent de locul lor de locuire. Lăcaşurile ridicate de domni şi boieri în ţările vecine ale neamului lor au însemnat, de asemenea, dovezi şi instrumente ale unităţii românilor, ca şi dependenţa lungă a bisericii ortodoxe a românilor ardeleni de cea din Ţara Românească.

Secolul Luminilor avea să însemne şi veacul trezirii spirituale a românilor şi lucrul acesta s-a petrecut mai ales sub impulsul Şcolii Ardelene, care a acţionat cu eficienţă nu numai în Transilvania, ci şi în întreg spaţiul românesc. Curtea de la Viena a determinat o parte a românilor transilvani la unirea cu Biserica romano-catolică, dar în perioada următoare, s-a ajuns la o conlucrare naţională între cele două Biserici, care avea să se vădească cu pregnanţă şi în beneficiul naţiunii, în 1848 şi 1918. Oricum, pentru români, indiferent de ţara căreia îi aparţineau, convingerea apartenenţei lor la trunchiul unic al românităţii, sentimentul unităţii au tins să se generalizeze încă din secolul al XVIII-lea şi cu atât mai mult în cel de-al XIX-lea, veac al naţionalităţilor! Un rol decisiv l-a avut şi şcoala, cu mulţi învăţători şi profesori veniţi din Transilvania, care au fost foarte eficienţi răspânditori ai convingerilor naţionale încă din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Biserica, prin slujitorii şi cărţile ei, lucrările consacrate limbii şi istoriei de slujitori ai ei şi acţiunile practice au ajutat mult la necontenita creştere a simţămintelor unităţii naţionale, treptat având să se alăture, pe lângă convingerea unicităţii naţionale, şi idealul realizării, într-un viitor cât mai apropiat, a strângerii la un loc, într-un stat al românilor, a întregii naţiuni. Predominant a apărut ca nefiresc hotarul dintre moldoveni şi munteni, care despărţea două ţări cu instituţii similare şi cu o soartă asemănătoare, aflându-se amândouă sub o unică suzeranitate, cea a Porţii otomane. Gândul unificării lor a apărut stăruitor şi el avea să fie slujit de întreaga românitate; prin învăţător şi preot, românii, în ansamblu – de la săteanul aservit la boier – aveau să fie înzestraţi spre mijlocul veacului cu ideile însufleţitoare ale trezirii naţionale, dar pe acestea aveau să se altoiască şi cele ale secolului respectiv, cele ale trecerii într-o altă etapă a existenţei românilor pe plan social-politic şi instituţional.

Revoluţia din 1848 a avut o însemnătate hotărâtoare în acest proces, care părea doar utopic, dar care, în fapt, îi conducea pe români spre concretizarea unor

visuri. Unitatea românilor a fost demonstrată prin amploarea Revoluției şi îmbrățişarea ei pe aproape întreg spațiul de locuire al românilor, dar şi prin programele care au fost elaborate şi care au reliefat cu pregnanță unitatea de vederi şi de obiective, cu deosebiri neînsemnate de la o țară la alta. Acest program avea să fie, în mare măsură, apoi, cel al Epocii Unirii şi cel de făurire a statului național modern. Revoluția din 1848 le-a dat românilor şi măsura forței pe care ei o aveau, deşi erau dominați de imperiile zonei; le-a conferit puterea de a merge mai departe în lupta pe care au dat-o pentru libertate şi o dădeau pentru făurirea unei Românii noi! Printre țelurile Revoluției, care avusese loc, ideea unificării națiunii ocupase un loc deosebit, în aşa măsură încât pentru Bălcescu, ea reprezentase – în analiza pe care o făcuse ulterior evenimentelor revoluționare – principala direcție de acțiune a viitorului şi-l determinase să-şi consacre toate forțele unei lucrări-simbol dedicate primei Uniri a românilor din vremea lui Mihai Viteazul.

Deceniul ce urmase Revoluției fusese unul de contrarevoluție, de apăsare şi deziluzii, dar porțile viitorului fuseseră deschise şi nimeni nu mai putea opri mersul istoriei! Frământați şi zguduiți de revoluție, românii nu renunțaseră la ceea ce avuseseră efectiv, timp de câteva luni, în Țara Românească şi, o perioadă, şi în Transilvania. Se adăugase şi războiul Crimeii, care a fost semnalul trezirii interesului statelor mari din occidentul continentului pentru Europa de Răsărit şi de Sud-Est. Speranțele s-au redeşteptat şi condițiile istorice au dus la formarea unei puternice mişcări unificatoare. A avut loc, atunci, un fenomen social-politic de o amploare fără precedent, la români.

Trezirea națională şi implicarea politică au devenit generale. Întreaga societate din cele două principate, dar în fapt din întreg spațiul românesc, au fost cuprinse în febra perspectivelor ce se deschideau. Simțămintele patriotice au devenit îndrumătoarele principale ale mersului înainte, iar unirea un obiectiv al tuturor, considerată un panaceu universal, ca singura cale pe care românii din Țara Românească şi Moldova trebuiau s-o urmeze, lăsând drumul deschis şi pentru ceilalți români, când împrejurările aveau să fie favorabile.

Este adevărat că problema Principatelor a devenit o chestiune internațională şi, astfel, chiar o componentă a jocurilor marilor puteri ale epocii, dar conducătorii mişcării naționale, întemeiați pe un sprijin aproape unanim şi constant al conaționalilor lor, au avut dibăcia de a îndruma „corabia neamului" pe apele învolburate ale istoriei şi de a asigura cu îndrăzneală, curaj, dar şi inteligență politică, depăşirea obstacolelor şi atingerea obiectivelor națiunii. Cum spunea, odată, Kogălniceanu, pe drept cuvânt, „Unirea, națiunea a făcut-o!"

A avut loc, în anii Unirii, o uriaşă mişcare a poporului român, cu meritul stăruinței neîncetate, vreme de mai bine de o jumătate de deceniu, în care, firesc, divergențe au existat, dar totul a fost subsumat, cu un consens unanim, țelului fundamental, cel al făuririi României. Interese au fost subsumate de unii sau de alții acestui obiectiv, Bucureştii s-au impus drept Capitala noului stat, Iaşii plătind tributul pierderii întâietății în spațiul său; caracterul unitar al instituțiilor, rezultate dintr-o sinteză echilibrată moldo-valahă, avea să contribuie la consolidarea puternică a edificiului național care a fost ridicat. S-a desfăşurat un proces de reformă, cu măsură, deşi grabnic înfăptuit, în care au fost utilizate modele din afară, dar cu tact şi inteligență politică şi doar prin adaptare la realitățile interne. Într-un răstimp

scurt, s-a schimbat înfăţişarea ţării celei noi, confirmând existenţa unei etape esenţiale a modernizării şi aliniind treptat noua Românie statelor Europei acelei vremi. Unirea n-a reprezentat doar un memorabil moment istoric, ci ea a inaugurat o nouă etapă a istoriei naţionale, care a stat la temeiul României independente, moderne şi întregite în hotare naţionale.

Marele salt, realizat în temeiul votului decisiv de la 24 Ianuarie, a fost opera naţiunii române, întemeiată pe un val de voinţă şi entuziasm popular şi îndrumată de conducători patrioţi şi dăruiţi interesului naţional, nu doar rostogolit în vorbe, ci slujit, efectiv, cu abnegaţie. România nu era încă independentă, dar dubla alegere a fost semnalul unei voinţe naţionale nezdruncinate, marile puteri – garante prin Tratatul de la Paris, din 1856 – fiind puse de fapt în faţa unui fapt împlinit, care concretiza, spectaculos, hotărârile de bază cvasiunanime ale adunărilor ad-hoc din 1857, şi ele expresie a altui fapt împlinit, realizat consensual de moldoveni şi de munteni. Unirea politico-administrativă de la sfârşitul anului 1861, secularizarea, lovitura de stat din mai 1864, legea rurală din august 1864 aveau să fie, apoi, alte fapte împlinite, îndrăznețe, novatoare, dar menţinute în limitele posibilului.

Reformele şi faptele împlinite în cadrul procesului de modernizare, pregătirea politico-militară a cuceririi neatârnării şi, de asemenea, convingerea transmisă naţiunii că ei îi revenea să realizeze mai departe, când aveau să apară circumstanţele favorizante, unificarea naţiunii din întreg spaţiul românesc, au fost urmările zilei de 24 Ianuarie 1859, „zi de aur”, cum i-au spus contemporanii, de veşnică amintire pentru români, datori a cinsti recunoscători pe făuritorii ei patrioţi de acum 155 de ani, adevărate modele de comportament pentru generaţiile următoare!

ACADEMIA ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ*

Acad. DAN BERINDEI

Instituțiile reprezintă fundamente ale oricărei societăți umane. Unele sunt efemere, altele se afirmă lungi perioade. Unele sunt de marcantă însemnătate, altele nu joacă decât roluri minore. Societățile savante se înscriu şi ele printre instituții, cele mai de seamă dintre ele fiind Academiile, care grupează intelectualitatea de vârf a națiunilor, locul în care se reunesc, în temeiul valorii şi a alegerii exercitate de confrații din domeniu, cărturarii din variate ramuri şi oamenii de litere şi artă, fiind totodată locuri de întâlnire a savanților lumii, deoarece, punte către lume, o Academie onorează prin chemarea în sânul ei, pe învățații de peste hotare, exercitându-şi funcția de republică a literelor, ştiințelor şi artelor. „Dacă rădăcina academiilor aparține solului natal, arborele în sine, cu florile şi fructele sale, trăieşte în adierea comună a atmosferei pământeneşti, în mişcarea ei şi sub influența soarelui care le încălzeşte", declara în urmă cu aproape un veac doctorul Istrati. Academia este deci o instituție națională, dar prin compoziție şi activitate, şi internațională.

Academia Română se apropie de momentul în care va sărbători un veac şi jumătate de existență, moment de care o mai despart doar doi ani. Bilanțul evoluției ei dezvăluie o neîndoielnică ascensiune. Dacă plecăm de la restrânsa societate literară din 1866, de la cele două secții create în 1867, la care s-a adăugat, în 1871, cea de-a treia, cea dedicată ştiințelor naturii şi exacte, de la o activitate restrânsă inițial la problema limbii şi la istorie, constatăm, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, existența a trei puternice secții. În acestea s-au strâns reprezentanții de vârf ai elitelor intelectuale ale epocii, care s-au putut conexa totodată fluxului ştiințific şi cultural mondial. În cursul veacului trecut, s-a înregistrat necontenita creştere a nivelului Academiei şi, de asemenea, a varietății preocupărilor membrilor săi, de la mijlocul secolului adăugându-se şi rețeaua de institute. Deşi etapele ființării ei au fost marcate şi de pagini întunecate, rezultanta rămâne însă pozitivă. Răsfoind dicționarul membrilor aleşi ai noştri timp de un veac şi jumătate, nu putem decât să ne manifestăm respectul şi aprecierea; cele câteva excepții, urmări ale imixtiunilor din afară, n-au afectat, din fericire, trunchiul puternic al unui arbore impozant! Ne putem mândri cu ceea ce au realizat, generație după generație, înaintaşii noştri, uneori trebuind să treacă prin grele încercări. Cinste lor!

Dar mersul înainte al Academiei noastre depinde în primul rând de membrii ei, de realizările, de interesul, dar şi de devotamentul lor instituțional, de măsura în care ea va demonstra mai departe că este un corp viu, util şi chiar necesar societății.

---

* Alocuțiune susținută la *Adunarea generală organizată cu ocazia Zilei Academiei Române – Ziua Uşilor Deschise* (*4 aprilie 2014*, *Aula Academiei Române*).

Neparticiparea la activităţile ei şi nepăsarea unor membri ai ei îi pot ameninţa fiinţarea, după cum neînţelegerea rosturilor Academiei şi importanţei ei pentru România de către cei cărora le revin, într-un răstimp sau în altul, înaltele răspunderi de conducere a ţării, poate reprezenta o gravă ameninţare pentru o instituţie fundamentală a ei şi, fără îndoială, chiar pentru mersul înainte constructiv al societăţii româneşti.

Un recent sondaj de opinie ne-a arătat că, dincolo de denigrări răuvoitoare şi de atacuri, există la mulţi concetăţeni ai noştri o bună părere despre Academie, situată chiar în apropierea Bisericii şi Armatei, ceea ce reprezintă şi o indirectă aşezare a Academiei noastre între instituţiile fundamentale ale României.

Pornind de la valoarea naţională pe care, prin compoziţia noastră, am reprezentat-o de peste un secol (şi putem afirma că o reprezentăm şi astăzi), suntem datori să onorăm chemarea noastră în acest for suprem printr-o activitate corespunzătoare, care să justifice o alegere, dar care, totodată, să ajute mersului înainte al ţării. De asemenea, trebuie să avem mândria şi curajul de a apăra poziţia şi rolul Academiei în societate şi în viaţa României, atunci când iniţiative nepotrivite o ameninţă sau îi dăunează şi, mai ales, trebuie să apărăm prin atitudine fermă interesele naţionale ale ţării, contribuind totodată – ca una din instituţiile fundamentale – prin activitatea şi legăturile noastre, la încadrarea ştiinţei şi culturii româneşti, la un nivel corespunzător unei valori reale, în fluxul mondial şi european.

Academia Română nu este doar un for de consacrare a celor mai buni oameni de ştiinţă şi cultură dintre cetăţenii României, de recunoaştere publică a realizărilor şi prestigiului lor, ca aparţinând spaţiului excelenţei, ea este în societatea românească şi o uzină de producţie spirituală în variate domenii. Cele 66 centre şi institute reprezintă, la rândul lor, un loc de strângere la un loc a elitelor intelectuale – cele câteva mii de cercetători efectuând o activitate de înalt nivel ştiinţific şi cultural sub îndrumarea şi controlul Academiei. În laboratoarele unităţilor ei, în care prezenţa şi activitatea membrilor Academiei sunt componente esenţiale, se desfăşoară lucrări de înalt nivel în domeniul cercetării fundamentale, dar şi a celei aplicative. Sunt înfruntate, nu rareori din păcate, condiţii nu suficient de satisfăcătoare, mai ales sub aspectul legăturilor internaţionale costisitoare (nu în ultimul rând, prin neputinţa alimentării la zi şi complete a bibliotecilor cu carte ştiinţifică, ori prin insuficienţa mijloacelor disponibile pentru efectuarea de deplasări).

Probleme mai există cu acuitate în ceea ce priveşte mişcarea firească a cadrelor ştiinţifice, durata promovării, iar retribuţiile tinerilor cercetători sunt încă departe de ceea ce ar fi firesc să fie, mai ales că este vorba în general de cei mai buni din succesivele generaţii. Aceasta reprezintă însă o problemă generală, care priveşte ansamblul cercetării ştiinţifice din ţară, locul ei şi măsura preţuirii care se acordă de factorii politici acestei direcţii fundamentale.

Tot în privinţa institutelor noastre, s-ar impune ca poziţia deplin autonomă a Academiei, recunoscută încă din anul 1867, cu prilejul intrării în activitate şi a celei dintâi sesiuni, să fie neîncetată şi pe deplin respectată. Aceasta, atât în privinţa existenţei şi activităţii unităţilor, cât şi privind evaluarea lor, dar şi a publicaţiilor lor periodice, care, fiind ale Academiei, n-ar trebui din oficiu să fie supuse controlului şi aprecierii unei comisii care încălcându-ne neatârnarea, nu-şi are rostul în ceea ce

priveşte înaltul nostru for, mai ales având în vedere compoziţia ei. Să nu fie uitate niciodată de conducătorii acestei ţări, angajamentul şi cuvintele patriotului prim-ministru Ştefan Golescu de la 1/13 august 1867, care arăta, la ceremonia inaugurării Societăţii Literare Române, că „*societatea este şi rămâne independentă şi liberă, cum liberă şi independentă a fost, este şi va fi limba poporului român*".

Printre institutele noastre există unele recunoscute ca excelente pe plan internaţional, care fac cinste Academiei, dar şi ţării şi care afirmă România, după cum acest lucru este făcut şi de mulţi dintre membrii noştri. Deşi criteriul citărilor internaţionale nu mi se pare de departe deplin edificator pentru aprecierea activităţii şi valorii cercetătorilor – fără a se lua în considerare ansamblul realizărilor lor şi calitatea contribuţiilor, şi nu doar cantitatea lor şi, de asemenea, nu în puţine cazuri, rosturile acestora pentru afirmarea culturală a ţării şi poziţia lor în societate – de la an la an, se constată o creştere apreciabilă a nivelului acestor citări, ceea ce reflectă nu doar progresul înregistrat în respectivul domeniu, ci şi treptata luare în considerare, mai accentuată peste hotare, a acestor activităţi din România, intrarea ei sporită în circuitul firesc al valorilor cultural-ştiinţifice.

Dar, Academia Română are în sarcină şi valorificarea trecutului, a examinării şi studierii evoluţiei limbii – motiv fundamental al înfiinţării ei acum un veac şi jumătate – dar şi a evoluţiilor istorice, a trăsăturilor spirituale specifice, a contribuţiilor în domeniul gândirii înalte, a filosofiei, dar şi al variatelor întruchipări ale artei. Ea este menită, între altele, să realizeze bilanţuri comparative şi mai ales să sublinieze specificităţi originale. Identităţii noastre şi evoluţiei ei, a cărei cunoaştere este esenţială, îi sunt consacrate străduinţe, iar roadele sunt de folos ţării pentru a ocupa în salba naţiunilor şi a statelor lumii un loc cu justă măsură. În această grandioasă întrecere de civilizaţie, reprezentând una din naţiunile acestui continent, înalta noastră societate dă contribuţii apreciabile, deşi insuficienţele de mijloace materiale corespunzătoare stânjenesc uneori participări la nivelul posibilităţilor de exprimare.

În domeniul esenţial al economiei şi al dezvoltării societăţii, Academia este o prezenţă activă şi multiformă. Institutele şi centrele ei orientate în această direcţie contribuie la cunoaşterea şi rezolvarea unor probleme capitale ale economiei. Ea îşi dovedeşte în această privinţă utilitatea practică şi nu numai cea a studierii minuţioase a unor chestiuni esenţiale României pentru viitoarea ei dezvoltare.

Faptul că Academia noastră reprezintă un ansamblu larg de domenii, ridică probleme datorită complexităţii direcţiilor, dar oferă totodată un întins teren de lucru ştiinţific, ca şi posibilitatea conlucrării creatoare înăuntrul ţării, dar şi în lume. În numeroase privinţe, de la activitatea ei creatoare – a membrilor şi a unităţilor de cercetare – până la înfăţişarea acestui mic parc din inima oraşului, Academia poate oferi *un model* şi ajuta la alegerea şi realizarea obiectivelor alese. Un alt avantaj îl reprezintă şi situarea ei în afara jocurilor politice, ceea ce îi conferă atribuţii de echilibru, echidistanţă şi obiectivitate. În numeroase domenii, poate oferi modele, căi de urmat şi consiliere. Este într-adevăr o „bătrână doamnă" multiştiutoare, dispusă şi, mai ales, capabilă de a da sfaturi dezinteresate, lucru atât de rar în societatea în nesfârşită tranziţie din zilele noastre. Există însă şi condiţia ca secţiile şi membrii ei să utilizeze plenar posibilităţile ce se oferă, să se manifeste în ansamblu

exprimând prezența noastră instituțională, ca factori importanți – potrivit pregătirii și valorii lor – în complexa, dar și atât de complicata evoluție a țării și în străduința de a se afirma și de a corespunde unor sarcini care i-ar reveni.

De un veac și jumătate, bunurile cultural-științifice și în primul rând colecțiile atât de valoroase ale Bibliotecii, dar și casele memoriale – de la Mirceștii lui Vasile Alecsandri, la casele lui George Călinescu și George Oprescu, ori reședința generalului Henri Berthelot, pentru a nu da decât câteva exemple – au păstrat pentru viitorime memoria unui trecut și satisfac și dorințele unor mari personalități care au considerat Academia drept locul și depozitarul cel mai potrivit al donațiilor și al testărilor lor. Silința pentru inventarierea și catalogarea acestor bunuri și punerea lor în valoare, prin restaurări, a fost și este una din sarcinile noastre, deoarece Academia Română este și o conservatoare a producției spirituale, a fost și este percepută ca atare. Și pentru viitor, înaltei noastre societăți îi revine misiunea de a apăra și a conserva aceste bunuri cultural – artistice, atât de primejduite în vremurile noastre în care progresul și schimbările le pot pune sub semnul întrebării. Donatorii noștri din răstimpul a aproape 150 de ani au considerat Academia ca locul unde memoria cuceririlor culturale poate și trebuie să fie conservată și apărată; se cuvine a se respecta generozitatea și intențiile lor patriotice, apărându-se totodată de distrugere și dispariție astfel de bunuri, cu care țara noastră nu este atât de înzestrată din pricina vitregiei vremurilor și a situării ei „în calea răutăților".

Academiei îi mai revine o sarcină permanentă și o obligație. Ea, atotștiutoarea, nu trebuie să fiinţeze izolată într-un glob de fildeș, ci implicată nemijlocit în știință, cultură și artă, să urmărească ceea ce există în societatea românească și în lume și să sfătuiască dezinteresat pe conaționalii ei și pe factorii de conducere ai țării, în privința căilor viitorului, dar și a problemelor de mare însemnătate cu care este confruntată societatea. Este ceea ce Academia a făcut de la întemeierea ei, preocupând-o firesc activitatea cultural-științifică, dar implicându-se și spunându-și cuvântul și în marile momente ale devenirii țării.

De la înființarea ei, Societatea Academică Română a fost prima formă de unitate instituțională românească, ea reprezentând o Românie Mare spirituală și culturală. Fără îndoială, afirmarea acestei realități în fața lumii a fost unul dintre obiectivele majore ale înaltei societăți care fusese întemeiată, concretizându-se, de altfel, o dorință ardentă exprimată în diferite proiecte. Era vorba de o unitate cultural – spirituală, dar și de afirmarea unității românității în întregul ei, nefiind uitați nici aromânii. Mai mult decât atât, alcătuirea societății savante a început prin chemarea mai întâi a cărturarilor și a oamenilor de cultură din afara statului din acea vreme, din provinciile atunci aservite dominației străine. Academia a transmis societății românești ideea fundamentală a unității națiunii și, în același timp, s-a considerat întotdeauna apărătoarea ei și a marilor ei interese, fiind totodată dezinteresată și însuflețită doar de mersul înainte al țării în ansamblul ei.

Înaintașii noștri au fost prezenți prin luări de poziție în momentul neatârnării și în cel al desăvârșirii unității statale din 1918. Nu se cuvine să uităm cuvintele rostite de Victor Babeș în cea dintâi ședință desfășurată la București, la 2/15 noiembrie 1918, după retragerea armatelor dușmane. „*Libertatea* – a spus atunci Babeș – *pe care n-am prețuit-o niciodată îndeajuns, și-a făcut din nou apariția. Sabia lui*

Damocles, atârnată timp de doi ani asupra libertății şi existenței țării româneşti, s-a ridicat. Suntem iarăşi liberi! Români liberi în toate acțiunile şi aspirațiunile noastre şi mai aproape ca oricând de înfăptuirea idealului național". Trei săptămâni mai târziu, la propunerea lui Ioan Bogdan, s-au trimis Consiliului Național Român de la Sibiu felicitările şi urările Academiei Române, care reprezentase „*de la întemeiere, unitatea culturală a românilor de pretutindeni*", deoarece se împlinise „gândul statornic al neamului" cu câteva zile mai înainte la Alba Iulia. Niciodată n-am fost absenți în momentele decisive şi am ştiut să ne exprimăm cu limpezime pozițiile. Suntem datori şi astăzi să nu ne uităm această misiune pentru a răspunde unei sarcini ce ne revine ca membri de vârf ai spiritualității, dar şi pentru a fi de folos societății noastre, țării, mai ales că ne întemeiem pe ştiință, dar şi pe superioritatea desprinderii noastre de interese directe.

În egală măsură, trăind în mijlocul țării şi cu problemele ei, ne-am considerat şi suntem obligați a nu sta nepăsători şi străini față de alte probleme însemnate cu care a fost şi este confruntată societatea românească – unele dintre ele şi consecințe ale precipitatei evoluții a omenirii. Prin declarații publice, pentru a nu da decât câteva exemple, am luat poziție în problema unității românilor şi a limbii de pe ambele maluri ale Prutului, în problema Roşia Montana, în cea a unor clădiri înalte cu scopuri speculative din capitala țării. Ca instituție şi ca membri ai Academiei, nu facem politică, dar suntem datori a ne implica în orice problemă fundamentală, care poate afecta bunul mers al treburilor publice, a spune un cuvânt competent şi a apăra cu fermitate ceea ce se cuvine a fi apărat. Trebuie să facem acest lucru, pentru a sprijini evoluții pozitive pentru țară, dar şi ca un model de comportament pentru conaționalii noştri. Într-o societate în care sentimentele egoiste şi egocentrice au căpătat accente prea puternice, ne revine a fi nişte trezitori.

Una din sarcinile esențiale este de a contribui la difuzarea în rândul națiunii a respectului pentru propria noastră identitate națională, de a aminti societății româneşti că nu a apărut miraculos de ieri, ci că ea este rezultatul unei lungi evoluții, al unui mers pe drumurile grele şi întortocheate ale istoriei a generații succesive de-a lungul veacurilor. Ne revine să contribuim la păstrarea şi răspândirea cunoştințelor despre ceea ce am însemnat şi despre ceea ce însemnăm, despre locul pe care-l ocupăm pe această planetă, şi despre sarcinile pe care le avem de a nu uita ce au făcut înaintaşii şi de a le urma pilda prin aportul nostru în calitate de cetățeni ai acestei țări, pentru afirmarea ei şi nu doar să ne manifestăm ca ființe egoiste.

Prin manifestările şi expozițiile pe care le organizează (în primul rând, Biblioteca), Academia Română are o activitate publică pe care trebuie să ne străduim – ca aici, în inima Capitalei – să o facem cunoscută într-o măsură mult mai mare; să atragem un public intelectual şi cultivat mult mai numeros decât ceea ce reuşim să realizăm astăzi!

Lumea întreagă se găseşte într-un proces de o mare complexitate, în mijlocul unor mutații geopolitice şi a unor deplasări de putere, într-o luptă neîncetată pentru asigurarea dezvoltării şi chiar a existenței ei viitoare, în mijlocul unor confruntări cu perspective şi urmări incalculabile. Ritmul de evoluție a umanității, chiar cel al dotării ei tehnice se găseşte într-o continuă schimbare. Este greu de ținut pasul într-o

întrecere de acest fel şi cu atât mai mult de recuperat decalaje; „accidentele de parcurs” sunt tot mai numeroase şi mai complicate, inventivitatea omului, din păcate, nu se afirmă doar în sensul pozitiv al dezvoltării generale, ci şi în forme care pot pune în primejdie fiinţarea umanităţii în ansamblul ei.

În această situaţie, este firească tendinţa strângerii la un loc a eforturilor. Uniunea Europeană corespunde unor interese generale, dar omul s-a desprins din ordinea firească a regnului animal şi nu se mai supune ei, ci, deseori, iniţiativele sale au tendinţe de afirmare unilaterale, egoiste şi însumează probleme de rivalitate. Nu s-a stabilit încă un regim de deplină egalitate între state, contradicţiile se fac simţite, nivelurile de trai sunt mult diferite, ceea ce afectează şi legăturile interumane. Din vreme în vreme, izbucnesc crize care pun în primejdie echilibrul general şi stânjenesc mersul înainte. Marile probleme n-au ajuns încă să fie tratate într-o manieră constructivă şi echilibrată. Vocea înţelepţilor este încă aşteptată şi dorită. Academia poate şi trebuie să fie nu numai un for de consacrare a valorilor de excelenţă, o uzină creatoare de valori spirituale în multe domenii, ci şi un sfătuitor competent şi dezinteresat, însufleţit numai de dorinţa de a construi şi a ajuta la dezvoltarea societăţii noastre în ansamblu, ca parte a umanităţii, căreia îi revine să contribuie pozitiv la afirmarea multiformă a naţiunii.

De aproape un sfert de veac, în ceea ce mă priveşte, am slujit Academia Română (timp de mai bine de două decenii, am făcut parte din prezidiu), m-am integrat ei încă din tinereţe, am lucrat în institute ale Academiei. Ca istoric, i-am cercetat evoluţia şi realizările, am învăţat s-o preţuiesc şi m-am simţit solidar cu înaintaşii.

Consider Academia Română un lăcaş spiritual al naţiunii, dar şi o punte firească spre lume. Este o mică patrie. Cuvântul meu de astăzi este într-un fel şi unul în care, la vârsta senectuţii, îmi sfârşesc în curând misiunea pe care mi-aţi dat-o cu opt ani în urmă. În acest ceas, vreau să îi îndemn pe colegii mei şi, mai ales, pe cei tineri şi pe cei din viitor să acorde înaltului nostru for cinstirea ce i se cuvine şi să considere apartenenţa lor ca un deosebit titlu de onoare. Să ne amintim acest lucru, nu doar o dată pe an, într-o zi festivă!

O LUCRARE REPREZENTATIVĂ A ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEŞTI: *MONAHISMUL ORTODOX ROMÂNESC. ISTORIE, CONTRIBUȚII ŞI REPERTORIZARE*[*]

Prof. dr. NICOLAE EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

Îşi începe, astăzi, drumul spre mintea şi inima creştinilor români ortodocşi, şi nu numai, o lucrare reprezentativă a istoriografiei româneşti dintotdeauna, intitulată *Monahismul ortodox românesc. Istorie, Contribuţii şi Repertorizare. Volumul I. Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent*. Lucrarea este publicată la iniţiativa şi cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, fiind elaborată de mai mulţi specialişti în istoria acestui fenomen bisericesc din spaţiul românesc.

Dar, pentru a da Cezarului ce este al Cezarului, trebuie să afirmăm şi în acest context, când lucrul apare ca înfăptuit, că Preafericitul Părinte Patriarh Daniel a avut acest gând încă mai demult, şi atunci, când la 1 septembrie 2009, odată cu deschiderea Noului An Bisericesc, a chemat la Palatul Patriarhiei un grup de istorici, cercetători ai istoriei noastre bisericeşti, proiectul lucrării ca atare germinase în cugetul Său şi prinsese contur. Trebuia doar făcute eforturi de sintetizare a cercetărilor anterioare, asamblate contribuţiile individuale ale specialiştilor desemnaţi pentru aceasta şi puse în pagină textele lor.

Lucrul a devenit şi mai clar la cea de a doua întâlnire a Comisiei Mixte de Istorici din Patriarhia Română şi, respectiv, ai Academiei Române, care s-a desfăşurat în 18 februarie 2010, tot la Palatul Patriarhal. De acum, proiectul avea conturul mai bine definit, avea desfăşurătorul pe capitole şi subcapitole, fiind distribuite sarcinile de elaborare şi, respectiv, de coordonare a întregii lucrări.

Încă de la început, în faţa echipei lărgite de specialişti-autori ai lucrării, concepute a fi realizată în trei volume, acestea delimitând trei domenii ale problematicii: istoria monahismului ortodox românesc, contribuţia acestuia la istoria spiritualităţii, culturii şi artei româneşti, respectiv dicţionarul tuturor aşezămintelor şi lăcaşelor monahale din cuprinsul românesc, s-au ridicat două chestiuni: una de metodă şi alta legată de termenele diferitelor faze ale elaborării lucrării ca atare.

S-a convenit atunci ca sinteza de istorie a monahismului ortodox românesc să fie elaborată în baza cercetărilor ştiinţifice întreprinse până atunci, acesta fiind de

[*] Cuvânt rostit cu prilejul lansării lucrării *Monahismul Ortodox Românesc. Istorie, Contribuţii şi Repertorizare*, Volumul I. *Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent (Aula Academiei Române, Bucureşti, 4 aprilie 2014).*

fapt rolul sintezei. Ea trebuia să reflecte stadiul la care au ajuns cercetările până în jurul anului 2010. Era de fapt reținută opinia marelui istoric A.D. Xenopol, cel care, cu mai bine de un secol în urmă, ne-a dat prima sinteză de istorie a românilor, care în cunoscuta *Precuvântare* la primul volum făcea această binevenită precizare: „Poate părea îndrăzneață întreprinderea de a scrie, în starea de astăzi a ştiinței istorice asupra poporului nostru, o istorie a acestuia. Rodul este încă necopt pe arborele istoriei noastre. S-ar părea că culegerea lui ar fi o greşită pripire.

Şi cu toate acestea, nu este astfel. Istoria unui timp se clădeşte întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să aşteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale, căci descoperiri se fac neîncetat; cunoştințele se întind şi se adâncesc, mărind fără încetare orizontul Istoriei”[1] .

Era şi cazul istoriei monahismului ortodox românesc, sinteză aparținând unui segment important al instituției fundamentale a țării, care este Biserica.

În privința termenelor de elaborare, s-a convenit ca în primii doi ani, să fie redactate contribuțiile individuale ale autorilor, după care, timp de un an, acestea să fie asamblate în textul sintezei, prin efortul coordonatorilor. În linii mari, s-a respectat acest lucru, curgând apoi timpul necesar pentru punerea în pagină tipografică, la Editura „BASILICA”, a întregii sinteze, care trebuia să fie împodobită cu ilustrații. Preafericitul Părinte Patriarh Daniel a insistat şi aici ca lucrarea să arate frumos, să fie luminoasă, să redea frumusețea lăcaşelor monahale româneşti şi, deopotrivă, a locurilor în care le-au amplasat demnii ctitori ai acestora.

O lucrare cu care să ne putem prezenta cu mândrie în țară şi, deopotrivă, în afara ei.

Volumul I al sintezei de față tratează *Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent* (Editura BASILICA a Patriarhiei Române, Bucureşti, 2014, 1040 de pagini). Timpurile prin care a evoluat monahismul de la noi a fost unul oscilant, nu întotdeauna prielnic liniştii şi progresului acestuia. Năvălitori de altă credință l-au afectat serios în epocile medievală şi modernă, iar apoi alții, fără de credință, l-au limitat prin decrete oficiale, politice, precum cel din 1959, încercându-se ruperea poporului din spiritualitatea în care se aflase vreme de secole.

Patriarhia Română şi Academia Română conveniseră, la 1 septembrie 2009, în privința instituirii unei Comisii mixte de elaborare a lucrării, având drept co-preşedinți pe PS Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române şi pe acad. Ionel Haiduc, preşedintele Academiei Române, iar ca vicepreşedinți pe P.S Ciprian, Arhiepiscopul Buzăului şi Vrancei şi pe acad. Dan Berindei, vicepreşedinte al Academiei Române.

Totodată, erau stabiliți, drept coordonatori generali ai întregii lucrări, pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române şi prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, iar ca secretar, Ion-Dragoş Vlădescu.

Să menționăm numele autorilor, în ordinea contribuțiilor din volum: Petre Semen, Nicolae Chifăr, Vasile Muntean, Ioan Moldoveanu, Vasile Leb, Emanuil Băbuş, Daniel Benga, Şerban Turcuş, Alexandru Vulpe, Radu Mişu, Mircea Ielciu, Ioan-Aurel Pop, Mircea Păcurariu, Alexandru Moraru, Eugen Onicov, Paul

[1] A.D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, I, Iaşi, 1888, *Precuvântare.*

Brusanowski, Mihai Săsăujan, Nicolae Bocşan, Ioan Vicovan, Eugen Drăgoi, Radu Tascovici, Bogdan Racu, Sebastian Cârstea, Macarie Motogna, Adrian Nicolae Petcu, Timotei Aioanei.

Li se cuvin, tuturor acestora, exprimate şi în cadrul de faţă, mulţumiri pentru promptitudinea şi profesionalismul cu care au colaborat la elaborarea acestei prestigioase sinteze istorice.

Nu mă îndoiesc, sinteza privind monahismul ortodox românesc va face o îndelungată probă de rezistenţă ştiinţifică în istoriografia română.

La sfârşit, avem şi noi să spunem:

Carte frumoasă, *cinste cui te-a gândit*, iniţiat, plănuit şi supravegheat, pentru a putea fi creată!

Carte frumoasă, *cinste cui te-a scris*, cui te-a creat şi aşezat în text ştiinţific pentru a dura în timpul ce urmează!

Carte frumoasă, *cinste cui te-a aşezat în pagină* şi ţi-a dat asemenea veştminte elegante cu care să poţi străluci în lume!

EMINESCU ZIARIST*

Acad. Dan BERINDEI

Eminescu este, deseori, o necunoscută sau o personalitate pe care o descoperi necontenit şi care transmite dincolo de veac o imagine unică. O viaţă atât de scurtă, dar şi atât de plină, în care a dat dovada unei afirmări multiforme, a talentului şi geniului, dar şi a ştiinţei, care nu încetează să ne surprindă şi să ne impresioneze. Nu este numai un poet naţional, ci o personalitate, care a răzbătut la noi prin memoria vremurilor şi care a rămas cu noi, fiecare, o întreagă viaţă. Mai are şi marele merit de a se potrivi timpului, de a fi totdeauna actual şi a putea fi totdeauna prezent, larg înţelegător.

Fig. 1 Mihai Eminescu în ziarul *Timpul*, 1877.
Sursa: www.google.ro/search?q=ziarul+timpul+eminescu.

Eminescu a asumat multe trăsături în personalitatea sa, iar printre ele, s-a numărat şi calitatea de ziarist. Nu împlinise 20 de ani când a început să publice în „Albina" de la Pesta, la începutul anului 1870. A continuat în „Familia" şi mai ales în „Federaţiunea", deci în publicaţiile de peste munţi, înainte ca, după o pauză de o jumătate de deceniu, să înceapă colaborarea la „Curierul de la Iaşi".

În temeiul contactului pe care l-a stabilit şi a vieţii sale la Viena şi Berlin, Eminescu şi-a construit o bază de studiu extraordinară, care i-a dat putinţa de a înţelege şi a participa la o dezbatere jurnalistică de o rară calitate. El nu reda doar ştiri despre problemele epocii sale, ci le selecta şi judeca critic cu intransigenţă şi simţ de măsură şi, în primul rând, cu erudiţie şi competenţă. Despre el scria George

* Cuvânt rostit la Sesiunea solemnă dedicată comemorării lui Mihai Eminescu *125 de ani după Mihai Eminescu (16 iunie 2014, Aula Academiei Române)*.

Călinescu că avea cuvintele „*umflate de simboluri ca o rodie coaptă*” şi totul se întemeia – în afară de zestrea sa uimitoare – pe o multilaterală şi sârguincioasă cultură. Dar, la aceasta se mai adăuga sistemul său de gândire social-politic, capacitatea de a avea o concepţie globală, de a cuprinde totul şi de a putea necontenit raporta particularul la general.

Ştia să unească ştiri aparent disparate şi se manifesta ca un general în faţa hărţii lumii, ca intransigent şi deplin înţelegător judecător. De altfel, nu se jena, cum s-a remarcat, ca folosind firma conservatorilor, să pledeze paradoxal opinii radicale.

Eminescu era, de asemenea, şi un slujitor al naţiunii, credea şi pleda pentru ea. Pentru el, omenirea era „*o prismă cu multe culori, un curcubeu cu mii de nuanţe*”.

Explicând şi pledând pentru diversitatea unităţii naţiunilor, el adresa atunci un apel atât de preţios şi pentru timpul nostru, cerând ca „toate culorile” naţiunilor „*să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de lumina ce ea formează*”. Adăuga apoi radical şi profetic: „*În întunericul nedreptăţii şi al barbariei, toate naţiunile îşi sunt egale în absurditate, în îndobitocire, fanatism, în vulgaritate*”. El a dezbătut şi problema opoziţiei dintre stat şi individ şi s-a opus la „*explotarea unei ţări prin altele*”, aproape cu un veac şi jumătate în urmă!

Poetul s-a arătat apărător al micilor popoare, atrăgând atenţia asupra faptului că deznaţionalizarea era cu putinţă „*numai atunci când naţionalitatea nu e conştientă de sine*”, preaviz atât de valabil şi în zilele noastre. Dar, el mai atrăgea atenţia asupra faptului că o exterminare a unui popor putea avea loc prin „exterminare”, „prin sabie”, dar şi „prin sărăcire”, metodă pe care o atribuia atunci Occidentului faţă de popoarele Imperiului otoman! Eminescu pleda pentru micile popoare şi, între altele, pentru Serbia şi Muntenegru, iar pe principele Nikita al acestuia din urmă principat îl portretiza drept „*voinicul din poveste care a plecat în lumea largă să afle «ce-i frica» şi n-a putut-o afla!”*.

Scriind despre marile imperii, el îşi exprima rezerve, arătând, între altele, că Austria exista „*prin discordia popoarelor sale*” şi pledând categoric pentru caracterul constituţional al imperiului. Ironic, comenta faptul că invaziile armatelor ruse aduseseră în spaţiul românesc jocul de cărţi, dar mai remarca, în privinţa Rusiei ţarilor, că „*nicio bătălie pierdută n-a făcut-o să piardă ţinta fixată*”. Lucid, judeca şi Imperiul otoman, criticându-i înapoierea, dar recunoscând calităţile sale militare, cum avea apoi s-o facă cu obiectivitate şi în vremea războiului neatârnării.

Eminescu nu este străin nici de problema unei soluţii confederale, dar el recomandă paşi mici şi prudenţi în acestă privinţă, adăugând că „*protectoratul Austriei este echivalent cu sărăcirea, cu stoarcerea populaţiunilor prin agenţi economici fără patrie*”. Poetul scria la un moment dat, pledând pentru confederarea popoarelor ferite de imixtiunile marilor imperii, în care să se realizeze „*egalitatea naţionalităţilor şi a limbilor*”.

Comentatorul aborda problematica ce i se oferea cu mult discernământ şi prudenţă. Zeci de periodice îi treceau prin mână, pe care le mânuia cu siguranţă, dând totodată informaţiilor interpretări de un nivel elevat, neşovăind chiar a aduce critici aspre, când era cazul. El învinuia unele periodice că nu erau totdeauna „iubitoare de adevăr” şi chiar dădeau dovadă de naivitate. Era, de asemenea, prudent faţă de ceea ce definea drept „fantezii jurnalistice”. Evita uneori să se angajeze în

discuţii care nu duceau la nimic; de exemplu, remarca faptul că nu era cazul să i se dea sfaturi lui Bismarck sau lui Gorciacov!

Lucid, Eminescu urmărea întreaga problematică a relațiilor externe, preocupat de locul pe care România urma să-l ocupe în această privință. Între altele, a fost sensibil la încheierea unor convenții economice cu imperiile creştine limitrofe. El a salutat momentul în care țara sa a devenit partenera economică „*cu acte în regulă*" a Rusiei şi Austriei, deoarece astfel, „*după mai bine de trei secole*", România intra în exercitarea acestui mare drept, exercitându-l „*în toată suveranitatea sa*".

Mihai Eminescu a fost preocupat şi de chestiunea ardentă a românilor de peste munți, scriind în presa lor şi căutând să le fie sfetnic. „*E timpul,* scria el intransigent, *ca să ni se răsplătească şi nouă sacrificiile ce le-am adus secol cu secol acestei Austrii*". Iritat şi plin de curaj, Eminescu avea să denunțe dualismul ca „*o ficțiune diplomatică, o variantă a eternului «divide et impera», o formă arbitrarie*". De altfel, chiar trei ani după încheierea pactului dualist, el susținea că vecinii românilor „*nu sunt superiori în nimica naţiunilor cu care locuiesc la un loc*", dar că au ştiut să contruiască „*un palat de spume mincinoase cu care au înşelat Europa*". Denunțând acțiunile de maghiarizare, Eminescu a pledat pentru un dialog constructiv şi chiar pentru o alianță româno-ungară, condiționată însă de respectarea dorințelor românilor ardeleni, deoarece, scria el, „*românul se vrea pe sine. Îşi vrea naționalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin*".

Parafrazând parcă pe Avram Iancu, Eminescu conchidea: „*Dacă cu maghiarii ar fi de vorbit, atunci ar vedea ei înşişi că noi, românii, fără ei suntem slabi şi ei fără noi, asemenea*". Era un îndemn care-şi păstrează valoarea dincolo de veac.

După luna mai 1870, activitatea de publicist politic a lui Eminescu s-a întrerupt o vreme. Revenit de la Berlin, după ce va fi conducător al Bibliotecii Centrale şi apoi revizor şcolar, el avea să-şi găsească funcția de jurnalist pentru o vreme la „Curierul de Iaşi", înainte de a trece la bucureşteanul „Timpul". Episodul de început al activității sale jurnalistice îşi păstrează întreaga însemnătate, ilustrându-l pe Eminescu şi evidențiind deosebita sa înzestrare. Mihai Eminescu rămâne, şi în această privință, inegalabil!

EMINESCU ŞI STRĂINII – O RECONSIDERARE*

Acad. IOAN-AUREL POP

Mihai Eminescu, aidoma oricărui om de pe lumea aceasta, a trăit într-o perioadă de timp determinată şi a exprimat, în general, ideile epocii sale. Unele dintre aceste idei au valoare perenă, trec peste locuri, oameni şi ani, iar altele sunt strict ancorate în prezentul trăit de marele creator. Nu există scriitor, artist sau chiar om de ştiinţă care să fi exprimat numai adevăruri, numai sentinţe, numai afirmaţii general valabile şi acceptate. Oamenii de geniu însă – între care se plasează fără nicio îndoială şi Eminescu – au privilegiul de a fi lăsat opere durabile, aşezate sub semnul eternităţii, modele de receptat şi de neimitat, surprinzătoare, unice.

Elogiatorii lui Eminescu au fost şi sunt foarte numeroşi, iar elogiile au îmbrăcat, de-a lungul timpului, forme variate, de la analize detaliate, realiste şi pertinente până la discursuri ditirambice şi encomiastice şi la formule sacrosancte, exprimate într-un limbaj de lemn, în expresii stereotipe, lipsite de conţinut. Acelaşi lucru se poate spune şi despre detractori, unii existenţi încă din timpul vieţii poetului, oameni de diferite calibre, de la Alexandru Macedonski până la Anghel Demetriescu şi Alexandru Grama, de la Lucian Boia până la Horia Roman Patapievici. Eminescu a fost ponegrit, la modul josnic adesea, deopotrivă de critici şi de adulatori, voit sau întâmplător, atunci când aceştia au vorbit şi vorbesc despre opera sa fără a o cunoaşte, fără a-i pătrunde sensurile, fără a avea habar despre modul cum se face analiza unei creaţii şi, mai ales, fără a plasa viaţa şi opera lui Eminescu în contextul timpului şi spaţiului. De exemplu, a vorbi despre Eminescu numai în contextul gustului estetic şi al exigenţelor criticii şi teoriei literare de la începutul secolului al XXI-lea este ca şi cum l-ai judeca pe Arhimede după grila cunoscătorilor de IT, după modele cibernetice sau după teoria expansiunii universului!

În acest sens, revenim asupra judecăţilor relativ recente, legate de naţionalism, xenofobie, rasism şi antisemitism, puse în raport cu gândirea eminesciană, cu poezia sa şi, mai ales, cu publicistica sa. Naţionalismul a fost definit în secolul al XX-lea drept o ideologie care susţine o naţiune prin câteva elemente de identificare comună, valabile pentru un grup de oameni. Ulterior, spre vremurile noastre, termenul a dobândit contaţii negative. Xenofobia a însemnat iniţial frica faţă străini şi de necunoscut şi, abia din secolul al XX-lea, s-a definit prioritar ca ură faţă de străini, faţă de popoare şi naţiuni străine. Rasismul este considerat de unii o formă a xenofobiei, când, de fapt, acesta înseamnă cu totul altceva: convingerea că oamenii sunt inegali în funcţie de etnia căreia îi aparţin şi de culoarea pielii. Şi rasismul a fost teoretizat cu adevărat tot în secolul trecut. Antisemitismul este o atitudine ostilă

* Cuvânt rostit la Sesiunea solemnă dedicată comemorării lui Mihai Eminescu, intitulată *125 de ani după Mihai Eminescu (16 iunie 2014, Aula Academiei Române).*

față de evrei ca atare, numai pentru faptul că sunt evrei. Noțiunea (*Antisemitismus*) a apărut abia în 1879, fiind folosită de jurnalistul german Wilhelm Marr (1819–1904) într-o broşură propagandistică îndreptată contra evreilor. Dacă preluăm conținutul acestor noțiuni, aşa cum este el definit ştiințific în secolul al XX-lea şi îl aplicăm operei eminesciene, găsim destule mărturii în favoarea prezenței unor idei naționaliste, xenofobe, rasiste şi antisemite în anumite texte scrise de marele creator romantic aflat în atenție. Din păcate, cadrul şi timpul nu-mi permit acum să trec în revistă toate aceste exemple şi nici nu pare să fie necesar. Vom exemplifica numai cu poezia *Doina* (1883), luată adesea drept reper pentru ilustrarea xenofobiei lui Eminescu. „Exegeții" grăbiți pornesc, de regulă, de la versurile „*Cine-au îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima câinii*" şi decretează gravitatea acestei afirmații, scoase din context, pentru psihologia poporului român. Dacă cel care exprimă esența spiritului românesc este xenofob, atunci şi poporul român trebuie sa fie aşa! Dar, istorici fiind, nu putem să nu ne referim la contextul general al poeziei şi al epocii în care aceasta a fost scrisă. Oare Eminescu îi urăşte pe toți străinii, fără excepție şi îi preamăreşte pe toți românii, în chip nediferențiat? Cei dintâi „străini" invocați de Mihai Eminescu sunt ruşii: „*Din Hotin şi pân' la mare/ Vin muscalii de-a călare,/ De la mare la Hotin/ Mereu calea ne-o ațin*". Următorii „străini" sunt nenumiți, dar sunt aceia situați „*Din Boian la Vatra Dornii",* adică în Bucovina. Nu este greu de ghicit că poetul se referea la austrieci (nemți) şi la cei colonizați de aceştia printre românii din Țara de Sus. Alți străini sunt cei aflați „*Din Sătmar pân' în Săcele*", adică din colțul nord-vestic în cel sud-estic al Transilvaniei. Aici este vorba, desigur, despre stăpânii unguri şi, poate, şi de populațiile aşezate şi colonizate printre români în regiune (secuii, saşii, şvabii etc.). „*De la Turnu-n Dorohoi/ Curg duşmanii în puhoi*" sunt versuri următoare cu o conotație geografică şi par să se refere la România întreagă, visată de generația noastră romantică, dar inexistentă încă la 1883, fiindcă diagonala respectivă porneşte din sud-vest şi ajunge în nord-est, trecând peste Transilvania. Alte referiri geografice nu mai există în această poezie, cu excepția numelui Moldovei, invocat simbolic, alături de numele celui mai important principe român din Evul Mediu, Ştefan cel Mare, nume de domn şi nume de țară romă-nească, menite, împreună – în viziunea poetului – să reconstituie unitatea națională. Ca urmare, trebuie să observăm că Eminescu îi urăşte, în primul rând pe „străinii" care ocupaseră partea de răsărit a Țării Moldovei la 1812, apoi pe „străinii" care ocupaseră, în 1775, Bucovina, vatra Țării Moldovei, locul de unde pornise țara, unde erau situate vechile capitale Baia, Siret şi Suceava şi unde se aflau gropnițele domneşti cele mai slăvite şi, în primul rând, Putna lui Ştefan cel Mare; în fine, scriitorul îi „urăşte" şi pe acei străini care, de multe secole, ocupaseră vechea Dacie Superioară, unde fuseseră aşezate capitala lui Decebal şi apoi cea a împăraților romani, unde se plămădise sinteza românească şi unde „*ducele Gelou, un anumit român*", domnise pe la anul 900 peste români şi slavi. În fine, Eminescu îi numeşte „duşmani" şi pe „străinii" de la sud şi est de Carpați, de la intrarea Dunării în țară şi până pe Valea Prutului.

Firește, ca să înțelegem toate aceste „uri", trebuie să vedem cum era țara noastră atunci, ce teritorii cuprindea ea. Prin anii '80 ai secolului al XIX-lea, România avea cam 137 000 de km pătrați şi cuprindea Oltenia, Muntenia, Moldova dintre Munții Carpați şi Prut (dar numai de la sud de Suceava începând) şi Dobrogea (părțile centrale

şi de nord ale acestei provincii). Basarabia era, din 1812, ocupată de „muscali", Bucovina se afla, din 1775, sub stăpânire austriacă (din 1867, austro-ungară), iar Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul fuseseră cucerite încă din secolele XI–XIII de către Regatul Ungariei (fiind, din 1688, sub autoritatea Vienei, iar din 1867, sub regim austro-ungar). Aceste din urmă provincii aveau să se unească cu Regatul României abia la 1918–1920, când ţara avea să aibă aproape 300 000 de km pătraţi. Dar nici Regatul României nu era, pe la 1880, o realitate puternică şi sigură. Independenţa ţării fusese proclamată abia în 1877 şi cucerită cu arma, pe câmpiile Bulgariei, în Războiul din 1877–1878. Marile puteri ezitaseră mult până să recunoască această independenţă, impunând ţării fel de fel de condiţii, unele nedrepte. Cu alte cuvinte, dependenţa de Imperiul Otoman era încă o amintire vie, ca şi prezenţa turcilor la nord de Dunăre, ca putere suzerană, căreia i se plătea tribut. Vii erau şi protestele Greciei, din clipa în care statul român autonom, sub Cuza, decretase secularizarea averilor mănăstireşti. Vie era şi existenţa raialelor de la Turnu, Giurgiu şi Brăila, reunite cu Ţara Românească abia în 1829, locuri cosmopolite, formate din importante grupuri alogene, adăpostite unele de urgia otomană şi libere să-şi pregătească în România mişcarea de emancipare naţională. România de la 1880 era firavă şi nesigură nu numai în ochii lui Eminescu, ci ai contemporanilor în general. De vină pentru toate acestea erau, natural, „străinii", dar nu oricare şi nu toţi, ci numai otomanii (care supuseseră Moldova şi Ţara Românească şi le sleiseră de sevă), ruşii (care răpiseră Basarabia), austriecii („nemţii", ocupanţii Bucovinei), ungurii (stăpânii Transilvaniei) etc. Şi nici ei în totalitatea lor! Eminescu nu acuză nicăieri popoarele ca fiind demne de ură, ci doar pe conducătorii hrăpăreţi, care luaseră ceea ce era al românului. Este semnificativ în acest sens numele de „muscali" sau „moscali", adică moscoviţi, dat ocupanţilor Basarabiei. Termenul peiorativ era cel de „muscali", fiindcă la Moscova se aflaseră prin tradiţie ţarul, conducerea, factorii de decizie (noua capitală, oraşul lui Petru I, nu intrase în conştiinţa publică), adică aceia care trimiseseră armate ca să frângă Ţara Moldovei (de fapt, intenţia era ca s-o ocupe toată!). Astfel, Eminescu îi evoca în *Doina* pe „străinii" care au trebuit să părăsească ţările româneşti ocupate şi să se retragă în 1918, făcând loc României. Evocând, la 1883, o ţară românească situată „*de la Nistru pân' la Tisa*", Eminescu era un vizionar realist şi nu utopic, fiindcă România anului 1918 urma să se întindă exact de la Nistru şi până la Tisa! Viaţa avea să dovedească, după aproape o jumătate de secol, că „străinii" condamnaţi şi criticaţi de Eminescu fuseseră condamnaţi şi de istorie, de lume, de societate. La 1918, se împlinea de fapt ceea ce prevăzuse Eminescu, iar salvarea fusese tocmai Moldova, care conservase, în clipele cele mai grele (1916–1918), nucleul de stat românesc.

Se ştie că Eminescu a exprimat idealurile generaţiei sale, sintetizate în curentul romantic. Să vedem ce idei au exprimat alţi poeţi (autori) romantici din regiune. Taras Şevcenko – poetul naţional ucrainean – scria, pe la 1838, în poemul *Kateryna*: „*Nu vă iubiţi cu muscali,/ Fete sprâncenate,/ Că muscalu-i străin vouă/ Joc de voi îşi bate!*". Alexandr Sergheevici Puşkin, exilat în Basarabia, dar beneficiar al unui regim de bejenie princiar, scria cu dispreţ, pe la 1821, că moldovenii erau „ţigani nomazi" şi că Basarabia era sfântă numai pentru că era aureolată de „slava rusească". Tot el, poetul, se vedea pe sine între moldovencele cochete ca un zeu

printre imbecile, iar printre moldovenii trişti, ca un leu între maimuţe sau ca un armăsar arab într-o turmă smerită de măgari. La aceste jignitoare gânduri (exprimate poetic) faţă de români, Vasile Alecsandri, le-a alăturat pe ale sale, la fel de tăioase (tot în formă poetică)[1]. Petőfi Sándor – poetul simbol pentru spiritualitatea maghiară – scria într-o poezie de slavă închinată lui Lehel (conducător ungur legendar, pomenit în raidurile de jaf împotriva Vestului, spânzurat le Regensburg în 955): „*Neamţule […], trăsnetul să nu te omoare,/ Maghiarului să-i încredinţeze această treabă*"[2]. În poezia *Poporul maghiar*, publicată în iunie 1848, acelaşi poet declară că doar maghiarul trebuie să fie stăpân în ţară (adică în Ungaria Sfintei Coroane, compusă şi din Croaţia, Slovacia, Transilvania, Voivodina etc., adică şi din croaţi, slovaci, români, sârbi, germani, ruteni etc.), zice că zilele „neamţului", comparat cu lipitoarea setoasă de sânge, sunt numărate, ca şi ale altor popoare: „*Oare să poruncească în ţară neamţul, slovacul?/ Aici, unde atâţia maghiari şi-au dat sufletul?/ Sângele maghiar a cucerit cu glorie această glie/ Şi milenii la rând au apărat-o maghiarii./ Doar maghiarul are aici drepturi de stăpân,/ Iar cel ce vrea să ni se urce în cap,/ Capul lui va simţi paşii noştri,/ Şi-i vom împlânta pintenii în adâncul inimii…*"[3]. În poezia *Viaţă sau moarte*, din acelaşi an, poetul naţional îi ameninţă pe „*croaţi, germani, sârbi şi români*" cu sabia care „*sclipeşte în mâna maghiarului*", îi face pe aceştia „corbi scârboşi", cu „inimi blestemate", „hoardă" din care ungurii aveau să scurgă „ultimul strop de sânge" sau „cloacă de păduchi", menită a fi devorată, fireşte, tot de vajnicii unguri[4]. În altă poezie, numită *În ziua de Anul Nou* (este vorba despre 1 ianuarie 1849), Petőfi îi numeşte pe străini şi mai ales pe germani „hoardă de tâlhari", „câini sângeroşi", dintre care nu avea să rămână în viaţă decât unul singur, doar ca să spună tremurând „*Vai de cel ce nu-l cinsteşte pe maghiar!*"; invocarea finală a diavolului din această poezie ajunge să fie apocaliptică: „*Acum Dumnezeu nu ne ajunge, căci el nu este destul de aspru; ţie mă rog, iadule, în dimineaţa de Anul Nou: sădeşte în inimile noastre întreaga ta mânie, să nu cunoaştem îndurare până mai mişcă vreunul dintre nemernicii ăştia pe acest pământ*"[5]. De altfel, ideea că maghiarul trebuie să fie „fără îndurare" faţă de popoarele conlocuitoare (şi faţă de străini în general) a traversat deceniile şi chiar secolele, devenind un leitmotiv al conştiinţei publice elitare ungare, până la finele primei jumătăţi a secolului al XX-lea. Mai toţi contemporanii creatori de valori intelectuale ai lui Petőfi gândeau şi exprimau aceleaşi idei. Széchenyi István (1791–1860), scriitor şi om politic, unul dintre cei mai importanţi reformişti maghiari (a dat numele şi Bibliotecii Naţionale din Budapesta), spunea (la 5 octombrie 1844) în dieta ţării de la Bratislava: „*Urăsc din străfundurile sufletului meu orice evoluţie care nu este maghiară*". Spre deosebire de „străinii" veştejiţi de Eminescu – minorităţi dominante

[1] „Fiind mai negru ca ţiganii,/ Ce-ai tot cerşit la noi cu anii?/ Tu, cel primit cu dor de sus,/ Nici bogdaproste nu ne-ai spus./ Cu dar de pâine şi de sare,/ Cu vin din valea noastră mare/ Te-am ospătat, dar tu, în zori,/ Râzând, te-ai scârnăvit pe flori./ Apoi prin codri de milenii/ Ai tot umblat, râzând alene,/ Ei, vezi, atunci pun mâna-n foc: Tu n-ai fost cal arab, ci porc!".

[2] J. Weidlein, *Imaginea germanului în literatura maghiară/ Das Bild des Deutschen in der Ungarischen Literatur*, Cluj-Napoca, 2002, p. 80–82.

[3] *Ibidem*, p. 88.

[4] *Ibidem*, p. 89.

[5] *Ibidem*, p. 90.

asupra majorității supuse – cei urâți de Petőfi, în ciuda blestemelor sale, au ajuns până la urmă (în general), prin voința popoarelor şi recunoaşterea marilor puteri, stăpâni acolo unde, prin forță, dominase Coroana Sfântului Ştefan. Cu alte cuvinte, „ura" lui Petőfi nu a fost validată de istorie, Ungaria revenind la frontierele sale etnice. Nici „urile" lui Şevcenko şi Puşkin nu au avut, în linii mari, o soartă mai bună. Eminescu însuşi nu s-a impus în conştiința publică prin combaterea „străinilor", dar mulți dintre „străinii" hrăpăreți evocați de el s-au dovedit, într-adevăr, demni de condamnat, din perspectiva nevoii făuririi statului național român, aşa cum a fost el recunoscut de istorie. Altminteri, în focul argumentației poetice şi, mai ales, publicistice şi în acelaşi spirit romantic, şi Eminescu a pus accente grave pe numele unor contemporani de altă etnie şi credință.

Cu toate acestea, eu nu ştiu să existe în peisajul public din Ucraina, Rusia şi Ungaria vreo critică serioasă la adresa acestor titani ai romantismului, care – aşa cum era firesc, moral şi drept atunci – îi proslăveau pe ucraineni, pe ruşi şi, respectiv, pe unguri, în detrimentul străinilor, dăruiți cu epitete teribile şi sortiți pieirii. Nu am auzit niciodată ca vreun analist politic sau eseist să fi spus sau scris că Ungaria nu va putea intra în NATO sau în Europa cu un simbol național ca Petőfi Sándor, denigratorul de popoare străine. Pe când în România, ni se atrăgea atenția în chip foarte serios, încă din anii '90 ai secolului trecut, de către intelectuali subțiri – ajunşi apoi, unii dintre ei, înalți demnitari de stat – că Eminescu este complet revolut, învechit, desuet, că era bun de pus între paranteze (în „debara") şi că, în niciun caz, România nu putea visa la NATO şi la UE pe buze cu „autohtonistul", „antioccidentalul" şi „xenofobul" Eminescu! Iar ideea că Eminescu nu mai este citit este falsă şi menită să distragă atenția de la chestiuni culturale reale. Câți englezi mai citesc azi integral piesele, sau chiar sonetele lui Shakespeare, câți spanioli pot citi şi comenta de la cap la coadă „Don Quijote", câți tineri unguri mai ştiu poeziile lui Petőfi? Şi, totuşi, manualele îi cuprind, îi comentează, iar oamenii – chiar şi cei simpli – se mândresc în continuare cu ei. Ei continuă să fie – în universalismul lor – şi simboluri ale spiritualității naționale engleze, spaniole sau ungare. Nu au fost decretați ca atare de parlamente, nici de academii şi nici măcar de confrații lor, ci au intrat în chip firesc în conştiința publică, dincolo de voința cuiva.

La fel este – de ce ar fi la noi altfel? – şi cu Eminescu! El a fost omul vremii sale, cu mărimile şi cu micimile sale, cu ideile general valabile şi cu lamentabile, pentru noi, obsesii locale şi trecătoare. Poetul şi publicistul a scris uneori cu asprime despre anumiți străini, i-a veştejit cu epitete grele, pentru venalitate, politicianism, rapacitate, dar, câteodată, şi numai pentru „vina" de a fi fost străini. Ca şi alți contemporani din elita intelectuală, Eminescu voia să-i vadă pe români stăpâni, în fine, în România şi să vadă România întreagă, condusă şi organizată de români. Mai toate sunt de înțeles, după atâtea secole de supunere şi umilință, venite din partea unor vecini lacomi. Cum şi de ce să-i cerem lui Eminescu să fi fost vizionar, când Puşkin, Şevcenko sau Petőfi nu au fost? Cum putea Eminescu să prevadă, de exemplu, Holocaustul, să ştie că va urma, după Cel de-Al Doilea Război Mondial, Declarația universală a drepturilor omului (adoptată de ONU) sau să ştie că, mai recent, UE avea să reglementeze chestiunea minorităților? Este ca şi cum l-am condamna pe Isac Newton că nu a ştiut teoria relativității!

Oare nu ar fi mai corect să-l restituim pe Eminescu timpului său, ca să vedem mai bine cât a fost el de atemporal? Ştiţi bine, Domniile Voastre, că nici vremii sale nu s-a potrivit prea bine şi că s-ar fi vrut contemporan cu Alexandru cel Bun, trăitor în „umbra sfântă" a Basarabilor şi Muşatinilor", aşa cum îi stă bine oricărui romantic, glorificator al Evului Mediu. Eminescu a iubit sincer poporul şi ţara aceasta, cărora le-a închinat pagini nemuritoare, dar nu a urât cu adevărat popoare şi nu a ridicat arma contra străinilor. A urât şi veştejit – uneori cu vorbe grele – oameni, dar cine nu face asta, într-o formă sau alta? În schimb, câtă lumină a revărsat asupra omenirii! Vă îndemn să vrem să vedem această lumină, în centrul căreia stătea poporul său şi România. A scris, cu patimă, la 17 ani şi a publicat în „Familia" (în 1867), poezia *Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie*, pe când România abia exista, cuprinzând cu puţin peste o treime din România împlinită la 1918. Dar încă de atunci, el vedea aievea România întreagă, exact în sensul în care Kogălniceanu numea „patrie" toată acea întindere de pământ pe care se vorbea româneşte. Citam altădată o scrisoare a poetului către Iosif Vulcan, în care Oradea este plasată, cu decenii înainte de Unire, în România. Cu alte cuvinte, Eminescu a fost şi un patriot vizionar, cum erau toţi marii oameni atunci!

Critica lui Eminescu este firească şi aceasta poate fi făcută şi se face din varii unghiuri, de la erori de prozodie până la cronologii şchioape şi de la naraţiuni filosofice greoaie până la decizii de viaţă discutabile. Dar critica nu are nimic a face cu denigrarea şi cu demolarea poetului. Azi, la 125 de ani de la moartea poetului, nu putem decât să constatăm cât de intensă continuă să-i fie nemurirea, cât de vie rămâne „tăria parfumurilor sale" şi câtă dreptate avusese Călinescu când l-a numit pe „băietul" care cutreiera demult pădurile eternităţii „*cel mai mare poet pe care l-a ivit şi-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc*". Eminescu, dincolo de ura exprimată contra inamicilor ţării sale, a construit România în şi prin poezie, iar această construcţie s-a dovedit la fel de reală ca Ţara în hotarele sale din 1918.

Eminescu este demiurgul sufletului şi trupului nostru naţional, iar prin aceasta, el ne-a proiectat în universalitate, în rând cu popoarele lumii.

VIZIONARUL, ÎNȚELEPTUL ŞI REALISTUL BRÂNCOVEANU*

Acad. Dan BERINDEI

Modele ne lipsesc deoarece comportamentele oamenilor din zilele noastre ne ridică semne de întrebări. Ne întoarcem atunci către trecut! Constantin Brâncoveanu nu a rămas în memoria urmaşilor prin mari acte de vitejie, ca un conducător de oşti, cum ni se impun atenției astăzi un Basarab, un Ştefan cel Mare, un Ioan Vodă cel Viteaz şi Cumplit sau un Mihai Viteazul. A fost un domnitor paşnic, preocupându-l – de altfel cu evidentă prioritate – menținerea păcii, ceea ce corespundea structurii sale sufleteşti, dar, totodată, era considerată de el indispensabilă pentru a se asigura un mers înainte. În vremuri extrem de tulburi, de răsturnări de situații şi de tranziție, a ştiut peste un sfert de veac să fie un domn al păcii, deoarece se potrivea firii lui, dar şi deoarece a fost o componentă esențială a cârmuirii sale.

Şi, totuşi, chiar la începutul domniei, a fost constrâns de împrejurări să recurgă la arma războiului. A făcut-o cu extremă destoinicie. Imperiul Austriei îşi începuse expansiunea. Perioada de defensivă luase sfârşit, chiar cu o jumătate de deceniu înaintea încheierii domniei unchiului său Şerban Cantacuzino, când asediul Vienei eşuase şi se transformase într-o retragere. Imperiul Otoman demonstra că ajunsese într-o fază a regresului sau, mai bine zis, a rămânerii sale în urmă în comparație cu progresele înregistrate în țările creştine din restul Europei. Puterea sa de expansiune scăzuse, dar, totodată, o decădere urmată de dispariție nu s-a produs şi puterea sa de rezistență se va dovedi mare. Poate nu întâmplător, ultimul imperiu dispărut în spațiul european avea să fie, abia după mai bine de două veacuri, cel al sultanilor! Oricum, Brâncoveanu a sesizat cu luciditate realitatea pe care contemporani ai săi şi în primul rând cărturarul Dimitrie Cantemir n-au înțeles-o, anume că sfârşitul acestei mari puteri otomane nu avea să se producă atât de grabnic şi că o rupere prematură putea ascunde mari primejdii. Dar, se mai adăuga o mare primejdie pe care domnitorul o sesiza, după cum o vor mai face reprezentanți ai marii boierimi în perioade succesive şi aceeaşi atitudine o vor avea şi revoluționarii paşoptişti. Era vorba de *sensul* eliberării firesc mult aşteptate. Urmărind ceea ce se întâmplase în Ungaria şi apoi în principatul Transilvaniei, Brâncoveanu a sesizat limpede primejdia schimbării de dominație. El nu voia o preluare a țării şi includerea ei în întinsele stăpâniri habsburgice. În consecință, n-a şovăit, să provoace o intervenție a Imperiului Otoman şi a tătarilor pentru ca primejdia să fie înlăturată. Acțiunea sa se dovedea neapărat necesară. Trupele generalului imperial Heissler pătrunseseră în țară şi probabilitatea unei retrageri a lor rămânea extrem de incertă. La intervenția domnului muntean se desfăşurase

* Alocuțiune susținută la Sesiunea de comunicări *300 de ani de la moartea lui Constantin Brâncoveanu (26 iunie 2014, Aula Academiei Române*).

acțiunea de înlăturare a acestei situații şi la Zărneşti, în preajma Braşovului, Heissler pierduse lupta şi fusese luat prizonier. Primejdia ocupării Țării Româneşti era înlăturată!

Dar Brâncoveanu era totodată dornic să contribuie la o înlăturare a dominației otomane, evident cu gândul de a dobândi o reală eliberare şi o aliniere europeană. El îşi dădea seama cu luciditate de ascensiunea politică şi militară a imperiilor creştine ale Austriei şi Rusiei, dar, în acelaşi timp, sesiza primejdiile unei eliberări.

Cu Imperiul Otoman se ajunsese la oarecare echilibru, în circumstanțele date, mai ales în comparație cu situația celorlalte teritorii sud-est europene supuse sultanului şi, în orice caz, ființarea entităților statale muntean şi moldovean se reuşise a fi păstrată, inclusiv o liberă folosire a credinței. În consecință, pentru domnitor, viitorul statut al țării nu trebuia pus în primejdie şi acceptată o schimbare fundamentală fără a se pregăti şi asigura statalitatea ei. În consecință, asistăm la angajarea domnitorului într-o politică abilă, într-un joc foarte delicat în care se afirma consensul la o eliberare, dar cu multă atenție pentru a se evita orice pas care se putea dovedi prematur şi mai ales să aibă loc o angajare concretă doar cu condiția deplinei certitudini a succesului, în acelaşi timp, şi cu constanta şi necontenita grijă ca o eliberare să nu se traducă într-o simplă ocupație şi includere.

Serviciul său de corespondență externă – în care lucrau câteva zeci de oameni – a folosit domnitorului în acțiunile sale şi în delicata sa politică „pe margine de prăpastie". Cu abilitate, a reuşit să restabilească relații cu autoritățile imperiale, obținând susccesiv titlurile de comite şi apoi cel de principe al Sfântului Imperiu, achiziționând proprietăți imobile în Transilvania, obținând dreptul de refugiu peste munți, ba chiar străduindu-se de a atenua pentru românii transilvani efectele Unirii cu Roma. De asemenea, datorită bunelor relații stabilite cu Viena a putut să-şi constituie depozite de bani în imperiu. Deci, politica sa urmărea fără îndoială o apropiere de imperiul vecin creştin apusean, dar păstrându-se o relație – astăzi s-ar spune – de parteneriat şi respingând o includere şi o subsumare.

Cu celălalt imperiu creştin politica domnului a fost în bună măsură similară, deşi pe plan confesional, fiind vorba de ortodoxie, apropierea era mai mare. Legăturile bisericeşti au fost continuate şi, totodată, emisarii domnitorului au fost succesiv prezenți în imperiul țarului Petru I. Brâncoveanu n-a avut atitudinea lui Cantemir, care în situația sa dată – trebuie însă spus – cu greu ar fi putut găsi o altă cale decât cea urmată. Domnitorul muntean s-a ferit cu abilitate de o angajare prematură într-un conflict incert. Aşa a ajuns zahereaua pregătită pentru oştirea țarului să fie livrată oştirii otomane. În împrejurările acelui moment, a fost şi o destoinică ieşire a voievodului dintr-un complicat impas şi o cale de ieşire, care i-a mai asigurat timp de trei ani domnia!

Nu ştim ce era în mintea Brâncoveanului, în afară de o credință creştină nelimitată, dar gândurile sale ajungeau departe, cu toate împrejurările atât de nesigure. Căsătoriile pe care le-a planificat cu grijă dezvăluie vederile sale. Aproape toți ginerii şi nurorile sale n-au fost munteni sau muntence. Cea dintâi țintă matrimonială a fost Moldova! Fiicele mai mari ale lui Brâncoveanu – Stanca şi Maria – s-au măritat, cea dintâi în 1692, cealaltă în 1693, cu fii de domni moldoveni Radu fiul lui Iliaş şi Constantin fiul lui Gheoghe Duca, cel din urmă obținând temporar şi

domnia tatălui său, beneficiind de concursul lui Brâncoveanu. Cei doi fii mai vârstnici ai voievodului – Constantin şi Ştefan – s-au însurat cu Aniţa Balş şi, respectiv, Bălaşa lui Ilie Cantacuzino, boieroaice din Moldova, iar Ancuţa Brâncoveanu a luat ca soţ, în 1705, pe Nicolae, fiul lui Iordache Ruset. O căsătorie, care ar fi putut avea consecinţe politice foarte importante a fost cea care urma să aibă loc chiar în 1714, între Radu Brâncoveanu, cel de-al treilea fiu al voievodului, şi Maria fiica lui Antioh Cantemir. Pe această cale, s-ar fi ajuns să se arunce o punte pentru înlăturarea duşmăniei dintre Cantemiri şi Brâncoveni!

Dar Brâncoveanu a fost conştient şi de ascensiunea politică – în ochii turcilor – a fanarioţilor. Cea de-a treia fiică a voievodului, Ilinca, a fost căsătorită cu Scarlat, fiul puternicului Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Deşi acest ginere i-a decedat lui Brâncoveanu în 1699, legătura stabilită cu Mavrocordaţii şi-a făcut efectele şi în împrejurări tragice pentru voievod şi ai lui. Primii domni fanarioţi, fraţii lui Scarlat, aveau să-i fie sprijin doamnei Maria, nefericita văduvă a voievodului şi mamă a celor patru fii, ajutând-o la revenirea în ţară şi, cel puţin în parte, la recuperarea bunurilor. De asemenea, şi căsătoria Bălaşei, fiica lui Brâncoveanu, în 1708, cu Manolache Lambrino, se explică şi ea – în parte cel puţin – prin necesitatea şi dorinţa unor legături cu lumea constantinopolitană fanariotă.

Trei fiice ale domnitorului aveau să asigure legătura mai puternică cu marea boierime munteană, respectiv Ilinca, după moartea prematură a lui Scarlat Mavrocordat, s-a recăsătorit cu Şerban Grecianu, Safta l-a luat pe Iordache Creţuleascu şi cea mai mică fiică – Smaragda – avea să se mărite cu Constantin Băleanu.

Peste veacuri, aceste căsătorii îşi păstrează semnificaţia. Unele pot fi efectul hazardului şi dragostei tinereşti, dar este evidentă înţelepciunea lui Brâncoveanu într-o direcţionare a lor într-un sens favorabil lui dar şi neamului său în sensul cel mai larg!

Cu multă pricepere Brâncoveanu a cârmuit ţara în vremuri extrem de tulburi, ştiind – cu toată exploatarea uneori fără limite, a Porţii – să-i păstreze nu numai pacea ci şi buna stare. Armele sale au fost *aurul*, dar şi *o politică prudentă, bine chibzuită şi ferită de imprudenţe*.

Impresionantă este şi activitatea lui de *ziditor*, nu numai prin construcţiile înălţate, dintre care unele au reuşit să înfrunte timpurile, dar şi prin calitatea lor, prin echilibrul, prin locurile alese pentru a le construi, prin munificenţa unora. Şi astăzi, Hurezu şi Mogoşoaia ne lasă visători şi admirativi faţă de cei de atunci, care, în vremuri atât de grele, au ştiut şi putut să ne lase o atare moştenire.

Nu putem încheia acest eseu fără a menţiona trăsătura fundamentală a lui Brâncoveanu care a fost credinţa sa şi care s-a reflectat în întreaga sa existenţă şi care, la capătul ei, când a înfruntat cu curaj martiric pentru el şi ai lui un teribil sfârşit, dar totodată şi-a deschis drum în lumea sfinţilor, rămâne dincolo de veac un nemuritor exemplu.

SENATUL ÎN ISTORIA ROMÂNIEI*

Acad. DAN BERINDEI

Instituțiile României Moderne au fost constituite succesiv, în secolul al XIX-lea. Prima fază a procesului de reformă l-a reprezentat perioada Regulamentului organic, cea de-a doua, decisivă, a fost cea a domniei lui Alaxandru Ioan Cuza. Principele Carol avea să continue această acțiune beneficiind şi de răgazul unei lungi domnii. A avut loc, în vremea lui Cuza şi apoi a domnitorului şi regelui Carol I, în primul rând, o grabnică aliniere a Principatelor Unite la instituțiile moderne. Au fost utilizate modele occidentale, de preferință cele ale țărilor latine, în primul rând cele franceze, dar şi cele italiene ori belgiene (Belgia fiind considerată atunci tot o țară latină!), dar lucrul a fost realizat cu măsură şi judecată, plecându-se nu numai de la modelele importante, ci avându-se în vedere şi experiența şi tradițiile țării. Oamenii politici realizatori ai acestei opere au avut o pregătire de nivel corespunzător, în parte dobândită prin studii peste hotare, dar mai ales şi-au înțeles misiunea şi i s-au dăruit cu simțiri patriotice. Privită peste un veac şi mai bine, această operă merită cinstire şi admirație. Din păcate, iată un model care s-a cam uitat!

Statul modern a fost construit piesă cu piesă, ajutându-se țara, în acea vreme, la o grabnică aliniere instituțională. Dar în luna mai 1864, avea să se intre într-o gravă criză politică, determinată de divergențele dintre domnitor şi Adunare, divergențe provocate în bună măsură de sistemul electoral extrem de restrictiv instituit de puterile garante europene în 1858, care făcea ca politica de reforme să fie stăvilită. A avut loc atunci lovitura de stat a domnitorului şi a primului său ministru Mihail Kogălniceanu. Sistemul instituit prin Convenția de la Paris din 1858 a fost reformat, un „Statut dezvoltător" devenind „un act adițional" al Convenției, urmărindu-se a se realiza o „reaşezare a echilibrului între puterile Statului". Un plebiscit al națiunii, organizat după modelul lui Napoleon al III-lea, a legitimat schimbarea fundamentală care s-a realizat.

În afara Adunării Elective, a fost instituită o „Adunare ponderatrice", un „Senat", care era alcătuit din membri de drept şi din cei numiți de domnitor. Mitropoliții, episcopii, primul preşedinte al Curții de Casație şi cel mai vechi dintre generalii activi reprezentau cea dintâi categorie. Acestora li se adăugau 64 de membri numiți de domnitor, „jumătate dintre persoane recomandabile prin meritul şi experiența lor", iar cealaltă jumătate – numiți tot de domnitor, dar aleşi dintre membrii Consiliilor generale ale județelor. La doi ani, urma să fie reînnoită o treime dintre membrii numiți. Mitropolitul primat era „de drept" preşedintele Senatului, doi

* Comunicare susținută la Simpozionul *150 de ani – istorie şi tradiție în Senatul României. Bicentenarul parlamentar în România. Tradiție şi perspective (12 iunie 2014, Aula Academiei Române).*

vicepreşedinţi fiind numiţi de domni dintre senatori. Membrii Corpului ponderator primeau trei galbeni pe zi în timpul sesiunilor. Proiectele de lege votate de Adunarea electivă urmau a fi supuse Senatului, care le analiza, le adopta sau venea cu amendamente; de asemenea, îi revenea să constate dacă proiectul în cauză era „compatibil cu dispoziţiunile constitutive ale noii organizaţiuni". Tot Senatului îi revenea, de altfel, potrivit Statutului, să „ocrotească dispoziţiunile constitutive ale noii organizaţii" a ţării.

După plebiscit, la începutul verii, domnitorul a efectuat o vizită la Constantinopol, obţinând de la puterea suzerană şi de la reprezentanţii puterilor garante consfinţirea reformelor efectuate, cu unele modificări sau adăugiri la Statut. A fost condiţionată numirea directă a celor 32 de senatori de către domnitor, de justificarea de către ei a unui venit anual de 800 de galbeni, ceea ce a reprezentat o limitare impusă din afară, iar reînnoirea mandatelor s-a stabilit la trei ani.

Senatul din 1864 a fost creat pentru a consolida poziţia domnitorului şi a funcţionat ca un instrument de dominaţie, deşi au fost auzite şi în sânul său unele voci opoziţionite. După înlăturarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, Locotenenţa domnească, considerându-l infeudat domnitorului înlăturat, i-a interupt activitatea până ce Constituţia a fost elaborată şi adoptată. Constituţia din 1866, rezultat atunci al compromisului patriotic al forţelor politice, a stabilit ca puterea legislativă să se exercite colectiv de domnitor şi de Reprezentaţiunea naţională, formată din Senat şi Adunarea naţională. Ca şi aceasta din urmă, Senatului nu i se mai impunea conducerea, ci el îşi desemna preşedintele, vicepreşedinţii şi biroul şi, de asemenea, se stabilea că membrii săi erau aleşi câte doi de judeţ, în două colegii, unul al proprietarilor rurali cu venit funciar de minimum 300 galbeni, iar celălalt, al orăşenilor proprietari cu venituri între 100 şi 300 de galbeni. Acestora li se adăuga câte un membru desemnat prin votul profesorilor celor două Universităţi, cea din Bucureşti şi cea de la Iaşi. De asemenea, erau de drept membri ai Senatului moştenitorul de la 18 ani, dar cu drept de vot doar de la 25 de ani, mitropoliţii şi episcopii. Condiţiile pentru a putea fi aleşi senatori erau destul de dure, candidaţii trebuind să fie români, bucurându-se de drepturi civile şi politice, să fie domicialiaţi în România, să aibă 40 de ani şi un venit de 800 de galbeni anual.

Erau dispensaţi cei care fuseseră preşedinţi sau vicepreşedinţi ai Adunării, deputaţii a trei sesiuni, generalii şi coloneii cu vechime de trei ani, foştii miniştri sau agenţii diplomatici ai ţării, preşedinţii de la Curtea de Casaţie; de asemenea, titularii de diplomă de doctori sau licenţiaţi care şi-au exercitat profesia minimum şase ani.

Senatorii nu erau retribuiţi. Ei erau aleşi pe opt ani, dar se „înoiau" pe jumătate la sorţi, la patru ani. Esenţial era însă faptul că în noua sa alcătuire din 1866, Senatul apărea ca o instituţie nedependentă de puterea executivă şi nu mai era în raporturile de subordonare anterioare. În timpul domniei lui Carol I, Senatul şi-a îndeplinit misiunea, a numărat în rândurile sale personalităţi de vârf ale societăţii româneşti şi activitatea sa s-a dovedit într-adevăr benefică şi ponderatoare.

În deceniile următoare anului 1866, aveau să se mai aducă unele corectări, care au mai atenuat nuanţa exclusivistă a instituţiei. În 1884, regimul electoral a fost modificat, lucrul fiind operat în Constituţie dar şi într-o nouă lege electorală. În Colegiul I, erau acum cuprinşi cei cu un venit anual minim de 2 000 lei, iar în

Colegiul II, cei cu un venit anual între 800 şi 2 000 lei precum şi patentarii de clasa I şi II. Foştii demnitari erau scutiţi de cens pentru Colegiul I şi magistraţii şi titraţii universitari pentru Colegiul II. Pentru Senat, erau acum aleşi 110 senatori.

Vremurile erau însă în schimbare la începutul secolului al XX-lea. Se impunea un proces de democratizare şi de trecerea la un nou sistem care să corespundă evoluţiei societăţii. Forţele politice erau conştiente de acest lucru (şi mai ales lucidul Ionel Brătianu). Astfel, s-a ajuns ca la sfârşitul Primului Război Mondial, printr-un Decret-lege din 16 noiembrie 1918, modificat apoi la 22 decembrie în acelaşi an, să fie acordat dreptul la vot, egal, direct şi secret tuturor bărbaţilor. A fost un mod de cotitură, când desăvârşirea unităţii statale a ţărilor, dar şi necesitatea de a se trece la o nouă fază de relaţie cu ansamblul locuitorilor ţării şi în primul rând cu o ţărănime, care trebuia înzestrată cu pământ, dar şi chemată să-şi exprime opţiunile, a adus noua reglementare a sistemului constituţional al României.

Prin Constituţia din 29 martie 1923, a fost adaptată cea din 1866 la noua situaţie social-politică, fiind însă păstrată organizarea adoptată cu o jumătate de veac mai înainte. Au fost menţinute cele două adunări, respectiv Senatul şi Adunarea deputaţilor, ampla lărgire a dreptului de vot reflectându-se în stipulaţiile noii Constituţii.

Numărul senatorilor de drept a fost sporit. A fost menţinută vârsta de minimum 40 de ani pentru alegerea senatorilor. Cei aleşi trebuiau să fie cetăţeni români, exercitând drepturile civile şi politice şi având domiciliul în România. Membrii aleşi în consiliile judeţene şi cei din consiliile municipale alegeau câte un senator de judeţ. De asemenea, membrilor Camerelor de comerţ şi industrie, de muncă şi de agricultură, le revenea să aleagă senatori, dar nu mai mulţi de şase în total. Fiecărei Universităţi îi revenea alegerea unui senator de către profesorii respectivi.

Numărul senatorilor de drept era sporit, Senatului recunoscându-i-se parcă mai accentuat, prin compoziţie, nu numai funcţia de legiuitor, ci şi cea de sfătuitor înţelept, alcătuit din elite reale ale naţiunii. Moştenitorul tronului, dar cu drept de vot doar de la 25 de ani, mitropoliţii, episcopii ortodocşi şi greco-catolici, capii confesiunilor „recunoscute de stat", inclusiv reprezentantul musulmanilor, dar şi preşedintele Academiei Române erau senatori de drept. Aceleiaşi categorii îi aparţineau foştii prim-ministri cu o vechime de minimum patru ani, foştii miniştri cu o vechime de şase ani chiar în guvernări diferite, foştii preşedinţi ai corpurilor legiuitoare timp de opt sesiuni, senatorii şi deputaţii aleşi în zece legislaturi, primii-preşedinţi ai Curţii de Casaţie vreme de cinci ani, generalii care au exercitat comanda unei armate în război timp de minimum trei luni, foştii şefi ai Marelui Stat major şi inspectorii generali de armată cel puţin patru ani, în ordinea vechimii şi a vacanţelor existente; mai erau adăugaţi preşedinţii adunărilor naţionale de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia, din 1918.

În perioada interbelică, a funcţionat Parlamentul bicameral, cu un Senat reprezentativ, exercitându-şi atribuţiile complete şi contribuind la dezvoltarea ţării. În cadrul său, s-au manifestat personalităţi remarcabile ale vremii, deşi într-o măsură mai mică decât în perioada anterioară, când accesul era mai limitat. Sistemul democratic al României se apropia însă, din păcate de încheiere, fenomen de altfel care, într-un fel sau altul, a avut loc în toate statele zonei în aceeaşi perioadă. Lunga

perioadă de abandon a democrației avea să fie inaugurată prin acțiunea regelui Carol II din 27 februarie 1938, când a fost „edictată de rege" o nouă Constituție prin care a fost înlocuită cea din 1923 şi prin care i se conferea domnia personal, în conformitate cu năzuințele sale de putere.

Noua Constituție a fost supusă votului națiunii la 24 februarie, spre „bună ştiință şi învoire", un act pur şi simplu formal, prin care se instaura dictatura regală. Erau senatori de drept: moştenitorul tronului de la 18 ani, căruia, de data acesta, nu i se limita dreptul de exercitare a mandatului; principii familiei regale majori; patriarhul; mitropoliții şi episcopii, inclusiv cei greco-catolici şi capii confesiunilor recunoscute de stat; senatorii de drept recunoscuți până atunci. Alți senatori erau numiți de rege şi, de asemenea, alții erau aleşi de corpurile constituite în stat, fiind eligibili bărbați, dar şi femei. Mandatele erau fixate la nouă, dar cele ale senatorilor aleşi se reînnoiau cu o treime la fiecare trei ani. La 9 mai 1939, o nouă lege electorală a înlocuit votul universal prin votul restrâns al cetățenilor de 30 de ani, cărora li se cerea să fie înscrişi în organizațiile profesionale reprezentate în Parlament.

În 1940, regimul regelui Carol al II-lea s-a încheiat. La 5 septembrie 1940, regele a fost obligat să suspende Constituția din 1938. Începând din 6 septembrie, domnia a fost preluată de principele moştenitor Mihai, care a preluat tronul. Dar, totodată, a fost inaugurată dictatura generalului Ion Antonescu, în cadrul căreia regimul parlamentar n-a mai existat sub nicio formă.

După aproape o jumătate de deceniu, s-a desfăşurat lovitura de stat din 23 august 1944, cu speranța revenirii la un sistem democratic. A fost restaurat regimul constituțional din 1866 şi 1923 prin Decretul din 2 septembrie 1944. În realitate, însă, s-a intrat pe un nou făgaş, țara găsindu-se sub ocupație şi apoi puterea politică fiind preluată, la 6 martie 1945, de un guvern dominat de comuniști, instrument al ocupantului. În toamna anului 1946, au avut loc alegeri în bună măsură manipulate, dar numai pentru Adunarea deputaților, nu pentru Senat.

La 30 decembrie 1947, s-a produs abdicarea regelui Mihai, iar în primăvara anului 1947, se va trece la o nouă Constituție. De data aceasta, a fost instituită o Mare Adunare Națională ca organ suprem al puterii de stat, căreia îi revenea să-şi aleagă Prezidiul, dar şi să formeze guvernul. Deşi în realitate, viața politică reală şi democratică nu mai ființa, Senatul n-a mai fost păstrat nici formal, ci a fost suprimat. La 13 aprilie 1948, a intrat în vigoare Constituția Republicii Populare Române, în care Senatul nu mai figura, ca şi în Constituțiile următoare ale perioadei totalitare.

După marea răsturnare din decembrie 1989, prin decretul-lege al Consiliului Provizoriu al Frontului Uniunii naționale din 14 martie 1990, s-a decis alegerea prin vot universal, egal, direct şi secret, liber exprimat, a viitorului Parlament „alcătuit din Adunarea deputaților şi Senat". Celor două adunări le revenea să elaboreze noua Constituție în şedințe comune, îndeplinind funcțiile de Adunare Constituantă. Constituția a fost adoptată la 21 noiembrie 1991 şi apoi aprobată prin referendum național, la 8 decembrie 1991.

Prin Constituție, s-a revenit în România, de data aceasta republică, la sistemul bicameral, Parlamentul urmând să fie alcătuit din Cameră şi Senat, alese pentru mandate de patru ani. Constituția stabilea alegerea Birourilor Permanente ale celor

două Camere, formarea grupurilor parlamentare şi a comisiilor, ca şi modalitatea de desfăşurare a lucrărilor sesiunilor, a şedinţelor comune, ca şi cea de adoptare a legilor. S-a reintrat astfel într-o ordine constituţională şi legală.

În 2003, s-a procedat la revizuirea Constituţiei, aflată şi astăzi în vigoare. Sistemul bicameral a fost menţinut ca şi rolul şi funcţiilor Senatului. Este vorba de o instituţie de bază a României, care împlineşte un veac şi jumătate de fiinţare. Evoluţia istorică a Senatului scoate în relief însemnătatea şi funcţiile sale, serviciile pe care le-a adus ţării şi naţiunii române şi, aş adăuga neapărat, utilitatea sa. Vechile instituţii trebuie respectate şi activitatea lor necesară să fie evidenţiată. *La mulţi ani* Senatului României!

BILANȚUL UNEI DOMNII*

Acad. DAN BERINDEI

Au trecut o sută de ani de la despărțirea românilor de primul lor rege. Printre ctitorii României moderne, Carol I ocupă o poziție aparte. El s-a alăturat, prin faptele sale, fruntaşilor națiunii într-un moment esențial al existenței ei şi a fost catalizatorul, îndrumătorul, arbitrul unor procese memorabile pe care s-a întemeiat construcția statului național. Tot ceea ce a avut loc în cursul a mai bine de un veac merită nu numai cinstire, dar ar trebui să provoace dorință de imitare noilor generații. Românii generațiilor perioadei de făurire a statului modern s-au implicat şi au contribuit prin muncă şi jertfă la construirea României. Când se vor trezi şi românii zilelor noastre şi îşi vor îndeplini datoria?

Regele Carol a preluat domnia într-un moment hotărâtor pentru România. Cu şapte ani mai înainte, începuse procesul de edificare prin voința şi fapta românilor realizându-se Unirea Principatelor şi, totodată, inițiindu-se un proces extraordinar de modernizare şi de aliniere la statele mai avansate. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza se aflase în primele rânduri ale reformatorilor. Fusese inițiat procesul de unificare multiformă a statului, a instituțiilor sale, se recuperase prin secularizare aproape un sfert dintr-un teritoriu înstrăinat, se realizase reforma agrară şi un şir de reforme fundamentale înnoitoare. Dar, programul adoptat în 1857, de cele două adunări ad-hoc, prevăzuse şi chemarea în fruntea țării a unui principe străin, care să se implice în delicatele operații de reformă şi, totodată, să contribuie la dobândirea unui nou statut internațional al țării.

În locul lui Alexandru Ioan Cuza, abdicat la 11/23 februarie 1866, s-a pus problema chemării unui principe străin, care să corespundă cerințelor românilor şi care să ajute la integrarea României printre țările independente ale Europei şi, evident, la afirmarea ei. Au urmat câteva luni de încercări, când imperiile limitrofe au pus şi ipoteza desfacerii Unirii, până când, acționându-se hotărât, s-a realizat un nou fapt împlinit, cel al aducerii principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul țării, trecându-se cu tact, dar şi cu îndrăzneală peste opoziția unora dintre marile puteri. Tânărul principe, destinat unei cariere militare, a acceptat invitația care i s-a făcut şi trebuie subliniat faptul că a fost singurul prinț străin care a reuşit să aibă în această parte a Europei nu numai o domnie statornică, dar şi să fie întemeietor de dinastie. El şi-a găsit o nouă patrie, iar românii şi-au văzut încununat de succes un proiect național, decisiv pentru existența României moderne.

Carol I a avut o foarte lungă domnie şi a adus contribuții hotărâtoare la ridicarea țării. A fost domnitor şi apoi, din 1881, rege constituțional, a fost arbitrul vieții politice

* Alocuțiune susținută la sesiunea ştiințifică *Regele Carol I. 175 de ani de la naştere – 100 de ani de la moarte (6 octombrie 2014, Aula Academiei Române).*

şi, în bună măsură, prin comportamentul său, un educator al naţiunii în ansamblul ei. Trebuie să-i fim recunoscători nu numai pentru înfăptuirile rodnicei sale domnii, dar înainte de toate, pentru tactul şi înţelepciunea sa, pentru felul în care a înţeles pe români şi s-a integrat spiritual mentalului lor.

Regele a avut un rol decisiv în dezvoltarea vieţii politice a României. El a înţeles anumite specifităţi, a corectat comportamente inadecvate, a contribuit la aducerea elitelor politice reale la parametrii din ţările înaintate, s-a străduit să explice ceea ce li se părea interlocutorilor din afară nepotrivit, având în ansamblu o funcţie esenţială în integrarea României printre statele mijlocii ale continentului. Foarte important a fost rolul său de educator al vieţii politice, pentru a evidenţia importanţa punctualităţii. Şi nu lipsit de însemnătate era modul său de a saluta pe interlocutori, cărora le dădea mâna cu parcimonie, utilizând un număr mai redus de degete, în funcţie de locul pe care el îl atribuia în societate celui în cauză, puţini fiind cei cărora le dădea întreaga mână. Dar, cea mai importantă trăsătură era refuzul său de a se implica, luând partea uneia sau alteia dintre forţele poltice.

Ţara a fost în general prosperă în vremea domniei sale. Era o vreme când România putea încă să se laude că era grânarul Europei şi, de asemenea, când bogăţia petrolului îşi dădea pe deplin roadele. Statul era prosper, dar în acelaşi timp, se putea vorbi de bunăstare la nivelul societăţii. Industria a cunoscut dezvoltare, ţara a fost dotată cu o reţea de căi ferate, oraşele şi-au schimbat treptat înfăţişarea. Bucureştiul a devenit *micul Paris*, epitet pe care i l-au dat străinii. Mai în urmă a rămas lumea satelor, ceea ce a dus la grave frământări sociale. A fost, poate, singura neîmplinire a acestei domnii-model. Regele Carol a înţeles, ca puţini alţii, deosebita importanţă a culturii şi şi-a dat întreg concursul, contribuind personal la afirmarea culturală a ţării.

De la începutul domniei – când a acceptat să fie protectorul Societăţii Academice Române – el a sprijinit personal şi cu importante contribuţii materiale realizarea proiectelor academice, între care un rol important l-a ocupat *Dicţionarul limbii române* – şi până la sfârşitul vieţii, având în vedere dispoziţiile sale testamentare – Regele Carol I a arătat, prin atitudinea sa, deosebita însemnătate pe care o are Academia Română în viaţa României. Întreaga sa atenţie s-a îndreptat şi către cele două universităţi ale ţării pe atunci existente, pe care le-a sprijinit în mersul lor înainte şi în procesul integrării şi afirmării lor europene. Oamenii de ştiinţă şi de cultură au beneficiat de sprijinul său; în vremea sa, a avut loc afirmarea internaţională a unui şir de personalităţi remarcabile, adevărate podoabe ale statului modern român, de la poetul naţional Mihai Eminescu, la istoricii Hasdeu, Xenopol, Iorga şi Pârvan, la filosofii Titu Maiorescu şi Vasile Conta, la fizicieni sau chimişti, ca Ştefan Procopiu şi Nicolae Teclu, la biologi, precum Grigore Antipa şi Emil Racoviţă, la marele constructor Anghel Saligny, la geonomi, ca Grigore Cobălcescu, Ludovic Mrazec, Simion Mehedinţi, la inventatori, ca Traian Vuia şi Aurel Vlaicu, la medici, ca Victor Babeş şi Gheorghe Marinescu, la matematicianul şi reformatorul Spiru Haret, la economistul P.S. Aurelian, la etnograful Simion Florea Marian, la Ciprian Porumbescu şi la marele George Enescu, în domeniul muzicii. O salbă de personalităţi a beneficiat de înţelegerea şi sprijinul unui mare rege, care a acordat culturii locul deplin cuvenit.

De la urcarea sa pe tron, domnitorul Carol a fost preocupat de locul pe care România trebuia să-l aibă în cortegiul statelor lumii şi, în primul rând, a dorit schimbarea statutului ei internaţional, înlăturarea suzeranităţii Imperiului otoman. A reuşit, prin comportament şi demnitate, să nu îngăduie nicio lezare a drepturilor ţării, s-a străduit să convingă marile puteri ca printr-o hotărare a lor să acorde României o schimbare de statut internaţional, şi când acest lucru nu s-a putut realiza, s-a angajat în greaua încercare a Războiului de Independenţă. Atunci, a fost momentul în care sudura dintre monarh şi ţară s-a desăvârşit. Comandant suprem al Frontului de Vest, Regele Carol I a trecut Dunărea şi a stat neclintit în mijlocul ostaşilor şi ofiţerilor. Ţara l-a preţuit, mai ales că în perioada imediat următoare, când s-a pus problema recunoaşterii de către marile puteri a statutului de independenţă şi a apărut şi problema de noi hotare, domnitorul şi-a arătat deplina sa atitudine pe poziţiile intereselor naţionale. Instaurarea regatului, în 1881, a fost o legitimă răsplată, un deceniu şi jumătate după preluarea înaltei sale funcţii, pe care i-au oferit-o românii pentru comportamentul şi devotamentul său.

În cursul domniei sale îndelungate, s-a străduit să apere şi să afirme poziţia internaţională a ţării. A fost un model în această parte a Europei pentru ceilalţi şefi de state, bucurându-se, totodată, de respectul conducătorilor imperiilor vremii, străduindu-se să aibă – el şi ţara – relaţii echilibrate şi neantagonice cu micii şi marii vecini. Prin purtarea sa, a contribuit în mare măsură la o afirmare a României în Europa vremii. Declaraţiile şi luările sale de poziţii în problemele vremii au fost echilibrate, demne şi evitând stări conflictuale.

Tensiunile apărute în relaţiile cu Rusia, în urma reanexării de către aceasta a sudului Basarabiei, izolarea diplomatică la care ajunsese România au impus adeziunea ei la Tripla Alianţă. Regele, avându-l alături pe Ion C. Brătianu, a fost partizanul acestei acţiuni politice, care a fost realizată în 1883.

Regele, născut german, aparţinând unei mari familii germane, avea un legitim ataşament faţă de Germania, dar nu trebuie să vedem în acest mare monarh un instrument al politicii germane, atunci întruchipată mai ales în puternicul şi înzestratul cancelar Bismarck. La 10 mai 1866, el a jurat credinţă noii sale patrii şi trebuie evidenţiat astăzi, la un veac după dispariţia sa, că şi-a respectat pe deplin cuvântul.

Ca rege, el a slujit fără şovăială România, dar sentimentele dominante din prima parte a vieţii l-au însoţit şi în a doua parte. Credea în forţa Germaniei şi considera că armata ei era de neînvins. Adeziunea României la Tripla Alianţă a însemnat, pentru el, mai ales alianţa cu Germania, mare putere care nu era învecinată cu România şi care o putea sprijini în integrarea ei europeană. Deşi adeziunea României şi mai ales reînnoirile tratatului secret (ultima reînnoire a avut loc chiar în anul 1913) care, uneori, au impus schimbarea guvernelor, au pricinuit momente neplăcute, această alianţă a fost timp de decenii, o necesară pavăză a ţării. Când a izbucnit Primul Război Mondial, împrejurările nu mai erau cele din 1883, iar România se afla într-o etapă decisivă a istoriei ei, când se apropia momentul desăvârşirii hotarelor naţionale. Regele nu era străin acestui ideal, întregirea el o vedea înfăptuită în vremea dinastiei lui, dar pentru acel moment, era convins că şansele conflictului erau de partea Triplei Alianţe, considerând armata germană invincibilă.

După o lungă domnie, a venit şi momentul decisiv al sfârşitului unei vieți de dreaptă împlinire, când despărțirea a fost dureroasă pentru monarh. Între el şi țara pe care o cârmuise cu eficiență a intervenit o nepotrivire. În Consiliul de Coroană, regele l-a avut de partea sa doar pe Petre P. Carp, susținând intrarea în luptă a României alături de Tripla Alianță, care, pentru monarh, era singura care putea invinge. Ceilalți participanți se pronunțaseră pentru neutralitate, majoritatea, în frunte cu primul ministru Ion I.C. Brătianu, având în minte ulterioara intrare în război a țării, dar de partea Triplei Înțelegeri. Pentru Regele Carol a fost dureros, dar el a înțeles să-şi facă datoria de monarh constituțional şi a acceptat resemnat opinia majorității. Au urmat zile triste, el asistând cu inima grea la ceea ce i se părea năruirea operei sale. Dar, esențial a fost că s-a supus dorinței țării, deşi i se părea greşită şi avea un sentiment de amărăciune. Şi acum, ca şi în întreaga sa domnie, şi-a implinit însă datoria, cu scrupulozitate, nețin ând seama de sentimentele sale.

Nimeni n-a sintetizat mai bine răsunetul pe care l-a avut încetarea din viață a Regelui Carol decât I.G. Duca. „*În public* – scria el în *Amintirile* sale politice – *mai ales printre oamenii de rând, moartea Regelui a făcut o adâncă impresie. Lumea îl plângea şi îl regreta sincer. (...) Ca şi cum conflictul din ultimele luni nu existase niciodată, ca şi cum nu lăsase în spiritul public nicio urmă, niciun resentiment. Țara nu voia să-şi aducă aminte decât de acei 48 de ani în cursul cărora Regele Carol o cârmuise cu pricepere, cu înțelepciune şi de atâtea ori cu strălucire. Era un Rege cu minte, mari fapte s-au săvârşit sub el, cine ştie dacă urmaşul său va putea domni cu acelaşi folos pentru țară? Aceste cuvinte se auzeau pretutindeni şi se repetau sub forme diferite*". Aceste aprecieri sunt deplin valabile şi justificate şi astăzi, la centenarul care s-a scurs de la sfârşitul său. Cinste unui mare Rege!

CANTEMIR: OMUL ŞI DOMNUL*

Acad. DAN BERINDEI

Dimitrie Cantemir a fost omul vremii sale, care s-a afirmat în istoria umanității ca un intelectual de înaltă valoare. El şi-a înscris numele printre personalitățile care, prin însemnătatea lor, depăşesc cadrul relativ limitat al unui veac. Numele său, înscris pe frontispiciul Bibliotecii Sainte Geneviève de la Paris, demonstrează din plin acest lucru.

Constantin Cantemir, tatăl său, el însuşi, inițial, neştiutor de carte, i-a asigurat acestui fiu al său, deosebit de înzestrat, o educație intelectuală de înalt nivel. La aceasta, s-a adăugat şi deosebita capacitate a celui în cauză de a asimila cunoştințele cele mai variate. A fost ca un rezervor de mare capacitate, care a înmagazinat informația cea mai variată, el fiind însufleţit de o curiozitate intelectuală nemărginită în întreaga sa existență. Înzestrarea lui s-a manifestat şi în abilitate excepțională de a învăța limbi străine. Scria şi vorbea în latină şi greacă. Cunoştea greaca modernă, italiana şi franceza şi învățase şi turca, persana şi araba şi, în ultima etapă a vieții, limba rusă. Aproape toate lucrările sale au fost scrise în latină, dar lucrarea capitală, consacrată istoriei poporului său, a întocmit-o în limba română, străduindu-se, de asemenea – continuând pe cronicarul Miron Costin – să contribuie într-o etapă hotărâtoare la modernizarea limbii.

Era un intelectual însufleţit de o nesfârşită şi neobosită curiozitate, pasionat să asimileze cunoştințele cele mai diverse. Iubea conversația şi ştia să-şi aleagă interlocutorii printre persoanele cele mai capabile de a-i da informațiile dorite. Ştia să-i cucerească prin comportarea deschisă şi prin propriile şi variatele cunoştințe.

De asemenea, împrejurările vieții, petrecute în mare măsură în afara țării sale, în medii diferite, la Constantinopol şi în Rusia, i-au creat posibilitatea unei formări variate, fapt reflectat şi în opera sa.

Comportându-se şi având conştiința rangului său princiar, având în vedere domniile tatălui său, ale fratelui său Antioh şi ale sale proprii, ştia să se adapteze mediilor pe care trebuia să le frecventeze. Depăşea barierele cu o anumită dezinvoltură pe care i-o confereau, fără îndoială, propriile cunoştințe. Acestea şi felul de a se purta i-au înlesnit întreaga existență şi l-au ajutat să se integreze, cum puține persoane reuşeau s-o facă.

---

*Alocuțiune susținută la *Sesiunea ştiințifică dedicată domnitorului-cărturar Dimitrie Cantemir (17 noiembrie 2014, Aula Academiei Române).*

La Constantinopol, şi-a însuşit limbile utilizate de societatea otomană şi a putut pătrunde astfel cu uşurinţă în biblioteci şi arhive şi – deşi creştin – a ştiut să se integreze şi, mai ales, să determine să fie acceptat în societatea respectivă. Muzica – el fiind un bun interpret, dar şi un compozitor – a fost altă cale care i-a facilitat pătrunderea în păturile conducătoare ale imperiului sultanilor. Era un oaspete dorit şi căutat la recepţiile dregătorilor otomani; astfel, a cunoscut din interior societatea în cauză, cum puţini europeni şi creştini reuşeau s-o facă.

În Rusia, în timpul ultimilor 12 ani ai vieţii, Dimitrie Cantemir s-a adaptat acestui nou mediu, mai ales după pierderea soţiei şi recăsătorirea sa cu prinţesa Trubeţkoi. A fost nu doar o adaptare într-o altă ţară, ci şi o integrare într-o Rusie nouă, cea a ţarului Petru cel Mare. Şi-a schimbat straiele orientale şi a ştiut să renască asemenea unui om nou, un european modern, îmbrăcat într-o manieră corespunzătoare, cu perucă, renunţând la comportamentul oriental şi participând alături de ţarul novator la reuniunile mondene, care imitau ceea ce avea loc în Occident în viaţa nobilimii.

„Avea o înfăţişare plăcută şi vorba dulce, amabil şi înţelept“, scria Bayer, unul din membrii Academiei Ruse, înfiinţate doar la un an după moartea lui Cantemir, în timp ce cărturarul grec Condoidi îi făcea următoarea caracterizare: „Muzele l-au iubit, învăţaţii l-au iubit şi împăraţii l-au onorat”. Descrierea lui Cantemir, făcută de Marsan de Brassey, în vara anului 1711, merită să fie reprodusă: „Hospodarul era un prinţ de talie mijlocie, făcut dintr-o bucată, om frumos, aşezat şi de o înfăţişare fericită, cum n-am mai văzut în viaţa mea. Era afabil, cumsecade, binecrescut, de o conversaţie dulce, politicoasă, exprimată uşor, vorbind foarte bine latina, ceea ce era un avantaj pentru cei care o vorbesc şi cărora le este plăcut de a se întreţine cu acest prinţ”.

Alte trăsături ale lui Cantemir erau: capacitatea sa de a aborda domenii diverse, seriozitatea demersurilor sale ştiinţifice şi varietatea preocupărilor intelectuale. În timpul vieţii, a realizat un număr important de lucrări într-un registru variat, în care apăreau probleme de filosofie, teologie, istorie mai ales, dar şi ştiinţele sociale, folclorul, literatura etc. Lucrările foloseau unui triplu scop: istoria poporului său, studiul lumii orientale, cauza eliberării de sub dominaţia otomană, pe care a ajuns s-o confunde cu preponderenţa ţarului Petru, fără a lua în considerare primejdiile ruse ale viitorului.

Integrându-se succesiv în medii diverse, Dimitrie Cantemir a demonstrat capacitatea sa de largă comprehensiune şi de adaptare la situaţii diverse, integrarea universală şi, în acelaşi timp, s-a manifestat şi comportat ca un savant european.

Prin lucrări de un interes general, a reuşit să atragă atenţia asupra persoanei sale şi s-a impus contemporanilor. Prin comportamentul şi prin ştiinţa sa, provoca interesul. Conversaţia cărturarului era căutată, numărul şi calitatea interlocutorilor din toate mediile în care a trăit rămân semnificative şi ne dezvăluie adevărata forţă socială a lui Dimitrie Cantemir.

Un obiectiv dominant al existenţei sale a fost poziţia socială. Întreaga viaţă, a avut preocuparea de a-şi asigura lui şi familiei demnitatea princiară, neşovăind în

această privință să falsifice chiar istoria. Originea tatălui său era modestă, dar Dimitrie Cantemir i-a confecționat o descendență din Tamerlan, pe care o considera neîndoielnic utilă pentru a justifica propriile pretenții la tron.

Tatăl său a domnit mai mulți ani, dar el însuşi n-a domnit decât puține zile după moartea părintelui, Poarta preferându-l pe fratele său Antioh.

A doua domnie a lui Dimitrie Cantemir a durat mai puțin de un an, înainte de retragerea în Rusia, din 1711. Totuşi, tronul a fost o obsesie, la care n-a renunțat nici în Rusia, până la sfârşitul vieții. Acest gând s-a reflectat şi în scrierile lui, problema monarhiei preocupându-l în mod repetat.

Ceea ce Cantemir avea în vedere era o domnie în stilul țarului Petru. De altfel, a căutat să pledeze pentru sistemul de absolutism modern instaurat de acesta şi chiar a căutat să-şi asigure în viitor un sistem în care autoritatea sa față de marii boieri să fie accentuată, ceea ce, de altfel, se reflecta din plin în *Tratatul de la Luțk* şi în prevederile acestuia.

În timpul scurtei sale domnii, s-a dezvoltat o stare de tensiune cu o parte a marii boierimi, fapt ce s-a oglindit şi în tratat, care prevedea, la articolul VI, că în Moldova „după vechiul obicei moldovenesc, toată puterea să fie la domn", în articolul următor, că „domnul față de boieri să aibă puterea obişnuită, fără nici o schimbare a drepturilor lor", pentru ca în articolul IX, să se specifice că „boierii şi toată Țara Moldovei sunt datori a fi supuşi poruncilor domneşti fără nici o împotrivire sau zăbavă, precum a fost întotdeauna obiceiul", iar în articolul X, că „toate judecățile şi dreptul sunt apanagiul domnului". Aceste articole au fost introduse, evident, la dorința lui Dimitrie Cantemir.

Starea de tensiune s-a vădit mai ales în coflictul care a apărut între marele boier Iordache Ruset şi domnitor, mergând până la arestarea celui dintâi şi transportarea lui peste Nistru până la Kiev, după înfrângerea la Stănileşti. Acutizarea conflictului a fost provocată mai ales de intenția lui Dimitrie Cantemir de a instala o monarhie ereditară în beneficiul descendenților săi, ceea ce ar fi afectat regimul boieresc şi interesele marii boierimi.

Cantemir şi-a urmărit țelul în mod constant, mai ales după retragerea în Rusia, unde l-a susținut pe țarul Petru să-şi consolideze şi să-şi „europenizeze" domnia. În anul 1714, în timpul unei vizite la Petersburg, fiul său Şerban, în vârstă de şapte ani, a rostit în fața țarului un panegiric „în limba elinească", tipărit în rusă şi latină, întocmit, evident, de tatăl său. Era o elogiere a împăratului şi un indirect apel adresat acestuia de a acționa în direcția eliberării popoarelor creştine subjugate. Faptul că panegiricul a fost tipărit şi găsit în arhiva țarului indică sensibilitatea țarului față de inițiativa lui Cantemir.

Dar cărturarul-principe nu s-a mulțumit doar cu această acțiune, deoarece în acelaşi an, a redactat *Monarchiarum physica examinatio*, o lucrare de filosofie a istoriei, în care, pornind de la menționarea celor patru monarhii din Biblie, prezintă ridicarea imperială a Rusiei ca ascensiune a Imperiului de Nord, a patra şi ultima monarhie universală. El prezintă Imperiul otoman ca o contrazicere a mişcării ciclice

fireşti, ca „o monarhie barbară” şi o frână în calea deplinei afirmări a celei de-a patra monarhii, în fruntea căreia se găsea ţarul Petru, „principe foarte înţelept şi foarte războinic”.

În ultimii ani ai vieţii sale încercate, a depus toate eforturile pentru a-l determina pe ţar la o acţiune în sensul dorinţelor sale, mai ales că el lega ţelul reîntoarcerii sale la domnie de această ridicare a Imperiului Nordului. De altfel, se pare că a avut un rol în convingerea lui Petru de a adopta şi titlul imperial european, în afara celui de ţar, tocmai de pe poziţia teoretizărilor sale în favoarea domniilor absolute, tot aşa cum vedea şi visata sa reîntoarcere în patrie.

Dimitrie Cantemir a fost o personalitate singulară, un om deosebit de cultivat, pasionat în străduinţele sale de cunoaştere, dornic de a conduce, de a se ilustra în fruntea semenilor săi. El a reuşit să rămână în memoria urmaşilor în dimensiuni neobişnuite.

DIMITRIE CANTEMIR ŞI TRANSILVANIA*

Acad. IOAN-AUREL POP

Dimitrie Cantemir[1] a fost (după umanistul Nicolaus Olahus[2]) al doilea creator român de anvergură continentală care s-a înscris într-un curent cultural, literar şi ştiinţific european contemporan lui, fără niciun fel de decalaj cronologic. Astfel, Cantemir devenea, la 1714, nu numai coleg de Academie berlineză savantă al lui Leibniz, dar era şi coleg de idei cu acesta, adică un autentic preiluminist, precursor al iluminismului sau părtaş al viziunii despre lume cuprinse în ceea ce se cheamă Früh-Aufklärung[3]. A fost precedat de pomenitul transilvănean, născut din spiţa dinastiei domnitoare a Ţării Româneşti, anume Nicolae Românul (Olahus), trăitor în secolul al XVI-lea (1493–1568), care s-a simţit egalul lui Erasmus din Rotterdam, purtând cu acesta un savuros dialog epistolar.

Cantemir s-a mişcat cu dezinvoltura şi siguranţa marii sale erudiţii între mediile culturale bizantino-slave, occidental şi oriental, preluând toată tradiţia validă a umanismului târziu şi anunţând ferm enciclopedismul veacului lui Voltaire.

Comunitatea de idei dintre Olahus şi Cantemir rezidă în admiraţia lor nedisimulată pentru clasicismul greco-latin, pentru moştenirea Romei, pentru sigiliul pe care aceasta l-a pus pentru eternitate la Dunăre şi în Carpaţi, pentru unitatea romană şi românească, pentru romanitatea şi continuitatea românilor etc. Dar între cei doi sunt şi diferenţe tipologice, explicabile nu numai prin intervalul de peste un secol şi jumătate dintre vieţile şi creaţiile lor, ci şi prin viziunile deosebitoare despre lume, despre creaţie, despre rosturile ştiinţei şi cunoaşterii în societate. Olahus s-a născut român (Valahus) şi a rămas mereu aşa în adâncul său (în subsidiar), dar, la maturitate, s-a simţit membru marcant al elitei ungare (Hungarus) şi, mai ales, un umanist, intrat şi primit cu drepturi depline în „republica literelor" europene (Europaeus)[4].

---

* Alocuţiune susţinută la *Sesiunea ştiinţifică dedicată domnitorului-cărturar Dimitrie Cantemir (17 noiembrie 2014, Aula Academiei Române)*.

[1] Între cele mai importante lucrări generale despre Dimitrie Cantemir, vezi: Petre P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958; Ioan D. Lăudat, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Iaşi, 1973; George Pascu, *Viaţa şi operele lui D. Cantemir*, Bucureşti, 1924; Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinţ al literelor*, Bucureşti, 2001; Andrei Eşanu (coordonator şi redactor ştiinţific), *Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII–XVIII*, Chişinău, 2008; Ştefan Lemny, *Les Cantemir. L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Paris, 2009.

[2] *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul)1493–1568.* Texte alese, studiu introductiv şi note de I.S. Firu şi Corneliu Albu, Bucureşti, 1968, *passim*.

[3] Pentru încadrarea lui Dimitrie Cantemir în curentul preiluminist, Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 49–71.

[4] I.-A. Pop, *Ethnic and Religious Mentalities in Transylvania during the Time of Nicolaus Olahus*, în „*Europa. Balcania-Danubiana-Carpatica*" (Budapest), vol. 2/A, 1995, p. 68–75.

Cu Dimitrie Cantemir, cel care era principe şi sta la masă cu marile capete încoronate, care dialoga cu floarea diplomației europene, care comunica direct în empireul savanților vremii, pătrundem în lumea modernă, a echilibrului european, în lumea decăderii imperiilor medievale şi a afirmării națiunilor. Era o lume pe care unii au definit-o drept „criză a conştiinței europene”[5], iar alții, drept „trecere de la mica la marea Europă”[6].

Dimitrie Cantemir este primul savant român care a făcut cunoscute Europei, în limba latină, dar şi în limbi vernaculare, istoria, cultura, etnografia, aşezarea geografică a țării sale, precum şi originea şi specificul poporului său[7], urmând o cale programatică, trasată printr-un plan bine conceput. Concepția acestui savant despre unitatea poporului său este exprimată în texte variate, dar reiese în chip sintetic dintr-un pasaj aflat în Historia Moldo-Valachica: „Astfel, astăzi moldovenii, muntenii, vlahii transalpini, basarabenii şi epiroții se numesc pe sine cu toții cu un nume cuprinzător, nu vlahi, ci români, iar limbii lor neaoşe îi spun limba română”[8]. În acest text, prin formula „vlahii transalpini”, se înțelege românii de peste munți, adică transilvănenii, plasați şi ei, ca şi ceilalți, în corolarul unității româneşti, în ciuda țărilor, despărțite sub aspect politic, locuite de aceşti români. În afirmația de mai sus, Cantemir nu vine cu o noutate şi nu face decât să consemneze un loc comun, remarcat încă din secolele XIV–XV, de către umaniştii şi călătorii străini, întărit de către cronicarii şi umaniştii autohtoni (născuți în Țările Române şi în provinciile locuite de români şi alogeni deopotrivă), reluat de străini (savanți, clerici, militari, artişti, soli sau simpli comercianți), demonstrat de istoricii şi cronicarii secolului al XVII-lea etc.

Cea mai extinsă şi savantă argumentare a unității şi originii romane a românilor, rămasă ca atare până spre finele secolului al XVIII-lea, a făcut-o Dimitrie Cantemir, în lucrarea *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicată într-o primă ediție la Sankt Petersburg, în anul 1717, de la Naşterea Mântuitorului (sau 7225, de la Facerea Lumii). Aici, autorul afirmă clar, din primele pagini, că neamul romano-moldo-vlahilor „necurmat lăcueşte în Dachia (adecă în Moldova, în Țara Munteniască şi în Ardeal)”[9]. Unitatea şi romanitatea apar însă exprimate peste câteva pagini,

[5] P. Hazard, *Criza conştiinței europene (1680–1715)*, traducere de Sanda Şora, prefață de Romul Munteanu, Bucureşti, 1973.

[6] P. Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, traducere şi cuvânt-înainte de Irina Mavrodin, București, 1986.

[7] Dimitrie Cantemir a redactat această lucrare în limba latină şi a terminat-o în 1716, în Rusia, dându-i titlul următor: *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, cunoscut după un manuscris din 1727, copiat după cel autograf, pus la dispoziția copistului de către fiul autorului. Manuscrisul, tradus în germană, a fost apoi publicat, în 1769, la Frankfurt, în foileton, în „Magazin für Neue Histoire und Geographie”. Doi ani mai târziu, cartea a apărut în volum şi la Leipzig, pentru ca în 1789, să apară în limba rusă, în 1819, în greacă etc.

[8] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, tom. I, p. 414–415. Cf. Sergiu Iosipescu, „Cumanitatea” românilor. Adnotări pe marginea unei discuții, în vol. *Retrospecții medievale. In honorem professoris emeriti Ioan Caproşu*, editori Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iaşi, 2014, p. 348.

[9] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, tom. I, p. 414–415. Cf. Sergiu Iosipescu, *„Cumanitatea” românilor. Adnotări pe marginea unei discuții*, în vol. *Retrospecții medievale. In honorem professoris emeriti Ioan Caproşu*, editori Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iaşi, 2014, p. 348.

înainte de *Prolegomena*, loc în care se arată, de fapt, titlul dezvoltat al lucrării: „Hronicon a toată Țara Românească (care apoi s-au împărțit în Moldova, Munteniască şi Ardealul) din descălecatul ei de la Traian împăratul Râmului. Aşijderea pentru numerele[10] carele au avut odată şi carele are acum. Şi pentru romanii cari de atunce într-însa aşăzindu-să, într-aceiaşi şi până acum lăcuesc”[11]. Lucrarea îi aşază pe români între popoarele romanice, în cadrul lor european firesc[12].

Astfel, pentru Dimitrie Cantemir, românii au beneficiat în trecutul îndepărtat de o unitate politică primordială, de un stat numit Țara Românească, ale cărui baze au fost puse de romanii împăratului Traian, la începuturile secolului al II-lea al mileniului întâi.

Între Dacia preromană, romană şi Țara Românească generică, ca şi între romani şi români, autorul nu vede deosebiri fundamentale, de tip sau de structură, ci de gen sau de formă, nu de esență, ci de aparență. De aceea, numele folosite de-a lungul lucrării interferă: apar, uneori „Dacia” în loc de „Țara Românească” şi „romani” în loc de „români”. Cumva, fără o afirmație explicită, românii sunt priviți drept romanii adevărați, aşa cum au dăinuit ei timp de peste un mileniu şi jumătate pe teritoriul Daciei, numită apoi şi Țara Românească, despărțită vremelnic şi formal, dar rămasă în unitatea ei generică stabilă. Pentru aceasta, se dau, din când în când, actualizări de genul: „începătura numelui Dachii (pre care acmu țărâle Moldovii, Țara Munteniască şi Ardialul stau)”[13]. Dacia unică şi eternă cuprinde – în viziunea lui Cantemir – un spațiu vast, corespunzător aceluia pe care trăiau românii timpului său (chiar dacă, mai ales spre margini, amestecați cu alte popoare): „Din pomeniții dară scriitori, curat Dachia toată hotărându-să, cele ale ei de demult hotară să cunosc, precum au fost, de la începăturile Tisei şi din Țara Maramorăşului până unde dă Tisa în Dunăre şi din gura Tisei pe Dunăre spre răzsărit, până în gura Nistrului şi de acolo luând pe apa Buhului spre miazănoapte să întoarce spre apus până la apa Axiacului şi până în munții Carpatici, carii despart hotarul leşesc de cel al Ardialului”[14]. Cu alte cuvinte, Dacia se întindea de la Tisa (spre vest) până la Nistru şi Bug (spre est şi nord) şi de la sud de Dunăre până la Carpații Nordici. Tot acest spațiu a suferit, natural, modificări de-a lungul timpului, relevate de Dimitrie Cantemir, dar considerate de suprafață.

După relatarea unei complicate şi, uneori, confuze istorii antice, autorul constată: „S-au despărțit Dachiia acesta într-alte numere noaâ. Deci care de mult s-au fost chemând Dachia de mijloc, apoi s-au numit Transilvania, adecă cum zicem noi Ardialul. Între acesta şi între Dunăre s-au zis Valahia mică, adecă Țara Muntenească. Între Valahia mică şi între apa Prutului, aşijdere între Prut şi între Nistru până la Mare Negră, s-au chemat Valahie mare, adecă Moldova”[15]. Fără precizie cronologică, se arată savant cum marea Dacie, numită de străini de la un timp Valahia sau

[10] „Numerele” înseamnă la Cantemir „numele”.

[11] D. Cantemir, *Hronicul…*, p. 57. Această definiție a Țării Românești, a originii românilor şi unității lor istorice este expusă de autor, după *Predoslovie*, *Praefatio* şi *Catastihul istoricilor, gheografilor, filosofilor, poeticilor pomeniți în Hronic*, chiar la finele acestei din urmă secțiuni şi înainte de *Proleomena*.

[12] I.-A. Pop, *Între real şi ideal: Dimitrie Cantemir despre locul românilor în Europa*, în vol. *Dimitrie Cantemir* (sesiune de comunicări ştiințifice: 10 decembrie 2010), București, 2011, p. 285–296.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*, p. 65–66.

[15] *Ibidem*, p. 305.

Volohia, s-a împărțit („despărțit") în Transilvania (chemată şi Dacia de Mijloc), Țara Muntenească (sau Valahia Mică ori Dacia dintre Transilvania şi Dunăre) şi Moldova (Valahia Mare sau Dacia dintre Carpați, Nistru şi Marea Neagră). Prin urmare, toate țările române s-au chemat Dacia, apoi Valahia (de către străini) şi au format o unitate primară. Pentru Cantemir nu are prea mare importanță faptul că Regatul Ungar a cucerit „Dacia de Mijloc", adică Transilvania, nici faptul că tătarii şi turcii „au răşluit" Moldova (la 1484, cetățile de la Dunăre şi Mare erau cucerite de otomani, apoi, la 1538, Tighina devenea raia etc.) sau Țara Românească.

Românii şi străinii trebuiau să ştie că toate erau cum fuseseră, în unitatea inițială. Este de reținut că, în urma acestei concepții, savantul moldovean preferă numele de Țara Muntenească şi nu pe cel de Țara Românească (dat în mod curent principatului sud carpatic), deşi Muntenia era numai o parte a țării aflate în atenție. Este clar că Țara Românească este, la Cantemir, „tot pământul locuit etnograficeşte de români", cum avea să spună, după mai mult de un secol, Mihail Kogălniceanu, atunci când definea, în viziune romantică, patria. În acelaşi spirit, al viziunii unității româneşti văzute dinspre răsărit, Valahia Mare nu putea fi, la Cantemir, „Țara Munteniască" (aşa cum scriau mulți dintre autorii străini), ci Țara Moldovei, care, în hotarele sale istorice (singurele care contau), avea o suprafață aproape dublă în raport cu vecina ei dinspre sud.

Istoria Transilvaniei nu este tratată de către Dimitrie Cantemir în chip sistematic şi nici nu avea cum să fie. După epoca gloriei romane propriu-zise, apar informații disparate, de genul: Ardealul a fost cuprins de „ghepidii" (gepizi)[16], fapt petrecut prin secolul al V-lea d. Hr. Cucerirea şi ocuparea Transilvaniei de către maghiari, petrecută treptat, între secolele XI–XIII, este privită drept rezultat al unei înțelegeri, al unui contract, prin care conducătorii europeni de atunci le-au dat acestora, ungurilor, un loc sub soare: „Aice întâi dăm de istorici, precum o parte din Volohia sau Dachia s-au dat acelor unguri pentru locaş, adecă peste munți până la apa Tisii, care loc, precum la Gheografie Dachii am zis, iera parte Dachii, pre care istoricii greceşti ceşti mai de pre urmă o chiamă Pannodachia; şi de atunce dezlipindu-se au rămas în parte țărâi ungureşti, precum să ține şi până astăzi"[17]. Tâlcul este uşor de descifrat, în sensul că Dacia sau „Volohia", adică Țara Românească dinspre vest şi din mijloc, a ajuns să fie „dată" vremelnic Țării Ungureşti, deşi ea rămânea nefrântă în raport cu unitatea inițială. Mai mult, ea nu a devenit Pannonia, ci a rămas „Pannodachia", cu numele unităților antice, reflectând două moşteniri distincte. De cucerirea Habsburgilor din 1688–1699 nu se aminteşte nimic, fiind socotită probabil nerelevantă, din moment ce Ungaria se menținea (parțial) ca entitate sub egida Vienei, împăratul romano-german fiind şi rege al Ungariei. Astfel, Transilvania apărea fără probleme, în continuare, ca parte a Țării Ungureşti. Dimitrie Cantemir ştie că în Transilvania, trăiesc şi saşi: „Deci saşii… cei din Dachia mai din lontru, adecă din Ardial (…) astă zi lăcuesc printre românii, care au fost acolo de loc"[18]. Saşii proveneau în aceste locuri – crede Cantemir, în acord cu un clişeu de epocă – din

[16] *Ibidem*, p. 321.
[17] *Ibidem*, p. 356.
[18] *Ibidem*, p. 350.

vremea lui Carol cel Mare. Ulterior, pe aceleaşi locuri, ar fi venit şi secuii, ambele grupuri etnice fiind plasate printre români. „Pe vreme lui Carolus Marele vinit-au coloniile saxoniilor, de acel înpărat trimise şi s-au aşezat pre o samă de locuri în Ardial, pentre români, unde din temelie şepte cetăţi făcând, mai pre urmă, pre acele cetăţi, Ardialul în limba saxonescă (sau, precum noi românii zicem, săsască) s-au numit Siebenburg, ţara a şapte cetăţi. După saşi, au mai vinit săcuii şi au apucat şi ei o parte din ţara Ardialului; ce cu toţi cu aceşte o samă de români tot au rămas înpreună lăcuitori, precum şi pănă astă zi lăcuesc; însă mai mulţi spre părţile Ardialului de sus; iar alalţi, carii adecă lăcuia dincoace de munţi şi în Ardial tot ave stăpânirea moşiilor şi cetăţilor sale. Ceşti dară despre părţile Moldovii, în părţile Ardialului de sus, iar cei despre parte Muntenii, în părţile Ardialului de gios”[19].

Cronologia şi succesiunea grupurilor sunt *sui generis* pentru noi, dar fireşti pentru acele vremi: mai întâi au venit peste Dacia şi s-au aşezat aici saşii, în jurul anilor 800 (când domnea în Apus Carol cel Mare); de fapt, exodul saşilor a început cu peste trei secole şi jumătate mai târziu, în jurul anilor 1150; apoi au venit ungurii, care au primit aici „locaş”; în realitate, au cucerit-o în secolele XI–XIII; în fine, secuii „au apucat” şi ei o parte din ţară (după surse, au înaintat în fruntea oştii ungare, fiind plasaţi la frontieră, mai întâi în Crişana, apoi pe Târnave şi, la urmă, în regiunile de la curbura munţilor, unde sunt şi azi).

În ciuda acestor numeroase „veniri”, „o samă de români tot au rămas“, constată istoricul. Aceştia (românii ardeleni) sunt numiţi uneori moldoveni, fiindcă moldovean înseamnă, la Cantemir, român, iar român înseamnă şi moldovean.

Se vede la Cantemir o înţelegere superioară a unităţii româneşti, văzută în mişcare. Sunt iterate mişcări de populaţie în aceeaşi arie de civilizaţie romană şi românească, de o parte şi de alta a munţilor, spre Transilvania şi dinspre Transilvania – loc binecuvântat, în care ungurii, saşii şi secuii au convieţuit cu băştinaşii.

Cantemir crede că, atunci când se exercitau presiuni militare, politice şi demografice asupra românilor, aceştia se trăgeau la adăpostul pădurilor şi munţilor, al coroanei Carpaţilor, în Transilvania, şi se apărau şi se sprijineau, până când atacatorii, migratorii, factorii distructivi îşi diminuau presiunile, plecau mai departe spre Italia sau peste Dunăre etc. Spre a-şi susţine ideea, dă citate din autori medievali, unul predilect fiind Antonius Bonfinius. În acest fel, românii se mişcau în aceeaşi arie largă de civilizaţie românească, în vechea Dacie, devenită Valahie, unde găseau mereu adăpost şi scut, fără să se dea înlături de la luptă. Transilvania apare însă mereu ca loc de refugiu, de apărare şi de conservare a civilizaţiei româneşti.

Referitor la marea invazie tătaro-mongolă din 1241–1242, Dimitrie Cantemir îl citează pe cronicarul italian „Marin” (venețianul Marino Sanudo), care-i pomenea pe români şi secui, luptând împreună pentru apărarea pasurilor carpatice în faţa lui Batu han: „Când au vinit Batie cu tătarâi, numai vlahii, adecă Românii, cu săcuii însoţindu-să, nu numai căci pre sine ne stropşiţi au apărat, ce încă şi pre tătari din strâmtorile munţilor împingând, despre acele părţi să între în Ţara Ungurească nu i-au lăsat”[20]. Astfel, în vreme ce românii transilvani „s-au însoţit cu secuii” pentru apărarea ţării lor şi a Ţării Ungureşti, unii români extracarpatici, de grija tătarilor,

[19] *Ibidem*, p. 463–464.
[20] *Ibidem*, p. 465.

s-au tras în munți, trecând în Ardeal, unde au fost combătuți de craiul unguresc, dar au aflat până la urmă protecția sa; ei au stat până când, la momentul potrivit, Dragoş Vodă a trecut o samă din ei în Moldova, iar Radul Vodă Negrul cu alții în Țara Muntenească s-au întors[21]. Astfel, descălecatul dinspre Transilvania apare cumva şi ca o compensare, ca o revenire spre matcă, după ce coroana munților îi adăpostise cu generozitate pe cei aflați în nevoie.

Unii români, aflați în Ardeal la scut, s-au întors cu domnii lor – spune istoricul – „pe moşiile sale", adică în Moldova şi Țara Românească, iar alții pe aceleaşi locuri în Ardeal au rămas, ca şi altădată, „precum tuturor ştiut iaste, că Ardealul şi acmu de românii noştri iaste plin, cari până nu demult nemişi ca aceia iera, cât şi în sfatul de obşte, înpreună cu alalți, unguri şi saşi încăpe"[22]. Aici, Dimitrie Cantemir exprimă o idee mai puțin cunoscută şi acceptată în perioadele mai recente, anume aceea că românii, inițial, au fost parte alcătuitoare de stat în Transilvania, alături de nobili, de saşi şi de secui. Faptul reiese însă şi din *Gesta Hungarorum* (oamenii lui Gelu, după înfrângerea şi moartea domnului lor, „şi-au dat dreapta" cu ungurii şi au trăit mai departe liberi şi egali), şi din documentele adunărilor de stări din 1291 şi 1355, şi din actele Răscoalei de la Bobâlna (1434–1438) etc. Toate dovedesc că românii transilvani, până la finele secolului al XIV-lea şi în prima parte a secolului al XV-lea, au participat la adunările de stări (numite de Cantemir „sfaturi de obşte"), ca grup privilegiat (recunoscut cu libertăți), în numele etniei lor.

Mai departe, autorul vorbeşte de „mapele gheograficeşti", adică despre hărțile făcute din porunca lui „Emeric Techelie, domnul Transilvanii" (Emeric Tökölyi, principele Transilvaniei între 1690–1691), şi tipărite la finele secolului al XVII-lea: „În pomenita dară mapă, toată Țara Ardelului în câteva provinții, adecă ținuturi, să desparte, din carile unele (deosăbi de cele săsăşti) au fost moldoveneşti, adecă ale românilor, cari au fost trecut acolo despre parte Moldovii, iar altele munteneşti, supt a cărora nume şi până astăzi să chiamă şi să scriu. Iar mai de nainte de năpada lui Batie[23], după ce a scos ghepidii pe români cari au fost pus Traian în Ardial (precum noi la locul său anume am pomenit), alte colonii de la Italia să mai fi vinit, sau într-altă parte în Ardel să mai fie întrat, nici la un istoric noi n-am aflat, de care lucru de crezut iaste, ca după ce s-au înturnat craiul Bela la crăiia sa să le fie dat, precum zisăm, aceste, ce vom să pomenim moşii"[24].

Ținuturile românilor din Moldova în Transilvania sunt – conform lui Cantemir – ținutul Rudivanii, „carile mai denainte româneşte să chema Rodna; iar cetate într-acel ținut să chiamă Vestendorf[25]. Al doile ținut au fost Tordia[26], pe apa Morăşului. Al triile ținut au fost Cochelvar[27], carile iaste între Cliuşvar[28] şi între Mediiaş, pe

[21] *Ibidem*, p. 466.
[22] *Ibidem*, p. 473.
[23] Este vorba despre Batu han, conducătorul mongol din vremea invaziei de la 1241–1242.
[24] D. Cantemir, *Hronicul*…, p. 473.
[25] Eroare, fiindcă Westendorf este numele german al satului Veştem, din comuna Şelimbăr, nu departe de Sibiu.
[26] Turda, azi în jud. Cluj, dar nu pe Mureş.
[27] Tradus literal „Cetatea Târnavei", de fapt Cetatea de Baltă.
[28] Cluj, calchiere după numele maghiar Kolozsvár.

apa Cochel[29]. Al patrule ținut au fost Trotuş, cu cetate Pogava, cu alalte multe sate a olatului său. Românii poate fi acestui ținut fiind trecuți de pe apa Trotuşului şi a Bacăului, cu acelaşi nume au numit şi ținutul din Ardial, în carile s-au fost aşezat ei, Trotuş şi cetate de pe Bacov, Pogava; puțin, oarece unguri voroava numerelor, după graiul lor, schimbând. Aşijdere românii despre parte Țărâi Munteneşti, pre lângă ținutul carile acmu să chiamă Zatmar au ținut cetate Fines[30], Cheplac[31], Beling, Papneț, Bele şi Mişcovul. Iar între Alba Iulia (care iaste Oradea Mare[32]) şi între Sibiu, au avut târgul Roşii, a căruia lăcuitori apoi, după înturnare, s-au chemat ciata Roşii, precum şi ciata sârbilor ce se chiamă Venedii, s-au chemat venetini, precum şi astăzi în Țara Munteniască aceste cete cu nemutat nume să țin. Acoloş mai avut-au şi ținutul Halaoş (din carile apoi au ieşit Radul Vodă Negrul în Țara Munteniască)[33] şi Benii, Morsenii, Hacegul[34] şi Verhel[35] (care cetate întâi să chema Ulpia Traiana). Aşijdere, pre apa Strela, carele astăzi îi zic Strig[36], au avut Mediiaşul, Craşe[37] şi Sapsonul. Aceste olaturi dară şi cetăți au ținut românii pe aceia vreme în Ardial; şi deciia câtăva vreme, au rămas ungurii şi cu saşii moşneni şi stăpânitori acelor locuri, unde românii noştri, pe vreme lui Batie sau cu domnul lor Ioan Alexie sau cu vreun ficior a lui, pre carile să-l fie chemat Bogdan (căci pentru aceasta chiar a ne adeveri nu putum) să să fie aşezat, însă cu românii pre acele locuri domn să fie fost un Bogdan Vodă, nu numai căci şi astăzi între românii ardeleni să pomeneşte”[38].

Autorul vorbeşte apoi despre un anumit târg numit Bogdan, „carile iaste unde dă apa Maramorăşului în Tisa, de pre numele acelui Bogdan Vodă să-i fie fost porecla”, despre numele de „Negrul”, după care şi „Radul Vodă în Țara Munteniască s-au chemat Negrul”; despre „țărâile amândoaâ” arată că una s-a chemat „Vlahia niagră” (Muntenia), iar alta „Bogdania negră” (Moldova) „şi aşe şi domnul Moldovenilor să chiamă (…) domnul Bogdanii negre”, iar trimiterea se face la scriitorul bizantin Laonic Halcocondilas[39]. Aceste referiri pun în lumină descălecatul din Ardeal, rolul acestei provincii de adăpost al românilor, situația românilor de stăpâni şi conducători în Transilvania, ca şi o anumită dominație a popoarelor stepei în spațiul extracarpatic.

Transilvania este, prin urmare – în viziunea istorică a lui Dimitrie Cantemir – o parte dreaptă a Daciei colonizate cu romani de împăratul Traian, apoi o parte

---

[29] Numele german (Kokel) – preluat apoi şi de maghiari – al râurilor Târnava Mare şi Târnava Mică. Numele de Târnava (slavo-român) îl precede pe cel germano-ungar şi provine din perioada de convieţuire a latinofonilor şi românilor cu slavii.

[30] Finiş, localitate în jud. Bihor.

[31] Suplacu de Barcău, tot în acele părți.

[32] Confuzie.

[33] Negru Vodă a coborât, conform tradiției, spre sud, din Țara Făgăraşului.

[34] Haţeg, în jud. Hunedoara.

[35] Numele maghiar (tradus literal „loc întărit”, „cetate”) al localității actuale Sarmizegetusa, fostă Grădişte, din jud. Hunedoara.

[36] Este vorba despre râul Strei, din aceleaşi părți de sud-vest ale voievodatului Transilvaniei.

[37] Poate Caraş, în Banat.

[38] D. Cantemir, *Hronicul*…, p. 473–474.

[39] *Ibidem*, p. 474.

dreaptă a Țării Româneşti (numite de străini Valahia), încorporate de unguri în țara lor, dar rămasă mereu locuită de români, amestecați cu nou-veniții.

Numărul românilor transilvani, descinşi din anticii romani, a fost în vremea migrațiilor întărit şi augmentat de unii români extracarpatici, în frunte cu domnii lor, căutători de scut în fața invadatorilor. După potolirea şuvoiului tătar, aceşti români, veniți din sud şi est la adăpostul munților, s-au întors pe olaturile lor, în frunte cu Negru Vodă şi cu Dragoş Vodă.

Narațiunea este reluată sintetic, în felul următor: „Iar acmu în scurt atâta vrum să arătăm că de pre aceste moşii, pre carile li-au ținut românii noştri din Ardial, cu ungurii şi sasii împreună nemişi fiind, aiave să cunoaşte, întâi: că după ce au trecut ei în țara Ardelului nu ca nişte oameni proşti şi fără capete sau nebăgați în samă să fie fost, ce cu domnii şi nemişii lor să fie lăcuit pre acele locuri. A doa, să cunoaşte că văzind mai pre urmă iarăş acei români precum locurile lor cele dintâi s-au curățit de poiade tătarâlor (precum înnainte vom arăta cum şi cu ce mijloc s-au rădicat tătarâi de pe aceste locuri), iarăş cu domnii săi iar nu cu strânsură din păstori, precum măzacii pomenesc, s-au înturnat la locurile sale cele de moşie; adică Dragoş Vod ficiorul lui Bogdan Vodă cu o parte în Moldova, iar Radul Vodă Negrul, sau frate sau văr lui Dragoş Vodă, cu alta, în Țara Muntenescă”[40]. Aici Cantemir intră apoi în dispută cu Nicolae Costin, care, după Antonio Bonfini, spune, pe bună dreptate, că pe vremea regelui Ludovic, un Bogdan Vodă din Maramureş s-a dus din Ardeal în Moldova.

Cantemir tratează chestiunea fondării Țării Româneşti şi Moldovei şi a descălecatului dinspre regiunile intracarpatice la nivelul cel mai înalt al cunoştințelor de atunci.

Numeroasele inadvertențe din sursele scrise ridică şi astăzi probleme complicate în fața istoricilor, probleme care sunt departe de a se fi lămurit. Pentru principele cărturar, Țara Românească, Dacia sau Valahia sunt acelaşi lucru, iar românii sunt totuna cu romanii. În interiorul acestui vast teritoriu, mulți români, conduşi de domnii lor, s-au mişcat ca să se apere, să se pună la scut, să se adăpostească. Locul predilect de apărare şi conservare a neamului românesc a fost Transilvania. Aici s-au concentrat românii în primul mileniu şi în primul sfert al celui de-al doilea, după care, unii au revenit spre câmpiile din sud şi est.

Aspectul legendar este greu de eludat în aceste episoade, iar stabilirea exactă a cronologiilor şi genealogiilor lasă, firește, de dorit. De aceea, Cantemir pune descălecatul moldovenesc şi muntenesc concomitent, pe la 1274, iar pe Negru Vodă şi Dragoş Vodă îi socotește frați (fiii lui Bogdan Vodă) sau veri, „ieşiți din Ardeal spre locurile lor dintâi”[41]. Tot în acel moment al istoriei, vede ilustrul savant şi despărțirea Țării Româneşti în Moldova şi Muntenia.

În Transilvania, Cantemir relevă o putere politică primordială tot românească, pe care aceşti băştinaşi au trebuit s-o împartă cu ungurii şi saşii, până când, târziu,

[40] *Ibidem*, p. 475.
[41] Vezi şi tabelele cronologice în *Ibidem*, p. 498.

în urma discriminărilor, au fost scoşi din ea, marginalizați şi umiliți. Scriind despre Transilvania, principele savant se simte transilvan, pulsează la unison cu oamenii Țării Româneşti prezentate, vede viețuirea ca pe o conviețuire.

Tabloul nu este atât de distorsionat pe cât ar putea să pară, fiindcă el păstrează pilonii adevărului parțial, atât cât ne este accesibil şi astăzi. Cantemir acreditează o unitate românească (inclusiv una politică) generică şi perpetuă, fapt care prefigurează marile demonstrații iluministe ale Şcolii Ardelene în acest sens şi se constituie apoi în prolog al viziunii romantice, de exaltare a Evului Mediu românesc. Pe această linie, principele savant este simfonic şi sincronic cu mişcarea de idei europeană, mai ales central-europeană, care cultiva atunci, prin Academia din Berlin, prezentările etnografice ale popoarelor. Această mişcare de idei se pregătea să exalte, nu peste mult timp, „spiritul popoarelor" (*Volksgeist*), adică limbile, legendele, cântecele, tradițiile acestora, într-o viziune organicistă plină de sevă, preludiu pentru curentul romantic.

PERSONALITĂȚILE MARII UNIRI DE LA 1 DECEMBRIE 1918*

Prof. dr. NICOLAE EDROIU
Membru corespondent al Academiei Române

Măreţul Moment din Istoria naţională, săvârşit de naţiunea română în urmă cu 96 de ani, şi-a avut, fără îndoială, precedenţele lui, desfăşurările adecvate, participanţii şi totodată personalităţile lui.

Un asemenea fapt istoric, de dimensiunile celui pe care îl aniversăm, în mod tradiţional, astăzi, sub Cupola Academiei Române, nu răsare brusc, din neant, pentru a trage o linie demarcatoare între epoci istorice din evoluţia unui popor.

El este rezultatul unui timp de gestaţie istorică mai îndelungat, cu sinuozităţile lui, cauzate de condiţii, împrejurări, desfăşurări cu impulsuri şi piedici generate de factori obiectivi şi deopotrivă de cei umani, care intervin după regulile Istoriei.

Actul istoric de la 1918 – a doua mare realizare românească după însăşi formarea poporului român, după cum aprecia A.D. Xenopol, ilustrul istoric ce a onorat şi a dat strălucire instituţiei noastre academice – şi-a avut, desigur, personalităţile sale.

Astfel, unul dintre ei este bătrânul luptător pentru drepturile politico-naţionale ale românilor transilvăneni, **Gheorghe Pop de Băseşti** (1835–1919).

Avea 83 de ani în 1918 şi a prezidat Marea Adunare Naţională de atunci. A fost unul din liderii Mişcării Memorandiste din anii 1892–1894. După moartea lui Ion Raţiu, în 1902, preia conducerea Partidului Naţional Român din Transilvania.

La Alba-Iulia, era ales Preşedinte al Marii Adunări Naţionale, deschizând, cu lacrimi în ochi, lucrările ei, spunând:

„Am venit chiar şi dacă această cale m-ar costa viaţa, căci de-acum, pentru mine nu mai rămâne alta decât să zic şi eu cu dreptul Simion din Scriptură, «Acum slobozeşte, Doamne, pe robul tău în pace», că mi-am văzut visul cu ochii!”.

A şi căzut în suferinţă, stingându-se din viaţă trei luni mai târziu, în conacul lui de mic nemeş din Băseşti, situat în marginile Ţării Silvaniei, după ce i-a văzut pe militarii români prezenţi deja la Cehul Silvaniei aducându-i omagiul lor pentru faptele sale de dimensiune general românească.

Între personalităţile de atunci e şi **Vasile Goldiş** (1862–1934), strălucitul profesor de Limbă română şi de Istorie de la Braşov şi Arad, care a fost ideologul Marii Uniri. Se afirmă de către unii istorici că Actul de la 1 Decembrie 1918 ar fi fost

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea solemnă *„Marea Unire din 1918”* organizată de *Academia Română dedicată Marii Uniri a românilor din 1 Decembrie 1918” (Aula Academiei Române, Bucureşti, 28 noiembrie 2014)*.

unul de conjunctură, nepregătit dinainte, o hotărâre ce a survenit precipitat, ca urmare a unor desfăşurări istorice imprevizibile, de moment.

Ideologic, programatic şi prin mişcări naţionale premergătoare, Actul de la 1 Decembrie 1918 fusese însă cu mult timp înainte pregătit.

Vasile Goldiş fundamentase, în cartea publicată la Arad, în 1912, *Despre problema naţionalităţilor*, problematica mişcării naţionale româneşti din Transilvania. El va redacta documentele Marii Uniri de acum 96 de ani, într-un limbaj clar, convingător.

La propunerea lui Nicolae Iorga, Vasile Goldiş era ales, la 7 iunie 1919, membru al Academiei Române.

Iuliu Maniu (1873–1953) a venit, de pe frontul din Italia, la Arad, pentru a participa la convorbirile dintre conducătorii politici ai românilor transilvăneni şi reprezentanţii guvernului Ungariei. A venit cu fermitatea deciziei de „rupere totală" a românilor transilvăneni de toate construcţiile politico-statale preconizate atunci de cei care urmăreau să perpetueze Monarhia Austro-Ungară sub diferite alcătuiri de tip federalist.

Devine Preşedinte al Consiliului Dirigent al Transilvaniei, emanaţie a Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia.

Ales membru al Academiei Române, la 7 iulie 1919.

Unul dintre Secretarii Marii Adunări Naţionale de la 1 Decembrie 1918 a fost istoricul **Silviu Dragomir** (1888–1962), membru corespondent al Academiei Române din anul 1916, ales în fotoliul vacantat de Ioan Lupaş, atunci titularizat.

Devenise cunoscut pentru lucrările sale privind relaţiile Bisericii Româneşti cu Rusia în secolele XVII–XVIII, publicate în anii 1912 şi 1914, rezultat al cercetărilor intense întreprinse în arhivele din Rusia în anii 1910–1911.

În 1918, avea 30 de ani. De numele lui este legat *Procesul Verbal* al Adunării reprezentanţilor românilor din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Sătmar, pe care l-a redactat şi scris pentru a rămâne peste veacuri mărturie directă a ceea ce s-a întâmplat atunci la Alba Iulia.

Dacă bătrânul luptător Gheorghe Pop de Băseşti, preşedintele Marii Adunări Naţionale venea cu experienţa politică a celor 83 de ani ai săi, secretarul Adunării, Silviu Dragomir, la cei 30 de ani, aducea impetuozitatea tinereţii şi angajarea fermă în apărarea pe mai departe a Marelui Act săvârşit atunci.

Un rol important în cadrul evenimentelor din Transilvania de la sfârşitul anului 1918 l-au avut ierarhii bisericeşti.

Miron Cristea (1868–1939), cu un doctorat strălucit luat la Budapesta despre *Viaţa şi opera lui Mihai Eminescu* (1895), arhidiacon şi călugăr, ieromonah şi redactor la „Telegraful Român" din Sibiu, ales, în 1909, episcop al Caransebeşului, participă, împreună cu credincioşii din Eparhie, la Marea Adunare de la 1 Decembrie 1918. Fotograful Unirii, Samoilă Mârza, l-a imortalizat rostindu-şi discursurile în faţa mulţimii adunate pentru a delibera asupra viitorului lor.

Este membru în delegaţia românilor transilvăneni care a prezentat Actul Marii Uniri Regelui Ferdinand I al României.

Mitropolit primat al României, în 1919, şi primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1925). În 7 iunie 1919, era ales membru de onoare al Academiei Române.

Iuliu Hossu (1885–1970), episcop greco-catolic de Gherla, a cuvântat pe Platoul lui Horea de lângă zidul fortăreţei Albei Iulii, explicitând mulţimii sensurile Marelui Act. A făcut parte din delegaţia care prezentat Hotărârea de Unire Regelui Ferdinand I al României. Era ales membru de onoare al Academiei Române în 1945.

În şirul personalităţilor legate de Actul de la 1 Decembrie 1918 se cuvine să-i amintim deopotrivă pe **Ioan Lupaş** (1880–1967), protopop în Săliştea Sibiului, satul natal cu mulţi academicieni, eliminat din corpul profesoral al Institutului „Andreian" din Sibiu fiindcă autorităţile austro-ungare l-au condamnat la închisoare pentru un articol publicat în apărarea ţăranilor răsculaţi la 1907.

La Alba-Iulia, a venit în fruntea sălăştenilor din Mărginimea Sibiului, fiind ales în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, în cadrul căruia era numit Secretar General al Resortului Culte şi Instrucţiune Publică.

Academia Română îl chemase între membrii ei încă în mai 1914, titularizându-l doi ani mai târziu, în 1916, pentru merite ştiinţifice înainte de toate.

Pe **Ştefan Meteş** (1886–1977), preot într-un sat hunedorean, autorul lucrării cu caracter biografic şi bibliografic *Bibliografia scrierilor lui Nicolae Iorga (Ce a scris Nicolae Iorga. Viaţa şi activitatea lui)*, publicată în 1913, prin care prezenţa transilvănenilor şi nu numai, opera marelui istoric român.

Membru corespondent al Academiei Române din 7 iunie 1919 şi, timp de 25 de ani (1922–1947), Directorul Arhivelor Statului din Cluj.

Să-l amintim mai ales pe **Lucian Blaga** (1895–1961), care vedea înfăptuită România „dodoloaţă", autorul volumului de versuri intitulat semnificativ „Poemele Luminii", publicat în 1919, prin care era vestită lumina nouă ce strălucea acum peste pământul României Întregite. Devenea membru titular al Academiei Române în anul 1936.

Să-l amintim şi pe Profesorul **Alexandru Borza** (1887–1971), pe care l-am cunoscut în anii '60 ai secolului trecut. Participa la şedinţele Societăţii de Ştiinţe Istorice, unde ne relata toate cele petrecute la Alba Iulia, în preajma împlinirii unei jumătăţi de secol de la marele moment istoric.

A venit la Adunarea de la Blaj, unde amenajase o grădină botanică, astăzi Parcul Municipiului, apoi celebra Grădină Botanică a Universităţii din Cluj, în primul deceniu interbelic, şi, în cel de al doilea al perioadei pe cea de la Balcic, renumita *Botanska Gradina*, cu care se mândresc şi astăzi vecinii noştri bulgari.

La Blaj, fusese secretarul Consiliului Naţional Român local şi desfăşurase o intensă activitate de organizare, aşa cum atunci făceau toţi tinerii români ardeleni. Rector al Universităţii din Cluj în anii Celui de al Doilea Război Mondial, în perioada refugiului acesteia la Sibiu, fiindcă a trebuit să vadă răpirea oraşului creaţiilor sale ştiinţifice şi să îndure calvarul plecării de acolo. Academia noastră l-a ales membru post-mortem, în noiembrie 1990.

Şirul acestor personalităţi ar putea continua aici, dar i-aş da foarte greu de capăt.

În precedenţă s-ar fi cuvenit menţionarea fruntaşilor basarabeni, care au compus Sfatul Ţării ce a hotărât Unirea cu România, cu **Pan (Pantelimon) Halippa** (1883–1979) în frunte, membru corespondent al Academiei Române din octombrie 1918. Sau pe istoricul **Ion I. Nistor** (1876–1962), bucovinean trecut în Basarabia, revenit în provincia natală în toamna anului 1918, contribuind la pregătirea, alături de Iancu Flondor şi Sextil Puşcariu, a Congresului general al românilor bucovineni şi Adunarea

generală a acestora de la sfârşitul lunii noiembrie 1918, care a hotărât Unirea acestei vechi provincii româneşti cu România. La Cernăuţi, se remarcase **Sextil Puşcariu** (1877–1948), lingvist, singurul decan român din Monarhia Austro-Ungară de atunci, devenit tocmai de aceea primul rector al noii Universităţi, româneşti, de la Cluj pentru anul universitar 1919–1920, după care a fost un an prorector. Atunci, mandatul de rector la Cluj era de un an universitar, în cel următor el devenind prorectorul rectorului care îl succeda.

Era membru corespondent (1905) şi titular (1914) al Academiei Române, căruia aceasta îi încredinţase, în 1906, elaborarea *Dicţionarului (tezaur) al Limbii Române*, operă fundamentală cu care s-a însărcinat instituţia noastră încă de la înfiinţare. Numele său îl poartă astăzi Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară din Cluj-Napoca al Academiei Române creat de el şi unde a trudit, împreună cu distinşi colaboratori, la întocmirea monumentalei opere menţionate.

După cum se poate vedea, Academia Română a chemat în sânul ei toate marile personalităţi care s-au implicat în Marele Act de la Alba Iulia din 1918, dacă nu erau atunci membrii ei, asigurându-le astfel recunoştinţa totală pentru faptele lor ca instituţie general românească încă de la întemeiere.

Să-mi fie permis să evoc încă un personaj participant la Marea Unire de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Unul de mari dimensiuni, care s-a deşteptat atunci la chemarea intelectualilor din satele ardelene, din aglomeraţiile urbane şi care a venit în cetatea Marii Uniri pe jos, în căruţă sau cu trenurile ce afluiau înspre vechiul oraş roman, înspre oraşul celei dintâi uniri politice româneşti, înfăptuită prin acţiunea fulgerătoare a lui Mihai Viteazul la 1599–1600, înspre oraşul închisorilor lui Avram Iancu.

Acesta era poporul român din Transilvania.

Căci în acţiunile istorice care au precedat Marele Act de la 1 Decembrie 1918 s-au implicat mulţimile şi deopotrivă personalităţile care le-au călăuzit. Legătura dintre cele două componente a fost întotdeauna foarte strânsă: personalităţile n-au putut să acţioneze ele singure, fără suport popular, iar mulţimile trebuiau îndrumate de conducători care aveau viziune clară asupra stărilor de fapte şi lucrurilor din Societate, asupra ceea ce reprezenta Viitorul.

La 1784, mulţimea ţărănească şi-a găsit în Horea, Cloşca şi Crişan figurile reprezentative, care au condus-o în vederea înlăturării stării de iobăgie în care se afla de prea multă vreme.

În 1821, Tudor din Vladimiri era recunoscut de pandurii lui şi de către ceilalţi locuitori ai Ţării Româneşti drept căpitan care să-i conducă în acţiunea de înlăturare a servituţii boiereşti şi fanariote deopotrivă.

La mijlocul secolului al XIX-lea, Revoluţia paşoptistă îi propulsa pe vizionarul Nicolae Bălcescu, pe Ion Eliade Rădulescu – primul preşedinte al Academiei noastre – şi pe alţii drept conducători ai curentului şi mişcării de emancipare a oamenilor de rând.

În Transilvania, ziaristul George Barițiu, canonicul Timotei Cipariu, membri fondatori ai Academiei Române, sau mai tânărul Alexandru Papiu Ilarian, cel care a rostit primul discurs de recepţie în Academia Română, ţinând să-l evoce atunci, nu întâmplător, pe cărturarul şi luptătorul Gheorghe Şincai, au îndrumat mulţimile

de participanți la Revoluție, iar Avram Iancu, tânăr jurist originar din Munții Apuseni i-a condus pe Moții lui în acțiunea de respingere a oricărui fel de dominație social-politică străină asupra Transilvaniei.

Mişcarea Memorandistă din anii 1892–1896 dezvelea stări de lucruri grave în Transilvania şi solicita drepturi egale, îndreptățite, în spațiul politic în care se aflau. Când fruntaşii politici respectivi, în frunte cu Ion Rațiu, preşedintele Partidului Național Român din Transilvania era împrocesuat la Cluj, mulțimea românească, în parte coborâtă din aceiaşi Munți Apuseni, a manifestat în oraşul dominat de elemente aristocratic-nobiliare care îşi apărau vechile privilegii, venind în sprijinul acțiunii pentru cauza românească.

Activismul politic promovat de generația tânără din Ardeal după 1900 avea să îndrume mişcarea națională a românilor transilvăneni înspre Unirea cu Țara.

Iar în toamna anului 1918, românii din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Sătmar s-au mişcat din nou. Au venit la Alba Iulia, în ziua de duminică, 1 Decembrie 1918, vreo sută de mii, dacă nu mai mulți, după numeroase mărturii ale vremii, asigurând, alături de reprezentanții aleşi şi trimişi să le hotărască viitorul, caracterul plebiscitar al Marii Adunări.

Mulți dintre ei luptaseră, timp de patru ani, pe fronturile din Europa într-un război care nu era al lor şi care nu îi privea pe ei. Au servit drept „carne de tun" pentru ambiții nemăsurate ale marilor stăpâni ai Europei începutului de secol.

Demobilizați în noiembrie 1918, odată cu debaclul survenit în desfăşurarea evenimentelor politice şi militare din toamna ultimului an de război, ei au asigurat apărarea şi liniştea localităților ardelene, însăşi deplasarea mulțimii înspre Alba Iulia pentru a delibera asupra viitorului ei şi a-l hotărî în deplină cunoştință de cauză.

Pentru cei mai în vârstă de peste Munți, Actul de la 1 Decembrie 1918 este încă unul viu.

Despre el ne-au vorbit direct, în copilărie, în repetate rânduri, bunicii şi străbunicii, care l-au trăit aievea. Unirea cu România fusese pentru ei un act de mare dimensiune, cu schimbări dintre cele mai importante şi profunde intervenite în viețile lor.

Ne-au spus aceiaşi antenați că împlinirea ca atare de la Alba Iulia, din 1918, trebuie apărată cu orice preț şi pentru totdeauna.

II. STUDII

COMENTARII ASUPRA UNOR DOCUMENTE DINTRE ANII 1435 ŞI 1439, REFERIOARE LA „IOAN/IANCU ROMÂNUL"

Acad. IOAN-AUREL POP

În general, istoricii nu mai contestă astăzi originea românească a lui Iancu de Hunedoara, dar există încă destule controverse în legătură cu alte aspecte ale vieții, carierei, familiei şi morții acestei mari personalități. Totuşi, personajul, datorită rolului său istoric şi faimei sale de necontestat, este revendicat de mai multe popoare, civilizații şi culturi. Discuțiile s-au axat, decenii la rând, pe mai multe paliere, legate de originea etnică a familiei, de proveniența geografică a acesteia, de confesiunea membrilor ei, de identitatea exactă a mamei lui Iancu, de alte rude ale Hunedoreştilor (Huniazilor) şi chiar de numele purtate de către aceştia. De originea românească a familiei nu se mai îndoieşte azi – cum spuneam – niciun istoric serios, deşi se mai discută, pe bună dreptate, despre gradul de importanță pe care această apartenență etnică îl avea în epocă. Dar dincolo de aspectul în sine şi chiar de rolul națiunii medievale[1], din moment ce această apartenență etnică este marcată în secolul al XV-lea şi, uneori, chiar subliniată apăsat, în chip neutru, cu admirație sau cu dispreț, datoria istoricilor este s-o consemneze şi interpreteze. Se ştie aproape cu certitudine că mai toți membrii cunoscuți ai familiei s-au născut în Transilvania şi Ungaria, dar rămâne greu de precizat dacă strămoşii îndepărtați ai lui Iancu şi Matia (pe linie paternă) erau tot români localnici transilvani sau proveneau de la sud de Carpați. Legat de confesiune, se poate doar presupune că tatăl lui Iancu (Voicu) şi unele rude ale sale cu nume de rezonanță slavo-română, inexistente în calendarul catolic (Şerb sau Şerban, Radul, Mogoş, alt Radul), vor fi fost inițial de rit creştin bizantin, ca mai toți românii de-atunci. Elisabeta de Marsina (Margina? Muşina?), soția lui Voicu – provenind probabil din districtul Marginea/ Margina sau din Țara Hațegului (din familia Muşină de Densuş) – putea să fie, după numele ei de calendar, catolică, dar nu este absolut necesar[2]. În afară de înrudiri certe, prin alianță, cu două familii

[1] I.A. Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, Bucureşti, 1998, *passim*; S. Brezeanu, *Identități şi solidarități medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002, *passim*.

[2] Despre această bunică a regelui Matia, Antonio Bonfini spune că era de origine greacă, ceea ce poate duce cu gândul la biserica ortodoxă – numită şi „greacă" – şi la faptul că românii erau membri ai acestei biserici, fiind consemnați uneori drept „greci". Vezi András Kubinyi, *Matthias rex*, Budapest, p. 9–10. Posibilele legături de rudenie ale lui Matia Corvin cu sultanii Mehmed al II-lea, Baiazid al II-lea sau cu pretendentul Djem nu fac obiectul direct al acestui studiu şi nu au nici o relevanță în chestiunea etniei lui Iancu de Hunedoara.

nobiliare ungare mijlocii – Dengeleg sau Rozgonyi – celelalte rude cunoscute ale lui Iancu sunt familii de cnezi, voievozi şi mici nobili români din zona Hunedoara-Haţeg[3]. Tot aici, în Ţara Haţegului, tatăl regelui Matia avea „fraţi copărtaşi" (devălmaşi, de moşie sau condivizionali), datorită unor pământuri stăpânite din vechime în indiviziune sau prin părţi „nealese" pe teren.

Am arătat recent că numele de Iancu, dat eroului de la Belgrad, este la fel de legitim ca şi cel de Ioan, fiind, de fapt, o variantă a acestuia, folosită copios în timpul vieţii personajului nostru şi în epocă[4]. Ar urma să vedem aici ce fel de relevanţă ar putea să aibă atributul etnic de „Românul", pus pe lângă numele lui Ioan-Iancu[5].

La 2 iunie 1435 (*feria quinta proxima ante festum Penthecostes*), din Trnava (Tirnavia, pe atunci în Ungaria Superioară, azi în Slovacia), împăratul romanilor şi regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg (1387–1437), dădea de ştire „tuturor cărora se cuvine" că-i făcea o favoare „alesului nostru credincios Ioan, zis Românul, fiul răposatului Voicu de Hunedoara, cavalerul curţii noastre" (*fidelis noster egregius Iohannes dictus Olah, filius Woyk de Hunyad, aule nostre miles*)[6]. Suveranul arată că acest Ioan zis Românul a dat înapoi în mâinile sale regeşti o anumită posesiune sau târg al său (al regelui) numit Papi, aşezat în comitatul Arad (*comitatu Orodiensi*), cu toate veniturile, foloasele şi aparţinătoarele sale, ca şi jumătate din vadul aflat pe râul Mureş (ţinând de acel târg), ce fuseseră zălogite acelui Ioan, precum şi celuilalt Ioan, fratele său după tată, pentru o mie două sute de florini ungureşti de aur pur; mai mult, acelaşi Ioan Românul (*idem Iohannes Olah*), „spre a face o slujbă plăcută specială maiestăţii noastre", în afara celor o mie două sute de florini de aur, a dat regelui, „cu speranţa restituirii" (*sub spe restitucionis*), încă „trei sute de florini ungureşti de aur pur, după greutatea adevărată şi dreaptă, care ne trebuiau pentru anumite şi arzătoare afaceri ale noastre şi ale ţării noastre"; documentul mai adaugă că, în total, erau în acel moment o mie cinci sute de florini de aur, pentru garantarea restituirii cărora regele zălogea acum „târgul nostru numit Comiat, cu întreg districtul numit tot Comiat, precum şi cu satele, cnezii, veniturile, foloasele şi aparţinătoarele, ţinând şi aparţinând de acel târg şi district, pomenitului Ioan Românul şi prin el celuilalt Ioan pomenit, fratele său după tată şi tuturor moştenitorilor şi urmaşilor lor"; se mai specifică faptul că atunci când Sigismund ori regii următori ai Ungariei ar fi voit să aibă din nou pentru ei amintitul târg Comiat, cu districtul, satele

[3] Lăsăm la o parte aici familia lui Nicolaus Olahus (1493–1568) – arhiepiscop primat şi regent al Ungariei habsburgice – înrudită prin alianţă cu Corvineştii: o soră a lui Ioan de Hunedoara – Marina – ar fi fost căsătorită cu un unchi pe linie paternă al ilustrului umanist şi prelat. Această legătură de rudenie nu are relevanţă pentru studiul de faţă. Acelaşi lucru este valabil şi pentru presupusa înrudire a lui Ioan de Hunedoara cu familia domnească a Moldovei (tot printr-o fiică a lui Voicu, căsătorită cu voievodul Petru al III-lea, domn, cu întreruperi, în 1447–1448). Vezi Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova a. 1324–1881*, I. Secolele XIV–XVI, Bucureşti, 2001, p. 98, 192, 505.

[4] I.-A. Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvinul – de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", XXVI, 2008, p. 111–138.

[5] Idem, *Istoria şi semnificaţia numelor de român/valah şi România/Valahia*, Discurs de recepţie rostit la 29 mai 2013, în şedinţă publică, împreună cu răspunsul Academicianului Dan Berindei, Bucureşti, 2013, p. 5–29.

[6] E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea a 2-a, Bucureşti, 1890, p. 597–598.

aparţinătoarele lor mai sus scrise, aceşti doi Ioan ori moştenitorii lor, după ce vor primi înapoi cei o mie cinci sute de florini, trebuiau să restituie pomenitele bunuri; în plus, regele şi succesorii săi se angajau ca să-i apere şi să-i păstreze mereu şi oriunde, cu propriile lor strădanii şi cheltuieli, pe cei doi Ioan şi pe moştenitorii lor în stăpânirea paşnică a menţionatului târg Comiat şi a districtului omonim cu aparţinătoarele lor, până la restituire, împotriva oricăror tulburători, împricinaţi şi pârâşi, înaintea judecăţii. Documentul conţine la începutul său o însemnare de cancelarie de tip *relatio*, elaborată de Emeric de Marczaly, magistrul curţii regale (*relacio Emerici de Marczaly, magistri curie*), care poate să însemne o dare de seamă făcută cancelariei despre ordinul regal de întocmire a actului, dar şi intervenţia mijlocitorului în favoarea celui dăruit sau avantajat în vreun fel de către suveran.

În acest document, Iancu de Hunedoara, numit „ales" (*egregius*), ca şi ceilalţi cnezi români din Transilvania şi Ungaria, apare drept titularul unei danii speciale. Este al doilea document în care este el menţionat, după cel din 1409, când era un copil şi când primea, prin tatăl său, posesiunea Hunedoara cu satele sale. Expresia *aule nostre miles* se referă acum la Iancu şi nu la tatăl său, care era mort, iar acest lucru este vizibil şi din forma de nominativ singular a substantivului *miles*, acordat cu substantivul *egregius*, referitor la Iancu (*Iohannes*) şi nu cu numele lui Voicu, aflat în cazul de faţă de genitiv singular. Pe scurt şi mai pe înţeles, Iancu, având ca şi tatăl său calitatea de cavaler al curţii regale, l-a împrumutat pe suveran cu 1 200 de florini de aur (sumă considerabilă), pentru care i s-au zălogit anumite bunuri din comitatul Arad, până la restituirea banilor. După o vreme, regele (ajuns acum şi împărat încoronat la Roma), nu numai că nu i-a putut returna suma respectivă supusului său, dar i-a mai cerut încă 300 de florini de aur. Socotind că bunurile zălogite anterior nu puteau acoperi ca valoare suma totală de 1500 de florini de aur, Iancu a cerut regelui alte bunuri imobiliare (pământuri), mai preţioase şi aducătoare de venituri mai mari. De aceea, a înapoiat târgul Papi cu aparţinătoarele sale, primind în schimb târgul şi districtul românesc Comiat, cu satele şi cnejii lor, cum ţine să precizeze diploma citată. Cu alte cuvinte, Iancu era un serios creditor al casei regale şi imperiale. De notat că „fratele carnal" (după tată) al lui Iancu, adică acela care acasă era numit Ivaşcu[7], apare ca beneficiar numai la a doua zălogire, nu şi la prima.

La 21 septembrie 1437 (*in festo beati Mathei apostoli et ewangeliste*), din Praga, acelaşi împărat şi rege Sigismund de Luxemburg dă de ştire că credincioşii săi, adică cei doi Ioan Românul (*utrique Iohanni Olah*), fiii răposatului Voicu de Hunedoara, s-au angajat să-l slujească la oaste, pentru următoarele trei luni (octombrie, noiembrie şi decembrie), cu cincizeci de lănci, după obiceiul luptătorilor, plătind, pentru fiecare lance, câte douăzeci şi cinci de florini de aur, ceea ce însemna o mie două sute cincizeci de florini de aur în total; pentru ca cei doi Ioan Românul să-şi poată recupera această sumă, suveranul le zălogeşte din nou districtul său numit Comiat, în aceleaşi condiţii în care li-l zălogise şi în trecut, pentru suma de o mie cinci sute de florini de aur[8]. Şi această diplomă conţine o însemnare de cancelarie, de această dată de tip *commissio*. Însemnările de acest fel (de forma *Commissio*

[7] I.-A. Pop, I. Mârza, *La personalité et l'époque de Jean de Hunedoara refletées dans les annotations en marge d'un incunable de 1481*, în „Annali dell'Istituto storico di studi italo-germanici in Trento", XXV, 1999, Bologna, p. 45–61.

[8] E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 627–628.

propria domini regis = „Porunca personală a domnului rege") se referă, de cele mai multe ori, la ordinul dat de rege pentru întocmirea înscrisului respectiv, la aprobarea textului ori la întărirea actului cu pecete. În cazul nostru însă, porunca respectivă nu este dată de suveran (aflat în ultimul său an de domnie şi de viaţă), ci de doi înalţi dregători, unul fiind acelaşi Emeric de Marczaly, iar celălalt, Mihail Orzaag, marele vistier (*Commissio Emerici de Marczaly, magistri curie et Michaelis Orzaag, supremi thesaurarii*). Emeric Marczaly a fost, de fapt, între 1434 şi 1438, „mare uşer regal" (*magister ianitorum regalium*), după ce fusese, între 1427 şi 1428, ban de Severin (*banus Zewrinensis*)[9] şi avusese ocazia să-i cunoască în mod direct pe fiii lui Voicu de Hunedoara, aşa cum, desigur, îl cunoscuse pe Voicu însuşi, „cavaler al curţii regeşti". Mihail Orszag a fost mare vistier, între 1436–1438[10].

În esenţă, diploma pune în lumină o nouă zălogire în favoarea fraţilor de Hunedoara, care urmau să-l slujească pe rege cu 50 de lănci, timp de trei luni. Editorul, într-o notă, defineşte „lancea" drept „un termen colectiv pentru oameni de arme care luptau cu lancea, cu arcurile, pedestri sau călare", fiecare lance fiind „compusă din 10 călăraşi, afară de oamenii pedestri, aşa că 50 de lănci cuprindeau în timpul acesta mai mult de 500 de soldaţi"[11]. Cu alte cuvinte, costul întreţinerii de către cei doi Ioan Românul a circa 500 de călăreţi timp de trei luni se ridica în 1437 la 1250 de florini de aur, bani care urmau să fie recuperaţi din veniturile districtului românesc Comiat, zălogit amintiţilor cavaleri şi moştenitorilor lor, până când regele Ungariei sau urmaşii lui ar fi avut suma de 1 250 de florini spre a o returna pomeniţilor fraţi (sau succesorilor lor).

La 9 mai 1439, într-o sâmbătă (*sabbato proximo post festum Iohannis Ante-portamlatinam*), din Bratislava (*Posony*), regele romanilor şi al Ungariei, Albert de Habsburg, dădea de ştire că pentru apărarea cetăţilor sale Severin (*Zewrinensis*), Gureni sau Găureni (*Gewryn*), Orşova (*Orswa*) şi Mehadia (*Myhald*), aflate *pro honore* „atunci în mâinile credincioşilor noştri aleşi amândoi Ioan Românul de Hunedoara" (*nunc apud manus fidelium nostrorum egregiorum utriusque Iohannis Olah de Hwnyad*), le zălogea pomeniţilor pe trei luni de-atunci înainte („începând cu a zecea zi a lumii mai"), pentru suma de 2 757 de florini de aur pur, patru târguri ori posesiuni ale sale (*opida seu possessiones nostras*), numite *Madaras*, *Towankwth*, *Zapathka* şi *Halas*, precum şi jumătate din satul *Chewzapa*, situate toate în comitatul Bodrog şi aflate şi ele, dinainte, tot *pro honore*, ca şi cetăţile bănăţene, în mâinile amintiţilor fraţi Ioan Românul[12]. Bunurile respective erau zălogite, după obicei, „cu toate şi cu fiecare din folosinţele, roadele, veniturile şi aparţinătoarele lor, sub orice nume s-ar chema ele", pentru acea sumă de 2 757 de florini de aur pur, până când regele ori urmaşii săi ar putea plăti suma menţionată respectivilor Ioan Românul ori moştenitorilor lor; până atunci, suveranii se obligau să-i apere pe cei dăruiţi, cu propriile eforturi şi cheltuieli, de orice fel de tulburători, împricinaţi sau pârâşi nelegitimi care ar atenta la amintitele bunuri pe durata zălogirii. Însemnarea de cancelarie de tip *relatio* (*Relacio domini Laurencii d'Hedrehwaar*) arată că a

[9] Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája (1301-1457)*, vol. I, Budapest, 1996, p. 33, 50.
[10] *Ibidem*, p. 53.
[11] E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 627, nota 1.
[12] *Ibidem*, p. 648–649.

intervenit pe lângă rege pentru cei doi români chiar palatinul Ungariei – al doilea om ca putere şi importanţă în ierarhia politică – adică Laurenţiu Hédervári (care a îndeplinit funcţia respectivă în anii 1437–1447)[13].

Din acest act reiese că, în scurt timp, puterea şi prestigiul celor doi fraţi români crescuseră substanţial, din moment ce stăpâneau, fie şi temporar şi condiţionat, aşezări şi pământuri de asemenea valoare.

Tot în anul 1439, acelaşi rege Albert al romanilor, Ungariei dona „lui Ioan şi celuilalt Ioan, amândoi fiii lui Românul de Hunedoara, bani de Severin", anumite posesiuni (*Iohannem et alterum Iohannem, ambos filios Olah de Hunyad*[14]. Documentul este consemnat în formă rezumativă de către G. Fejer, în *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. XI, p. 260 şi în *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris* (Buda, 1844), p. 34 şi preluat apoi în colecţia Hurmuzaki. În acest caz, este numit „Românul" doar tatăl celor doi Ioan, intraţi de-acum, prin dregătoria de bani de Severin, în rândul „baronilor" sau aristocraţilor.

Următorul document care-i pomeneşte pe cei doi fii ai lui Voicu, dat la 27 septembrie 1439, în zi de duminică (*die dominico proximo ante festum beati Michaelis archangeli*), îi numeşte pe fraţi, în calitatea lor de bani de Severin, „măriţi şi aleşi" (*magnifici et egregii*); aici, regele Albert dă de ştire că cei doi Ioan de Hunedoara s-au obligat să apere, timp de trei luni, care vor expira la finele lui noiembrie, cetăţile: Severin, Gureni (Găureni), Orşova, Mehadia şi Peciu, „situate lângă frontierele zisului nostru regat la Ungariei şi dincoace de Dunăre", care se aflaseră şi până atunci în mâinile pomeniţilor fraţi, cu două sute de călăreţi în afara acelor cetăţi, în câmp (tabără), contra inamicilor, pentru apărarea părţilor de jos ale ţării; documentul mai spune că această întreprindere, adică apărarea cetăţilor enumerate şi întreţinerea oştenilor, costau şase mii de florini de aur, din care cei doi dregători primeau atunci de la rege două mii, restul de patru mii rămânând pe socoteala acestor Ioan de Hunedoara; spre recuperarea acestei din urmă sume, fiii lui Voicu primeau zălog de la rege districtul românesc Icuş şi târgul Margina, din comitatul Timiş, cu toate satele şi cu veniturile şi slujbele lor, cu aceleaşi obligaţii ca în diplomele de mai sus, deopotrivă din partea dăruitorilor şi dăruiţilor[15]. Emiterea actului s-a făcut, de astă dată, din porunca reginei şi prin deliberarea (chibzuirea) baronilor (*De commissione regine ex deliberacione baronum*). În rezumatul făcut acestei diplome în colecţia Hurmuzaki, se spune: „Albert, regele Ungariei, aminteşte că Ion Românul (Huniadi Corvinul) şi fratele său, amândoi bani ai Severinului, s-au obligat pe timp de trei luni a apăra castrele…"[16]. Numai că în textul acestui document, cei doi fii ai lui Voicu, ajunşi acum „magnifici", adică situaţi între marii demnitari ai regatului, apar doar ca *Iohannes de Hwnyad*, fără apelativul lor etnic. Editorul documentului a folosit aici numele de „Ion Românul" în virtutea actelor anterioare, fără ca el să se mai găsească efectiv consemnat.

[13] Engel P., *op. cit.*, p. 6.
[14] E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 657.
[15] *Ibidem*, p. 657-658.
[16] *Ibidem*, p. 657.

De aici încolo, în documentele de cancelarie (foarte numeroase), Iancu de Hunedoara nu va mai fi niciodată numit „Românul". Va fi numit „român" sau „Românul" în multe surse narative, din timpul vieții şi de după moarte, dar nu în izvoare documentare. Din consemnările evidențiate – singurele de acest fel care sunt cunoscute şi care s-au păstrat – reiese însă că, în adolescență şi tinerețe, Iancu de Hunedoara era poreclit „Românul" în mediile oficiale ale regatului. Porecla se vede din modul de consemnare din cel dintâi document amintit, cel din 1435 – *egregius Iohannes dictus Olah* – în care particula *dictus* („zis") arată tocmai acest lucru. În actele următoare, cei doi frați apar împreună cu numele de „Ioan Românul", fără să mai reiasă în mod direct că ar fi fost vorba despre o poreclă. În al patrulea act, cel preluat după Feier, adjectivul „Românul" este pus pe lângă Voicu, ceea ce arată că fiilor li s-a spus ca şi tatălui.

Aceste documente sunt în cea mai mare parte acte de zălogire a unor pământuri întinse, pentru sume foarte mari de bani. Zălogirile erau destul de frecvente în Evul Mediu: un posesor de pământ, având nevoie urgentă de bani, dădea în folosință temporară anumite bunuri imobiliare ale sale, pentru o sumă stabilită dinainte, sumă pe care (spre-şi putea primi înapoi bunurile date ca zălog) trebuia s-o returneze până la un soroc. Altfel spus, cel care împrumuta o sumă de bani cuiva, avea nevoie de o garanție, de o asigurare că suma respectivă avea să-i fie dată înapoi; această garanție consta din predarea spre folosință a unor bunuri, care se constituiau şi într-un fel de dobândă camuflată[17]. La achitarea completă banilor împrumutați, titularul urma să-şi primească moşia (moşiile, târgurile, satele etc.) înapoi. Adesea însă, sumele nu erau returnate la timp (la termen) sau nu era returnate integral, urmând serii de procese care se transformau în litigii şi se prelungeau peste generații. Zălogirile detaliate mai sus sunt însă false, pentru că frații Ioan de Hunedoara primesc bunuri numeroase din mâinile regelui, dar nu dau niciun ban suveranului, aşa cum ar fi firesc. Dimpotrivă, ei primesc uneori, pe lângă ținuturile evidențiate şi sume de bani de la rege, sume care, alăturate altora – extrase din veniturile bunurilor zălogite – trebuiau să servească întreținerii trupelor şi desfăşurării operațiunilor militare necesare apărării graniței sudice şi sud-estice a regatului. Cu alte cuvinte, cei doi tineri cavaleri români profită de realele lor virtuți militare – de care avea nevoie regele – spre a se îmbogăți şi a înainta în ierarhia social-politică, în condițiile în care orice nobil era dator cu serviciu militar (credincioase slujbe) către rege. Dar, dintr-un anumit punct de vedere, calea nu este deloc oneroasă, fiindcă serviciul militar datorat era individual, însoțitorii ridicându-se, de regulă, la valoarea şi mărimea unei lănci, adică la circa zece persoane. Or fiii lui Voicu sunt solicitați cu zeci de lănci şi cu sute de călăreți, ceea ce nu aveau cum să se facă gratuit, prin cheltuieli proprii. Mai trebuie notat că, pentru întreținerea acestor multe sute de luptători, Iancu sau ambii frați numiți „Românul" primesc drept zălog întinse ținuturi româneşti precum Comiat, Icuş, Margina sau cetăți (Severin, Găureni, Orşova, Mehadia) situate în cadrul unor asemenea ținuturi.

[17] Conform tradiției şi obiceiurilor medievale, reglementate şi sub aspect juridic de papalitate, creştinii nu puteau percepe dobânzi în urma împrumuturilor făcute, actele de acest fel fiind considerate drept ajutoare dezinteresate date aproapelui, în acord cu învățăturile biblice.

Odată cu creşterea pericolului otoman, mai ales după Cruciada de la Nicopole (1396), nobilii erau obligaţi să participe la oaste nu doar în cazul războaielor defensive, ci (până când avea să dureze primejdia) şi al celor ofensive, deopotrivă sub comanda regelui sau a palatinului. În plus, fiecare nobil trebuia să trimită la luptă şi arcaşi ai săi, câte unul la 20 de gospodării iobăgeşti (ulterior, acest număr avea să crească, până la 33)[18]. Graniţa Dunării de Jos avea un regim special, datorită nevoii de combatere a invaziilor otomane. Aici, pe lângă cele trei cetăţi mai vechi (Orşova, Horom şi Cuvin), spre anii 1430, s-au mai ridicat încă 11, majoritatea graţie eforturilor florentinului Filippo Scholari (Pippo Spano)[19], comitele de Timiş. Între ele sunt şi majoritatea dintre cele zălogite fraţilor de Hunedoara, lipsite însă de domenii proprii şi, deci, imposibil de întreţinut prin sine. Temporar, între 1429 şi 1432, regele Sigismund a încredinţat apărarea regiunii, cu cetăţile pomenite, Ordinului Cavalerilor Teutoni, căpitanul acestora, Nicolae de Redwitz, luându-şi titlul de ban de Severin; aceştia au suferit însă o zdrobitoare înfrângere în 1432, vădindu-şi incapacitatea de a face faţă sarcinii[20]. Apărarea graniţei sudice presupunea eforturi militare deosebite şi impunea regelui şi visteriei sume imense de bani, nemaicunoscute anterior. Cei doi fraţi Ioan Românul s-au dovedit capabili să facă faţă unei asemenea provocări, inclusiv prin utilizarea sistemului de zălogiri detaliat în cadrul daniilor de mai sus.

Altă observaţie se referă la calitatea referenţilor acestor danii. Este vorba mai întâi despre împăraţii, regii (Sigismund şi Albert), şi reginele care poruncesc şi apoi despre cei mai înalţi dregători, din rândul magnaţilor, care intervin în favoarea celor doi români: Emeric de Marczali (1435 şi 1437), Mihail Ország (1437), Laurenţiu Hédervári (1439). Faptul arată marele prestigiu de care se bucurase Voicu şi de care continuau să se bucure cei doi fii ai săi, mai ales datorită remarcabilelor lor virtuţi militare.

S-ar părea că marele lor prestigiu şi marea lor popularitate se situau dincolo de originea şi de calitatea etnică a celor doi Ioan, fiindcă eu sunt numiţi „Românul" sau „Români" în documente emise de cele mai înalte foruri ale ţării. Numai că la un moment dat, relativ brusc, denumirea de „Ioan Românul" dispare din documente. Momentul coincide aproximativ cu obţinerea demnităţii de voievod al Transilvaniei de către Iancu şi cu moartea fratelui său, Ivaşcu. Se vede că obţinerea unei dregătorii atât de înalte (a treia din regat, după palatin şi judele curţii) nu mai era compatibilă cu etnia lor nemaghiară. Nu au mai avut nici regii sau înalţii demnitari motive să-l arate pe Iancu drept altceva decât ungur şi nici Iancu însuşi nu a mai avut interesul să se prezinte drept român. Se poate obiecta că etnia nu avea nicio importanţă în acele vremuri şi că menţionarea sa putea să fie aleatorie. Putea să fie, dar, de foarte multe ori, nu era întâmplătoare, iar importanţa sa, deşi mult mai redusă decât

[18] Engel P., *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale, 895–1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 232.

[19] Despre rolul acestuia în Ungaria, vezi I. Haţegan, *Filippo Scolari. Un condotier italian pe meleaguri dunărene*, Timişoara, 1997, p. 35–144; G. N. Papo, A. Papo, *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*, Prefaţă – Amedeo Di Francesco, Mariano del Friuli, 2006, p. 31–163.

[20] Engel P., *Regatul Sfântului Ştefan…*, p. 262.

ulterior, era vizibilă. Să ne gândim la desele prilejuri în care regele şi împăratul Sigismund îi numeşte pe români ori pe cehi, de bine sau de rău. Astfel, i se atribuie afirmaţia că ar fi dat toată Ungaria, numai să-i fi putut extermina pe toţi cehii[21] (deveniţi odioşi în ochii oficialilor prin „erezia husită") sau propunerea de a fi stârpit din rădăcină întreg poporul românilor[22]. De asemenea, este simptomatică (pentru importanţa etnicităţii în epocă) semnătura ţăranilor pusă pe textul înţelegerii confirmate de conventul benedictin din Cluj-Mănăştur, la 1437: *universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum huius partis Transsylvaniae*, adică adunarea ori comunitatea cetăţenilor unguri şi români a acelei părţi a Transilvaniei. Expresia tinde să arate că ţăranii unguri şi români erau locuitori de drept (cetăţeni), vechi şi egali ai ţării, dar că erau, totuşi, deosebiţi. Deosebirea ajunge să fie, evident, în defavoarea românilor, cuceriţi, supuşi şi „schismatici", dar şi săraci, marginalizaţi, certaţi cu legea, numiţi tot mai des „răufăcători", „hoţi", „tâlhari". Înşuşi împăratul Sigismund are o expresie nu prea măgulitoare la adresa românilor, numiţi printre adversarii lui cei mai aprigi, anume *caterva phalerata Olachorum*[23], ceea ce s-ar putea traduce prin „banda românilor înarmaţi". Cu alte cuvinte, nu dădea bine să fi numit „Românul" şi să te afli concomitent în conducerea Transilvaniei şi a Ungariei. Aceasta nu înseamnă că unii contemporani şi urmaşi nu l-au prezentat pe Iancu de Hunedoara ca fiind român şi chiar băştinaş din Transilvania. Aşa a făcut peste ani Antonius Vernacius (Verancsics), iar dintre contemporani papa Pius al II-lea (umanistul Enea Silvio Piccolomini): „Ioan de Hunedoara, al cărui renume îl întunecă pe al celorlalţi, nu a sporit atât gloria ungurilor, cât a românilor, din care s-a născut"[24]. Este cert că dacă acest amănunt ar fi fost de prisos, umanistul ajuns papă nu l-ar fi menţionat. Acelaşi lucru de poate spune şi despre atributul etnic de „Românul", pus pe lângă numele lui Iancu de Hunedoara în câteva documente din perioada 1435–1439: dacă acesta nu ar fi comunicat nimic celor din jur, ar fi fost omis.

Documentele dintre anii 1435–1439, în care este menţionat apelativul de „Românul", pus pe lângă numele celor doi fii omonimi ai lui Voicu, au tâlcul lor, care se cuvine consemnat şi relevat. El arată, înainte de toate, o anumită origine etnică şi nu este normal să fie supraestimat, pentru a nu atribui lumii secolului al XV-lea (şi Evului Mediu în general) idei care au făcut carieră abia în „secolul naţionalităţilor" şi în timpurile noastre. Pe de altă parte, obturarea acestor consemnări etnice ar priva realitatea de anumite caracteristici ale sale, tot mai evidente spre finele Evului Mediu şi tot mai clare pentru definirea genezei naţiunilor moderne.

[21] I.-A. Pop, *Geneza medievală a naţiunilor*..., p. 86.

[22] *Ibidem*, p. 87.

[23] M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Bucureşti, 1981, p. 227–228.

[24] *Călători străini despre Ţările Române*, volum îngrijit de M. Holban, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 472, 474.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE LA ALBA IULIA ŞI O CREŞTINARE A UNGURILOR

Acad. RĂZVAN THEODORESCU

Există situaţii fericite în care, pentru Evul Mediu, arheologia verifică date ale cronicilor şi invers. Acesta ar fi, după opinia mea, cazul unor descoperiri mai vechi şi mai recente de la Alba Iulia şi cel al unui cunoscut text bizantin.

Cu aproape un veac în urmă, István Möller descoperea, sub catedrala romanică a Sf. Mihail din secolul al XIII-lea, o rotondă, o „rotunda ecclesia", cu absidă semicirculară (fig. 1), lucrată într-un apareiaj îngrijit de „opus quadratum" (fig. 2–3) pe care îl găsim la monumente bizantine din Dobrogea şi datată de mine, acum aproape patru decenii, în veacul al X-lea[1] (detaliul că o suprapunea, trei secole mai târziu, un altar al noii catedrale dedicat Sf. Ioan Botezătorul nu este, cum se va înţelege mai jos, lipsit de semnificaţie). Asemănătoare multor rotonde din spaţiul carolingian şi de influenţă carolingiană – din Germania, Moravia, Polonia, Ungaria[2]–, dar şi unor sanctuare din palatul imperial de la Constantinopol[3], toate cu sens simbolic funerar sau baptismal amintind de celebrul „Anastasis" constantinian de la Ierusalim, rotonda albensă va fi fost, foarte probabil, baptisterul în care au fost botezaţi nouveniţii maghiari conduşi de acel Gyula – numit îndeobşte Gyula I – care, aflăm din cronica bizantină a lui Ioan Skylitzes, împreună cu Bulcsu, s-a botezat la Constantinopol în vremea basileului Constantin al VII-lea Porfirogenetul, cândva în jurul lui 950 (evenimentele s-au desfăşurat, în mare, între 945–959)[4], tocmai pe când, în Apus, Otto I, viitorul împărat romano-german, oprea înaintarea ungurilor la Lechfeld, lângă Augsburg, în 955. Nou creştinatul şef maghiar desprins din clanul cuceritor al lui Arpad, devenit „patriciu" şi federat al imperiului, s-a întors în locul stăpânirii sale unde era „árhon ton Toúrkon" (numele generic de „turci" era dat de bizantini acestui neam venit din Orient[5]), însoţit de un călugăr grec Hierotheos pe

[1] *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, Bucureşti, 1976, p. 108, 146 unde citez pe R. Heitel, Archäologische Beiträge *zur Geschichte der romanischen Baudenkmler in Siebenbürgen* (II) (in *Zusamenhang mit der zeitlichen Bestimmung der ältesten „Rotonda Ecclesia" Rumäniens und der Kathedrale I in Alba Iulia*), în *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, 1975, p. 3–10, cu datarea rotondei în secolele IX–X.

[2] V. Gervers, *Les rotondes de l'époque romane dans la Hongrie médiévale*, în *Cahiers de civilisation médiévale* (Poitiers), 4, 1968, p. 521–523 (unde rotonda noastră este datată în secolul al XI-lea).

[3] Th. F. Mathews, *Architecture et liturgie dans les prémieres églises palatiales de Constantinople*, în *Revue de l'Art*, 24, 1974, p. 22–29.

[4] G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 56–57. Evenimentul avea loc după atacuri maghiare din 934 şi 943. Pentru botezul prin imersiune în epocă vezi *The Encyclopedia of Religion*, ed. M. Eliade, 2, 1987, p. 62.

[5] Pentru numele de „turci" dat maghiarilor vezi G. Moravcsik, *op. cit.*, p. 53, 57, 59. Cât despre calitatea de „patriciu", vezi *Istoria Românilor*, III, Bucureşti, 2001, p. 235.

care, în scopuri misionare evidente – într-un timp prin excelență al misionarismelor bizantine – patriarhul Teofilact îl unsese ca „episkopos Toúrkias”[6].

Acest Gyula, tată al Saroltei care, din căsătoria cu Géza, l-a avut pe Vajk, viitorul Ștefan I (997–1038), creștinătorul ungurilor din Panonia[7] în ziua de Crăciun a anului 1000 – e drept, de data aceasta, sub semnul Romei indus de soția sa Gisela de Bavaria – este cel ce va fi dat numele Albei transilvane, „Gyulafehérvár” sau „Cetatea albă a lui Gyula”, deosebită de Alba Regia panonică (Szekesfehérvár)[8].

Istoricii moderni bănuiesc că spațiul de stăpânire a lui Gyula va fi fost zona Tisa – Mureș – Timiș – Criș, „Tourkia” aflându-se în sudul Ungariei actuale, acolo unde se găseau în Evul Mediu lăcașuri ortodoxe la Szeged, Tihany, Veszprém[9], pe clericii bizantini de aici, ca și pe cei din „urbs Morisena” – Cenadul lui Ahtum – precedându-i misiunea orientală a lui Hierotheos.

Cercetările din 1968–1977, de la Alba-Iulia, ale regretatului meu coleg Radu Heitel[10] au lăsat să se întrevadă, în spațiul anticului castru Apulum, existența a două bazilici, azi dispărute, ce au ființat înaintea celei romanice actuale: așa numita bazilică I A din epoca lui Ștefan cel Sfânt, dezafectată înainte de sfârșitul secolului al XI-lea și bazilica I B – trinavală și cu absidă semicirculară – dintr-a doua jumătate a secolului al XI-lea, probabil din vremea regelui Ladislau cel Sfânt (1077–1095) când s-a instalat aici, poate, scaunul episcopal al Transilvaniei (menționat abia la începutul secolului XII-lea), monument dezafectat la rândul său înainte de 1200, premergând monumentului actual de secol XIII. Pare evident că în vremea ridicării acestuia din urmă, amintirea botezării ungurilor în secolul al X-lea persista încă, de unde și atribuirea hramului Sf. Ioan Botezătorul acelei capele a noului locaș, care acoperea ruinele baptisteriului mai vechi cu aproape trei sute de ani.

Ceea ce devine și mai limpede în privința prezențelor bizantine de la Alba Iulia sunt foarte recentele descoperiri făcute în spațiul de la vest de catedrala Sf. Mihail, de către cercetătoarea dr. Dana Marcu Istrate[11]: este vorba de o biserică cu

---

[6] Georgius Cedrenus, *Historiarum Compendium Ioannis Skylitzae*, II, Bonn, 1839, p. 636. Acest episcop Hierotheos, pe care și eu îl plasez la Alba Iulia, a fost canonizat de patriarhul ecumenic Bartolomeu în anul jubiliar 2000 (I.A. Pop, J. Nicolae, O. Panaite, *Sfântul Ierotei episcop de Alba Iulia, sec. X*, Alba Iulia, 2010, p. 5; acolo se află și interviul pe care l-am dat autorilor, intitulat *Hierotheos al meu*, p. 25–44). În secolul următor, va exista un „mitropolit al Turciei” în regatul maghiar: N. Oikonomides, *À propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et de la Hongrie au XIe siécle: le métropolite de Turquie*, în Revue des études Sud-est européennes, 3, 1971, p. 527–533.

[7] Acolo unde maghiarii înfrânți de Otto I cel Mare s-au sedentarizat definitiv după bătălia din 955 de la Lechfeld.

[8] Pentru acest Gyula vezi R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974, p. 75–76.

[9] G. Moravcsik, *loc. cit*.

[10] Pentru ele vezi R. Theodorescu *Un mileniu…*, p. 146–147 notele 45, 46, 50. Tot acolo, scriam (nota 55): „Nu este prea hazardată ipoteza că, revenind din Constantinopol, la mijlocul secolului al X-lea, acel Gyula al izvoarelor bizantine va fi ridicat la Alba Iulia, acolo unde înclinăm cu tărie a-l plasa, cu sfatul și ajutorul «episcopului» său de neam grecesc, un monument ce avea – precum ilustrele exemple pe care le va fi admirat în capitala basileilor – un asemenea plan central”.

[11] Comunicate în Secția de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române la 21 ianuarie 2013. O primă informare a fost făcută de autoare în Biserica de secol X de la Alba Iulia: un reper patrimonial excepțional. Considerații preliminare, în *Rolul patrimoniului în contextul crizei valorilor*, ed. A. Cristea,

planul în „cruce greacă înscrisă”, cu patru stâlpi centrali şi absidă semicirculară (fig. 4–5) databilă, după opinia mea, la mijlocul secolului al X-lea. Nu voi insista asupra acestor descoperiri remarcabile – a căror publicare integrală este iminentă – şi care confirmă mai vechile mele ipoteze privind prezența Bizanțului pe malurile Mureșului în epoca împăraților dinastiei macedonene (întărită şi de prezența crucilor bizantine de secol X de aici[12]). Biserica de la Alba Iulia, de inspirație, se poate spune, constantinopolitană, de dimensiuni considerabile (20,71 m × 12 m) a fost ridicată folosindu-se blocuri de piatră semifasonate – ceea ce se observă foarte bine la elevația din zona absidei –, aidoma celor de la baptister, cu acelaşi mortar hidraulic cu cărămidă pisată pe care l-am constatat cu ani în urmă la amintitul monument baptismal. Era, cum bine remarca descoperitoarea sa, „prima construcție cu mortar ridicată la nordul Dunării după epoca romană”, adaugând în continuare: „Cel care a dirijat această construcție a venit din lumea bizantină cu rețete de mortar, cu proiectul, cu ideile cum să fie făcută biserică”[13] (doamna Marcu Istrate indică o datare mai largă, între mijlocul secolului al X-lea şi mijlocul secolului al XI-lea, atunci când Episcopia catolică a Transilvaniei s-a instalat în apropiere”[14]).

Că atât ziditorul, cât şi, foarte probabil, comanditarul – mă gândesc, evident, la episcopul răsăritean Hierotheos, primul botezător al ungurilor – veneau de la miazăzi, faptul este indubitabil, acolo ducându-ne cu gândul tot ceea ce ştim despre arta est-europeană înainte de anul 1000.

În timpul dinastiei medio-bizantine a Macedonenilor, bisericile în „cruce greacă înscrisă” au fost foarte numeroase în imperiu şi dincolo de hotarele sale, ca un simbol stavrocentric firesc în epoca posticonoclastă, înlocuind bazilicile primelor veacuri bizantine (mai puțin frecvente, dar cu acelaşi înțeles liturgic care proslăvea, prin morfologiile de arhitectură, victoria adevăratei cruci asupra ereziei, erau bisericile trilobate, de tip tricong sau treflat în mediile monastice[15]). Ele se ridicau pretutindeni, din Constantinopolul lui Vasile I, încă de la finele secolului al IX-lea[16], până în Grecia, în Italia şi la Kiev, cu dimensiuni impresionante sau modeste.

Sanctuare cruciforme simple găsim în secolele X–XI în Bulgaria prebizantină şi bizantină – cazul bisericii nr. 5 de la Hissar, lângă Plovdiv –, ca şi în Paristrionul bizantin, în Dobrogea, la Garvăn[17], iar pentru cele tipologic înrudite, în „cruce greacă înscrisă”, analogii apropiate pentru biserica de la Alba Iulia găsim în acelaşi spațiu est-balcanic al nucleului primului stat bulgar, la sfârşitul secolului al X-lea şi începutul celui de al XI-lea, precum biserica Sf. Ioan de la Nesebăr[18] şi biserica de la Gherman[19] – ambele cu stâlpi, ca la Alba – şi, mai numeroase încă, în acelaşi

---

J. Nicolae, D. Florian, Alba Iulia, 2013. Mai recent, eadem, *Biserica din secolele X–XI, de influență bizantină, de la Alba-Iulia*. Restituiri preliminare, în Apulum, LI, 2014, p. 93–133.

[12] G. Cedremus, *Sfântul Ierotei*… p. 37.

[13] D. Marcu Istrate, *op.cit*.

[14] *Ibidem*.

[15] R. Theodorescu, *A propos du plan triconque dans l'architecture du Sud-Est européen au Haut Moyen Age*, în *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, Bucureşti, 1999, p. 163–175.

[16] Ch. Delvoye, *Arta bizantină*, II, Bucureşti, 1976, p. 16 şi urm.

[17] R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident* …, p. 98–99; idem, *Un mileniu*…, p. 130.

[18] K. Miatev, *Arhitekturata v srednovekovna Bălgaria*, Sofia, 1965, p. 106, 108, fig. 104.

[19] *Ibidem*, p. 108, 109, fig. 108.

orizont geografic şi cronologic, sanctuarele cu coloane, naos din vechile capitale bulgare Pliska si Preslav[20]; o altă analogie apropiată, chiar dacă geografic mai îndepărtată, poate fi indicată în Capadocia sfârşitului de secol X şi începutului veacului următor, la Keladjlar Kilisse[21].

Biserica din Alba a funcţionat, desigur, o dată cu baptisterul unde ungurii lui Gyula au fost creştinaţi de un episcop venit, aşijderea, din capitala imperială meridională precedând monumentelor bazilicale, dispărute şi ele, ce vor fi slujit cultului catolic din secolele XI şi XII.

Nu altceva sugeram în 1976 şi îmi îngădui să reiau rândurile scrise atunci: „… întâlnirile frecvente, către 900 şi 1000, ale celor două misionarisme, cel al Romei şi cel al Bizanţului, din Moravia până în Rusia şi din Polonia până în Bulgaria, fac, toate, plauzibilă ipoteza adoptării unui plan arhitectonic central cu sens simbolic – legat îndeobşte de nevoile unui centru feudal laic, ca şi de practicile trecerii la o nouă credinţă a locuitorilor din cuprinsul şi din jurul unui asemenea centru –, într-un ţinut precum Transilvania; ţinut unde, în acest timp, oameni ai bisericii răsăritene, feudali locali – legaţi… de lumea bizantino- balcanică, de chiar Constantinopolul pe care îl vizitau încă din secolul al X-lea – se vor fi întâlnit cu şefi militari păgâni şi nomazi, aceasta într-o epocă de efort al Bizanţului de a-şi întinde autoritatea spirituală până în mediile foarte amestecate sub raport etnic, cuprinzând slavi, turanici, fino-ugrieni şi latini-orientali, acolo unde, foarte curând, papalitatea va fi triumfătoare. Posibilitatea existenţei la Alba Iulia a unei capele feudale de plan circular – poate şi cu funcţie baptismală în condiţiile implicate de trecerea la creştinism, în secolul al X-lea a unor turanici păgâni din primul val de penetraţie maghiară în Transilvania sau de preschimbările confesionale determinate, în secolul al XI-lea, de victoria catolicismului – nu poate să nu fie raportată de istoric la puţinul pe care îl ştie în legătură cu evoluţia aici a unui nucleu feudal-timpuriu, presupus a fi fost centrul acelui sau al acelor câţiva Gyula din izvoarele timpului”[22].

Întărind constatarea că în Sud-Estul european, misionarismul occidental venea întotdeauna pe urmele celui oriental (faptul avea să se constate în cnezatul Haliciului sau în voievodatele româneşti în secolele XIII–XIV)[23] şi aceea că Ungaria arpadiană, înainte şi după creştinarea în sens apusean din anul 1000, se afla în legături strânse cu Orientul bizantin – nu trebuie uitat că regele Andrei I (1046–1060) primea diademă de la împăratul Constantin IX Monomahul sau că regele Géza I (1074–1077) avea coroană de la basileul Mihail VII Dukas[24] – descoperirile arheologice mai vechi şi mai noi de la Alba Iulia – învecinând, aproape senzaţional pentru provincia transcarpatică, două monumente bizantine dinainte de anul 1000, un baptister circular şi o biserică în „cruce greacă înscrisă” aruncă o lumină absolut înnoitoare asupra ambelor istorii, maghiară şi română.

[20] *Ibidem*, p. 109–110.

[21] Ch. Delvoye, *op. cit*., p. 328, fig. 30.

[22] *Un mileniu*…, p. 109–110.

[23] Idem, *Climat confesional european şi istorie românească într-a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie*, XXIII, 2008–2009, p. 37.

[24] Idem, *Orientul din Ungaria*, în *Picătura de istorie*, Bucureşti, 1999, p. 241.

Desigur, afinităţile bizantine ale Ardealului veacurilor X–XI nu sunt chiar o noutate: ne amintim că pentru Menumorut, basileul din Constantinopol era un autentic „dominus" („per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani"), conducătorul din Bihor pregătindu-se chiar să se retragă în faţa invaziei arpadiene „in Greciam"[25], sau că cetatea de la Moldoveneşti avea ziduri ce aminteau de Dobrogea şi de Bizanţ[26], în fine că biserica de la Dăbâca (punctul „Boldâga"), cu altar semicircular în interior şi pentagonal în exterior, trimite limpede spre arta meridională[27].

Sigur însă că evenimentul baptismal de la mijlocul veacului al X-lea, de la Alba Iulia, capătă dimensiuni europene în vastul proces al convertirilor, atunci când bunicul Gyula convertea în Transilvania – într-un mediu romanic deja românesc –, cu o jumătate de secol înaintea nepotului Ştefan – primul sfânt rege al Ungariei – care repeta acelaşi lucru în Panonia. În cetatea pe care izvoare felurite din veacurile XI, XII şi XIII o vor numi „Alba Transilvana", „civitas Alba in Erdeuel", „Weissenpurg", „castrum Albense", „Alba Jule" sau „Alba Transilvane"[28], biserica orientală a adus la credinţa creştină, pentru prima oară, înainte de anul 1000 al consacratei convertiri panonice, pe luptătorii nomazi fino-ugrieni, aşa cum o făcuse cu un secol înainte, la Pliska, cu turanicii protobulgari, aşa cum avea să o facă, după câteva decenii numai, la Kiev, cu slavii de pe Nipru.

Dacă se poate afirma că există descoperiri arheologice cu implicaţii artistice şi istorice majore, aceea recentă de la Alba poate face parte dintre ele[29].

[25] Idem, *Vestul românesc şi civilizaţia medievală*, în *Drumuri către ieri*, Bucureşti, 1992, p. 106.
[26] *Istoria Românilor*…, p. 89, 458.
[27] *Ibidem*, p. 234, 460.
[28] *Ibidem*, p. 236.
[29] Menţionez că fig. 1–3 sunt *apud* R. Heitel, *op.cit*., iar fig. 4–5 sunt *apud* D. Marcu Istrate, *op. cit*.

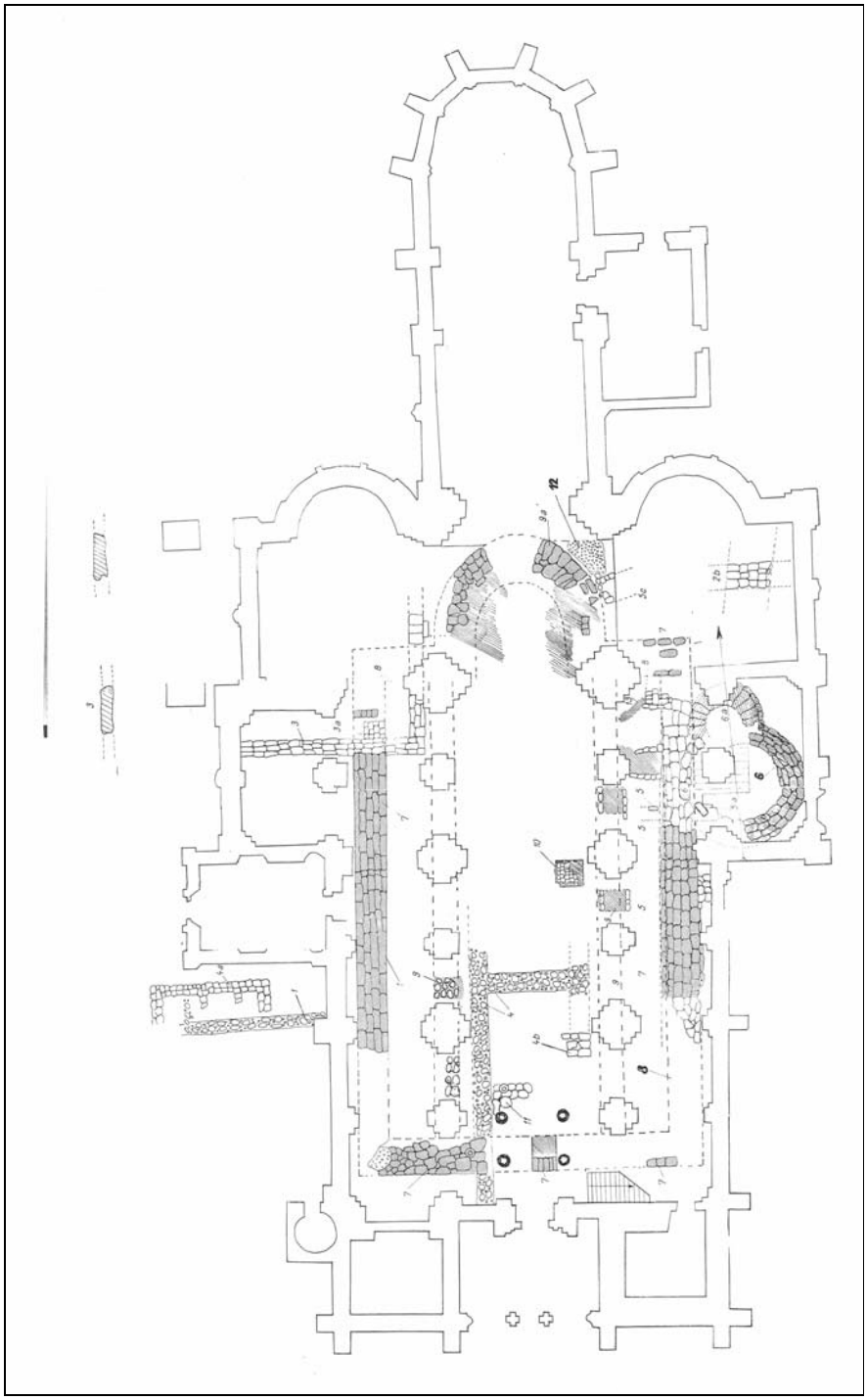

Fig. 1. Alba Iulia. Planul catedralei „Sf. Mihail cu rotonda” (*apud* „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, 1975, p. 3–10).

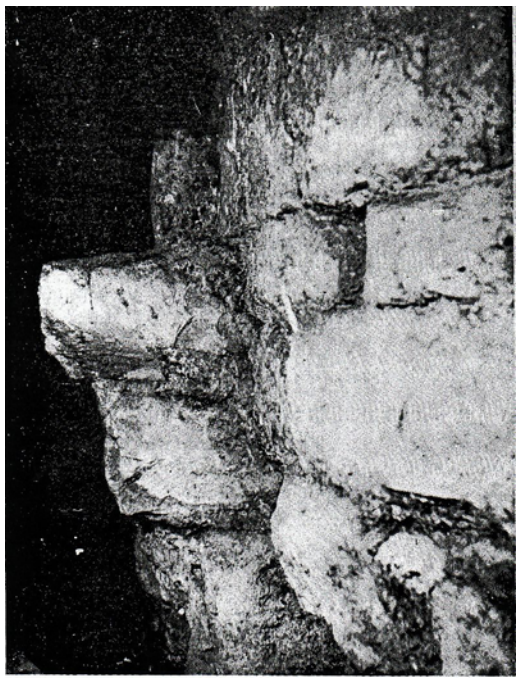

Fig. 2 Alba Iulia. Rotonda executată în „opus quadratum”,
(*apud* „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, 1975, p. 3–10).

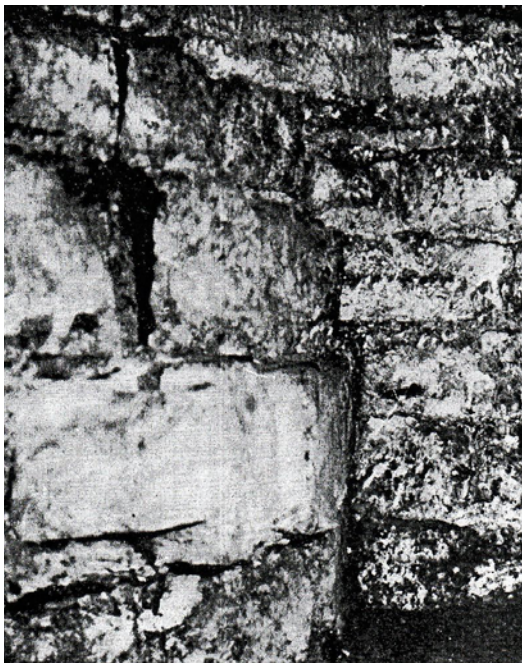

Fig. 3 Alba Iulia. Rotonda executată în „opus quadratum”,
(*apud* „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, 1975, p. 3–10.

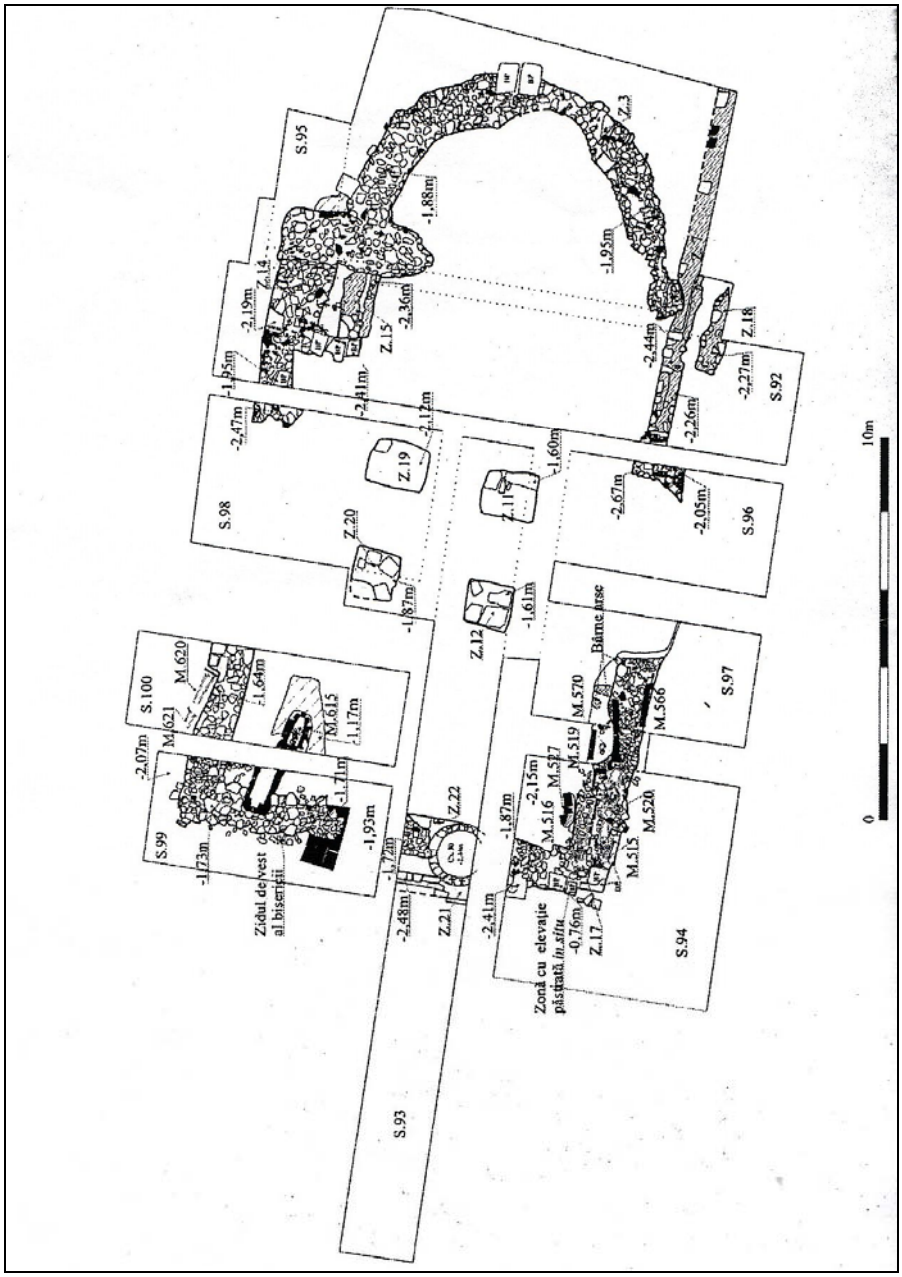

Fig. 4. Alba Iulia. Urmele bisericii „în cruce greacă înscrisă” (*apud* „Apulum”. LI. 2014. p. 93–133).

Fig. 5. Alba Iulia. Urmele bisericii „în cruce greacă înscrisă”.
(*apud* „Apulum”, LI, 2014, p. 39–133)

ÎNCĂ UN PORTRET AL LUI MIHAI VITEAZUL

Prof. dr. Andrei PIPPIDI
Membru corespondent al Academiei Române

Această scurtă notă completează iconografia lui Mihai Viteazul, de care m-am ocupat nu o dată în ultimii patruzeci de ani[1]. După cum se ştie, de mai multe ori, figura voievodului român a apărut în picturi sau stampe ale unor artişti contemporani.

În cazurile din prima categorie, personajul nu era identificat, ci ocupa un loc într-un grup de anonimi din cauza costumului său semioriental sau chiar a fizionomiei sale sumbre. Fie că îl găsim în suita lui Cresus, în compoziția „Cresus arătându-şi comorile lui Solon", adesea reluată de Frans Francken[2], sau ca figurant în pictura de la Luvru a aceluiaşi Francken, reprezentând primirea reginei de Saba de către Solomon[3], fie că îl întruchipează pe Irod în tabloul de la Prado, al cărui autor n-a fost încă stabilit cu certitudine[4], de fiecare dată, pictorul l-a împrumutat după una din gravurile care circulau în epocă. Nici acelea însă nu specificau totdeauna exact identitatea căpeteniei de oaste pe care o înfățişau. Erau atâtea în vremea aceea, ale căror nume răsunau peste tot şi aveau nevoie de un chip. Astfel, trăsăturile lui Mihai au fost atribuite unor adversari ai săi, cancelarul Poloniei Jan Zamoyski[5] sau chiar lui Giorgio Basta[6].

Asemenea confuzii au fost câteodată descoperite. Li se adaugă astăzi încă una.

La Veneția, în aprilie 2014, era deschisă o expoziție a Fundației Muzeelor Civice venețiene, închinată relațiilor diplomatice ale Republicii cu Persia în ultimii ani ai secolului al XVI-lea şi în următorul sfert de veac, perioadă care coincide cu domnia şahului Abbas I. Contactelor reciproce între Veneția şi Isfahan, care s-au îndesit atunci pe plan economic şi politic, Moldova le-a servit ca un coridor de trecere către Crimeea şi mai departe. Forțele tătarilor şi persanilor puteau, din când în când, să fie utilizate împotriva Imperiului otoman, aşa, cel puțin, doreau să creadă diplomații papalității, când căutau să organizeze o coaliție împotriva sultanului[7].

---

[1] *Portretele occidentale ale lui Mihai Viteazul într-o perspectivă nouă,* „Arta", 6, 1976; *Essai d'un catalogue de l'oeuvre de Frans Francken II,* „Revue Roumaine d'Histoire", Beaux-Arts, XXII, 1985, p. 3–42; *Mihai Viteazul în arta epocii sale / Michael der Tapfere in der kunst seiner Zeit*, Cluj-Napoca, 1986.

[2] *Ibidem*, p. 40–49, 69, fig. 25–30.

[3] *Ibidem*, p. 49–51, 71, fig.31.

[4] *Ibidem*, p. 53–60, fig. 32. Cf. Lode Seghers, *Las enigmas de un cuadro del Museo del Prado*, Goya, 198, 1987, p. 348-357. Dar vezi şi Nicolae Sabău, *Din nou despre tabloul cu portretul lui Mihai Viteazul din Muzeul Prado (Madrid)*, Artă, istorie, cultură, Cluj-Napoca, 2003, p. 209–220.

[5] A. Pippidi, *op. cit.,* p. 24, fig. 7.

[6] *Ibidem,* p.25, fig. 8.

[7] Sir E. Denison Ross, *Sir Anthonz Sherlez and his Persian Adventure*, London, 1933; F. Babinger, Sherleiana, I, *Sir Anthonz Sherley's Persische Botschafts reise* (1599–1601), Berlin, 1932; O. Halecki,

Trecerea Nistrului era o etapă a itinerariului misionarilor catolici către punctele cele mai avansate ale acțiunii desfăşurate de Sfântul Scaun pentru a evangheliza Orientul apropiat[8]. Pe această cale, pătrundeau în Iran informații despre evenimentele care aveau loc la Dunărea de Jos[9]. Un alt element de legătură îl reprezentau armenii, stabiliți la Veneția din secolul al XII-lea şi care se găseau în țările române încă de la întemeierea principatelor. Colonii armeneşti erau presărate în Polonia, precum şi de-a lungul drumului care, după ce urma țărmul nordic al Mării Negre, ajungea până în centrul Iranului la Isfahan[10].

Expoziția de la Palatul Ducal este însoțită de o broşură intitulată *I Doni di Shah Abbas il Grande alla Serenissima*, Marsilio Editori, 2013, 80 p. Bogat ilustrată, ea se bazează pe cercetări în arhivele venețiene şi la Museo Correr. Autorii sunt: Elisa Gagliardi Mangilli, sub a cărei îngrijire apare volumul, Giampiero Bellingeri, Camillo Tonini, Diana Cristante, Alessandra Schiavon şi Cristina Crisafulli. Epoca lui Abbas I (1587–1629) a mai fost, de alminteri, evocată de o expoziție la British Museum[11], care prezenta îndeosebi aspecte ale relației Persiei cu Anglia, adunînd fragmente din relatările de călători contemporani şi documente inedite în jurul biografiei celebrului aventurier Anthony Sherley. Darurile din partea şahului expuse acum la Veneția (stofe şi țesături prețioase, arme, bijuterii) au fost oferite dogelui Marino Grimani cu prilejul misiunii din 1603, scenă solemnă a cărei amintire o păstrează până astăzi marea pânză a pictorului oficial Gabriele Caliari în sala în care solii persani aşteptaseră atunci să i se deschidă uşa. Comentariile se referă şi la alte piese valoroase din colecțiile venețiene care cuprind mărturii ale legăturilor cu Persia din secolele XV–XVIII. De pildă, reprezentări cartografice ale țării îndepărtate de unde veneau ambasadorii. Printre ele, un atlas nautic de Battista Agnese, din 1553, care cuprinde, la p. 46–47, o hartă limitată între Dunărea la Buda şi Marea Caspică, având la nord Marele Novgorod şi la sud Bagdadul („Babilonia"). „Danubius fluvius", curgând pe lângă Belgrad, desparte „Valachia" de „Burgaria". Dintre cele trei brațe prin care se varsă în Pontul Euxin, cel mijlociu şi cel sudic se bifurcă înainte de a ajunge la mare. Pe brațul nordic, anume acolo unde se desprind celelalte două, este localizată Chilia („Chieli emporium"). Vicina? Caracterizarea ca centru comercial mai apare o singură dată pe această hartă, la Astrahan; aşadar, cunoştiințe geografice ale venețienilor apreciau la amândouă în acelaşi înalt grad

Le projet de ligue anti-ottomane à la fin du XVIe siècle, *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1960, p. 190–200. K. Stloukal, *Das Projekt einer internationalen paneuropäischen Liga mit Persien aus dem Ende des XVI. Jahrhunderts*, Persica, I (1963–1964), p. 53–64.

[8] Andrei Pippidi, *Călători italieni în Moldova şi o descriere a Mării Negre în sec. XVII,* „Analele Institutului de Istorie şi Arheologie *A.D. Xenopol* din Iaşi", XXII, 2, 1985, p. 611–621; idem, *Giovanni Giuliani, un domenicano italiano nella Moldavia del Seicento*, în vol. *L'Italia et l'Europa centro-orientale attraverso i secoli* (ed. Cristian Luca, Gian-Luca Masi), Brăila-Veneția 2004, p. 165–170. De neocolit şi articolele lui Ştefan Andreescu în vol. *Din istoria Mării Negre* (*Genovezi, români şi tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII*), Bucureşti, 2001, p. 153–162, 163–173, şi *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, Bucureşti, 2005, p. 154–262.

[9] Andrei Pippidi, *Moldova şi Persia într-un document italian din 1621*, „Studii", 24, 6, 1971, p. 1123–1125.

[10] Gérard Dedeyan (sous la direction de), *Histoire des Arméniens*, Toulouse, 1981, p. 354–364, 394–414.

[11] The British Museum, *Shah 'Abbas*, *The Remaking of Iran*, 19 February – 14 June 2009.

capacitatea mercantilă. Prin urmare, chiar sub stăpânirea otomană, portul avea în continuare o activitate intensă. Cercetări suplimentare se referă la producția monetară a veneției: ducatul de aur şi țechinul de argint, precum şi la nivelul prețurilor grâului. În sfârşit, unele fonduri arhivistice sunt investigate pentru a regăsi inventarele darurilor aduse de trimişii şahului Abbas şi transferurile firmanelor persane între Veneția şi Viena ca urmare a războaielor şi păcilor care au determinat masive deplasări de documente, în perioada 1866–1921.

Fig. 1. Coperta broşurii *I Doni di Shah Abbas il Grande alla Serenissima*, 2013.
Sursa fotografiei: Domenicus Custos, *Magni Sophi Persarum Regis Legationis Socius*, în albumul *Atrii Heroici*, III, 1601 *apud* Elisa Gagliardi Mangilli *et alli*, *I Doni di Shah Abbas il Grande alla Serenissima*, Marsilio Editori, 2013.

Studiile muzeografice din această culegere sunt confirmate prin ilustrații: portrete ale şahului Abbas şi ale ambasadorilor săi sau ale unor „căpitani iluştri". Sarcina de a răspândi prin tipărire chipurile solilor persani care au vizitat curtea împăratului Rudolf al II-lea i-a fost încredințată gravorului Aegidius Sadeler II (1568–1629). Astfel, sunt reproduse aici, p. 25, trei portrete pe care artistul le-a desenat pe rând în 1601, 1604 şi 1605. Cel dintâi este Husein Ali beg. „Cucheinollibeag Inclytus Dominus Persa Socius Legationis Magni Sophi Regis Persarum". În josul medalionului, se află o inscripție: „S. Caes. M-tis Sculptor Aegidius Sadeler ad vivum delineavit Pragae 1601". Este aceeaşi formulă pe care artistul a folosit-o şi la Mihai Viteazul, atât pentru a-şi afirma calitatea oficială, cât şi ca asigurare a fidelității portretului. Însă pe pagina următoare o inscripție cu aproape acelaşi conținut, „Cucheinollibeag Magni Sophi Persarum Regis Legationis Socius etc", recomandă o figură cu totul diferită. Nu numai că, în locul turbanului, capul e acoperit cu căciula caracteristică a lui Mihai Viteazul, dar şi trăsăturile, deşi obosite şi adânc brăzdate, pot fi recunoscute. Sprâncenele încruntate, mustățile lungi, bărbia rasă formează fizionomia familiară, din care până acum, lipseau obrajii supți şi mai ales privirea neliniştită din ochii cercănați. Versurile latineşti de sub portret exprimă mesajul pe care misiunea persană îl aducea împăratului Rudolf: rugămintea de a veni în ajutorul celor care se pregătesc de crâncene războaie cu turcii. Totuşi, nu încape îndoială că personajul preprezentat era altcineva decât Husein Ali. Autorul potretului este vienezul Domenicus Custos (1590–1612), sub semnătura căruia există şi un chip al voievodului, autentic, copiat după Sadeler[12]. Ambele fac parte din albumul *Atrii Heroici*, *III*, tipărit în 1601. La acea dată, Sadeler se afla la Praga, unde i-a văzut atât pe Mihai, cât şi pe Anthony Sherley, care-i însoțea pe solii lui Abbas[13]. Custos, la Viena, a folosit desenele lui Sadaler şi, fie dintr-o confuzie, fie că a copiat figura lui Mihai în locul celei care-i lipsea.

[12] Andrei Pippidi, *Mihai Viteazul în arta epocii sale*, p. 31–33 şi fig. 10. Portretul semnalat aici (I Doni, p. 26) poartă semnătura gravorului Christophor Mang, fiind datat 1601, Viena, şi are dimensiunile 32,5×22 cm (Venezia, Museo Correr, Biblioteca, E. 587).

[13] Un exemplu de refolosire a unui asemenea portret: acela al ambasadorului persan (I Doni, p. 25), gravat de Sadeler la Viena, în 1601, este copiat şi de Giovanni Orlandi, cu ocazia intrării în Roma a aceleiaşi misiuni orientale la 5 aprilie 1601 (E. Denisson Ross, Sir Anthony Sherley, p. 52, cf. Frany Babinger, Sherleiana, fig. 4 şi 5).

III. IN MEMORIAM

CENTENARUL NAŞTERII ISTORICULUI, PROFESORULUI ŞI ACADEMICIANULUI ŞTEFAN PASCU (1914–2014)

Istoricul şi Profesorul Ştefan Pascu s-a format în ambianța istoriografică existentă în Clujul celui de al doilea deceniu interbelic. Se constituiseră, în principalul oraş al vechii Transilvanii, după înființarea Universității româneşti de aici, în anul 1919, veritabile şcoli ştiințifice, care au gravitat în jurul Catedrelor universitare şi a Institutelor de cercetare ştiințifică atunci create. Încadrate cu profesori şi cercetători formați, la rândul lor, în mari centre universitare şi ştiințifice din Europa începutului celui de al XX-lea secol, catedrele şi institutele Universității din Cluj au asigurat aici o viață ştiințifică şi academică de nivel înalt.

Contactul cu centrele occidentale de cercetare ştiințifică din domeniul ştiințelor umanistice era întreținut deopotrivă prin Şcolile Române de la Roma şi din Franța, înființate în 1922, prin eforturile academicienilor profesori Vasile Pârvan şi, respectiv, Nicolae Iorga. Membrii acestor şcoli, bursieri ai Statului român recrutați din cele patru universități ale României de atunci – Bucureşti, Iași, Cluj şi Chişinău – s-au format ştiințific la un înalt nivel şi au prestat, în deceniile următoare, o activitate ştiințifică şi universitară superioară.

*

Între cei care au frecventat aceste şcoli se numără şi Ştefan Pascu. Născut la 14 octombrie 1914, în Apahida, jud. Cluj, din părinți țărani, a rămas de mic copil orfan, ca urmare a primei conflagrații mondiale. Părintele său, Ion, plecat pe front în vara anului 1914, şi-a văzut primul său fiu, pe Ştefan, abia în prima permisie militară, în 1916. După întoarcerea pe front, a căzut în luptele duse pentru o cauză străină românilor ardeleni.

În 1922, începe să urmeze clasele primare şi apoi gimnaziale în satul natal, în 1929, pe cele liceale la Cluj, unde între anii 1934–1938, va fi student al Universității „Regele Ferdinand I", având-i ca profesori pe academicienii Ioan Lupaş, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu. Încă student fiind, profesorul Ioan Lupaş, pentru a-l sprijini material, l-a angajat ca ajutor de bibliotecar la Biblioteca Institutului de Istorie Națională creat în 1920, cel mai vechi institut din domeniul istoriei înființat în România. S-a cufundat în lecturi istorice, în studierea colecțiilor de documente din biblioteca Institutului, pe care ctitorii şi codirectorii instituției au întemeiat-o şi unde au contribuit esențial la creşterea fondului de carte şi de periodice.

Începând din anul 1936, publică primele sale studii istorice, găzduite de reviste de cultură şi ştiințifice din Cluj. Ele priveau problematica Revoluției de la 1848–1849 din Transilvania, rolul conducătorilor românilor din Câmpia Transilvaniei în luptele pentru eliberare națională şi socială din acele momente istorice cruciale.

Tânărul istoric Ştefan Pascu a fost selectat, după regulile de atunci, de Universitatea din Cluj, pentru a deveni membru al Şcolii Române din Roma. Vremurile pe continent, precum şi în țară, deveniseră însă tulburi: izbucnirea Celui De-Al Doilea Război Mondial, dezmembrarea României în vara anului 1940, răpirea unei părți din Transilvania de către Ungaria horthystă, între care şi satul natal şi oraşul universității sale, nevoită să se refugieze la Sibiu, nu l-au putut opri pe tânărul studios din drumul ascensiunii sale.

Datorită împrejurărilor complicate din punct de vedere polițienesc şi militar ivite după *Dictatul de la Viena*, din august 1940, Ştefan Pascu şi arheologul Dinu Adameşteanu ajung cu întârziere la Roma, astfel încât directorul Şcolii Române de aici este nevoit să solicite Ministerului Educației Naționale, în martie 1941, ca celor doi să le fie acordate retroactiv bursele cuvenite pentru perioada de la începutul stagiului lor roman.

Cercetările sale de Modernistică din anii anteriori, din cauza accesului mai dificil în arhive, vor trece pe plan secund, pentru a face loc celor de Medievistică. Urmează cursurile Şcolii de Paleografie de pe lângă Universitatea Gregoriană din Roma, propuse de Pietro Fedele.

La Roma, a descoperit manuscrisul lucrării lui Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, Domnul Țării Româneşti de la sfârşitul secolului al XVI-lea, pe care l-a prelucrat şi editat în 1944, la Sibiu, lucrarea ca atare constituind teza sa de doctorat, susținută la profesorul său, Ioan Lupaş.

După întoarcerea de la studiile şi cercetările efectuate la Roma, profesorul Ştefan Pascu şi-a continuat activitatea ştiințifică şi didactică la Institutul de Istorie Națională din Cluj şi la Universitatea românească a Transilvaniei, revenită şi ea la Cluj, în vara anului 1945, din refugiul sibian.

În consecință, profesorul şi istoricul Ştefan Pascu avea să datoreze mult celor două instituții, Universitate şi Institut, şi să țină mult la ele. Parcă mai mult la Institutul de Istorie, în cadrul căruia şi-a început cariera de cercetător şi unde se va refugia atunci când era „alungat" din Universitate, fiind considerat ca „element necorespunzător din punct de vedere ideologic".

Prima dată s-a întâmplat în anii 1950–1952, când era clasat drept „istoric naționalist" , precum şi pentru faptul că făcuse studii la Roma, într-un Occident blamat atunci. La Institut, arondat atunci Filialei din Cluj a Academiei Române, a „muncit" pentru câte 50 de bani plătiți pe o fişă-regest a câte unui document medieval – acte introduse apoi în colecția de *Documente privind istoria României, Seria C, Transilvania*.

În „obsedantul deceniu" – anii '50 ai secolului trecut – istoriografia română, ca de altfel ştiința română în general, trecea printr-o mare criză, provocată de regimul comunist instaurat după 1948, la adăpostul trupelor sovietice, rămase în țară după încheierea celui de al Doilea Război Mondial. Apariția publicațiilor ştiințifice de până atunci a fost brutal întreruptă, asociații şi societăți ştiințifice desființate, Academia Română însăşi fiind „reorganizată" şi „transformată" în academie de ştiințe a Republicii Populare Române.

În asemenea împrejurări, istoricul Ştefan Pascu a elaborat o consistentă lucrare monografică privind *meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea.* A întâmpinat serioase dificultăţi la publicarea ei, manuscrisul fiind trimis de la o instituţie la alta – dintre cele care atunci diriguiau şi „răspundeau" de destinele ştiinţei româneşti, îndeosebi a celei istorice, în pofida problematicii abordate în lucrare, înscrisă de altfel pe direcţiile susţinute chiar de noul regim. Aceasta fiindcă nu prima fenomenul istoric reconstituit, importanţa şi semnificaţia lui, ci statutul cercetătorului, care elaborase lucrarea în cauză, dacă el era socotit „demn" de a publica sub nume propriu rezultatele propriilor investigaţii ştiinţifice. Publicată în cele din urmă, după numeroase memorii adresate forurilor de decizie ale vremii şi solicitări cu privire la „obiecţiile" aduse, lucrarea avea să constituie un eveniment istoriografic pentru acel timp.

În anul 1959, era decăzut, pentru a doua oară, în rang universitar, invocându-se aceleaşi motive. Istoricul şi Profesorul şi-a continuat cu şi mai mare cerbicie munca de cercetare ştiinţifică, revenind, în anii următori, în viaţa universitară şi academică, fiind, pe rând, învestit în funcţiile de: Decan (1962–1968) al Facultăţii de Istorie şi Filosofie şi de Rector al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj (1968–1976), de Director al Institutului de Istorie din Cluj-Napoca al Academiei (1973–1990).

În funcţiile de conducere din domeniile universitar şi de cercetare cu care a fost învestit, s-a străduit să promoveze principiile calităţii, ale competenţei, profesionalismului şi performanţei ştiinţifice. Numeroşii săi elevi, studenţi şi doctori în Istorie cărora le-a călăuzit paşii în educare şi formare didactică şi ştiinţifică, pe care i-a sprijinit să-şi publice rezultatele ştiinţifice, i-au fost în genere recunoscători pentru îndrumarea de care s-au bucurat din partea Profesorului şi Istoricului. Au beneficiat de aceasta istorici şi profesori de istorie din toată ţara, recomandarea sa din acel timp contând foarte mult. Şi-a asumat conştient această responsabilitate, cu riscul datorat acelor vremuri.

Au survenit şi alte momente şi împrejurări exterioare domeniului ştiinţific, care au afectat însă finalizarea prin tipar a cercetărilor istorice întreprinse de istoricul Ştefan Pascu, toate cauzându-i multă amărăciune.

Astfel, o amplă monografie istorică dedicată mişcării naţionale româneşti şi desăvârşirii statului naţional unitar român în 1918, proiectată să vadă lumina tiparului la Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România, în 1968, avea să fie masiv ciuntită de cenzura comunistă. Lucrarea se găsea în corectura finală pentru tipar, când, în august 1968, trupe a cinci state din Tratatul de la Varşovia invadau Cehoslovacia. Instrucţiuni grabnice erau transmise de numita Direcţie a Presei din Bucureşti oficiului de cenzură din Cluj în privinţa tuturor tipăriturilor. Monografia privind *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia – încununare a ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român* avea să fie serios amputată atunci, din volum fiind eliminate capitolele dedicate Unirii Bucovinei şi Basarabiei cu România din anii 1917–1918.

Apoi, *Atlasul istoric al României,* apărut în mai multe ediţii în anii '70 ai secolului trecut, avea să stârnească protestul oficial al U.R.S.S., care, prin Ambasada de la Bucureşti, a intervenit pe lângă autorităţile române pentru a-l retrage de pe

piață, din circulație. Cu acel prilej, coordonatorul lucrării, profesorul Ştefan Pascu, ajunge să fie hărțuit de instituțiile însărcinate să vegheze asupra apariției unor astfel de lucrări, fiind nevoit să evite călătoriile în U.R.S.S.

S-a pensionat din învățământul universitar la 1 ianuarie 1990, continuând să conducă, până în anul 1994, ca preşedinte, Filiala din Cluj-Napoca a Academiei Române.

S-a stins din viață la Cluj-Napoca, în ziua de 2 noiembrie 1998. A fost condus pe ultimul drum de colaboratorii săi apropiați, de cercetătorii ştiințifici şi de profesorii de istorie pe care i-a format, fiind înmormântat în Cimitirul Central din Cluj-Napoca, pe aleea marilor personalități clujene.

*

Preocupările ştiințifice ale istoricului Ştefan Pascu au luat în considerare problematica *Istoriei moderne* mai întâi şi apoi a celei medievale a Transilvaniei, mergând pe urmele profesorului său, Ioan Lupaş. Acestora le-a adăugat *Istoria istoriografiei româneşti* şi, în ultimele trei decenii de activitate ştiințifică, *Demografia istorică*.

A debutat în istoriografia română cu articole şi studii privind Revoluția românilor din Transilvania de la 1848–1849 şi asupra mişcării politico-naționale româneşti din provincia intracarpatică de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Figurile unor fruntaşi politici români din Epoca modernă şi Mişcarea memorandistă din 1892–1894 le-a reconstituit pe baza unui material documentar-istoric cules din arhive şi biblioteci, din presa vremii, fiind bunuri câştigate ale *Istoriografiei române*.

Studiile şi cercetările efectuate în Italia, cât timp s-a aflat la Şcoala Română din Roma, deşi erau anii grei ai Celui De Al Doilea Război Mondial şi satul său natal şi însăşi Universitatea din Cluj căzuseră în teritoriul răpit de Ungaria hortystă prin *Dictatul de la Viena* din 30 august 1940, i-au permis descoperirea unor importante izvoare istorice privind epoca Voievodatului Transilvaniei (secolele XIII–XIV). Pe baza lor, va redacta studiul *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII–XIV*, publicat la Sibiu, în anul 1945. Textul materialului documentar-istoric referitor la această perioadă istorică, adus în țară, va fi inclus apoi în colecția de *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania,* editată în anii ’50 ai secolului trecut la Editura Academiei, prin care erau puse bazele corpusului de documente medievale ale istoriei României.

În anii imediat postbelici, Ştefan Pascu apare preocupat de *Istoria mişcărilor sociale*, a răscoalelor țărăneşti din Transilvania îndeosebi. Intelectual de extracție rurală, părinții săi fiind țărani dintr-un sat apropiat de oraşul Cluj, avându-şi casa în vatra veche a Apahidei, unde ceilalți membri ai familiei îşi continuau viața cotidiană, nu şi-a uitat înaintaşii, străduințele lor de emancipare socială din trecut. A reconstituit, în lucrări şi în monografii speciale, *Istoria răscoalei țărăneşti de la Bobâlna*, a celei din 1514, precum şi a *Răscoalei lui Horea din anii 1784–1785*. Sunt lucrări elaborate după 1946, în contextul în care – după cum afirma însuşi cercetătorul – istoria socială, a celor mulți, trebuia pusă, de asemenea, în lumină. Istoria socială, a marilor răscoale şi mişcări țărăneşti din Transilvania medievală şi modernă aveau să fie reconstituite în studii şi lucrări cu caracter monografic. A contribuit la închegarea colectivelor de editare a documentelor referitoare la *Răscoala*

lui Horea din 1784–1785 şi la *Revoluţia din Transilvania din anii 1848–1849*, colective care continuă şi astăzi, în cadrul Institutului de Istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române, depistarea, pregătirea pentru tipar şi editarea volumelor din aceste două mari colecţii de izvoare privind istoria naţională.

Direcţiile de cercetare pe care s-a înscris activitatea ştiinţifică a istoricului Ştefan Pascu au privit, în principal, *Istoria Voievodatului Transilvaniei*, cu instituţiile şi ridicările sociale din Evul Mediu, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania* şi *Desăvârşirea statului naţional român în anul 1918*, *Istoria istoriografiei româneşti* şi, respectiv, *Demografia istorică*.

Instituţia Voievodatului Transilvaniei, evoluţia ei istorică, social-economică şi etno-demografică a constituit problematica unei cercetări ştiinţifice îndelungate, încheiate între anii '70–'80 ai secolului trecut, prin publicarea a patru volume consistente la Editura Dacia, din Cluj-Napoca. Niciun istoric român n-a consacrat o cercetare de asemenea anvergură problematicii respective, nici până atunci şi nici de atunci încoace. Lucrarea ca atare rămâne o reconstituire de amplă dimensiune, model pentru studierea unei instituţii de sorginte românească, a cărei individualitate s-a putut păstra sub regate şi imperii înglobante.

Răscoalele ţărăneşti din Transilvania medievală, cele de la Bobâlna din 1437 şi de sub conducerea lui Gheorghe Doja, din 1514, şi cea condusă de Horea, din anul 1784, şi-au găsit tratarea în numeroase studii elaborate şi publicate de Istoric.

Prin cercetările întreprinse asupra mişcării politico-naţionale a românilor din Transilvania, era reconstituit un segment important din istoria românilor transilvăneni, prin care era prefaţat marele efort al acestora din anii 1917–1918 de desăvârşire a statului naţional român. Şi aici, ducea mai departe, în noile condiţii de documentaţie istorică, preocupările profesorului său, Ioan Lupaş, finalizând, printr-o amplă monografie istorică apărută la Semicentenarul Unirii din 1918 (1968), reluată în două volume, două decenii după aceea, la împlinirea a 70 de ani de la marele moment istoric românesc, o investigaţie ştiinţifică de durată.

Istoriei istoriografiei române i-a consacrat numeroase studii. A cercetat cu deosebire opera istoricilor ardeleni, a lui I. Lupaş, I. Moga, cei care l-au precedat la direcţiunea Institutului de Istorie din Cluj, dar a evocat, cu diferite prilejuri, activitatea istoriografică a multor altor istorici români. A schiţat proiectul volumului destinat Istoriei istoriografiei româneşti din cadrul tratatului de *Istorie a României* şi în noua reluare a lui din ultimele decenii, de *Istoria românilor*, sinteză de istorie naţională în elaborarea căreia s-a implicat în anii 1960–1964 şi după 1990, document ce va trebui să se încheie cu prezentarea evoluţiei istoriografiei române de la începuturi până astăzi.

Demografia istorică a constituit domeniul căruia i-a consacrat numeroase cercetări întreprinse după 1965. S-a numărat printre istoricii care au aşezat domeniul şi disciplina ca atare în spaţiul Istoriografiei române şi al Învăţământului superior de Istorie de la noi, creând o adevărată şcoală în acest sens. Urmare a acestor cercetări, a fost ales ca membru în Comisia Internaţională de Demografie Istorică de pe lângă Comitetul Internaţional de Ştiinţe Istorice (CISH), după 1970, implicându-se în coordonarea cercetărilor din acest domeniu la nivel internaţional.

*

Activitatea la catedra universitară a Profesorului Ştefan Pascu a fost una cu totul remarcabilă. Urmând exemplul marilor săi înaintaşi, profesori ai Universităţii clujene din perioada interbelică, precum I. Lupaş, Al. Lapedatu, S. Dragomir, Profesorul Ştefan Pascu a propus, cu mult profesionalism, cursuri de istorie medievală şi modernă a României, cu deosebire privind Transilvania, asupra căreia investigase în precedenţă un bogat material documentar-istoric şi elaborase lucrări ştiinţifice de referinţă.

Aşa-numitele cursuri speciale, ţinute pentru studenţii din anii superiori, care urmau deja o specializare, erau cu totul aplicate domeniului căruia aparţinea tematica respectivă. Un curs de *Demografie istorică* precum cel ţinut în anii ’60–’80 ai secolului trecut te introducea în istoriografia şi problematica unei noi ştiinţe istorice, la care tocmai atunci se racorda şi istoriografia română chiar prin cel care îl propunea. Unele dintre acestea se ţineau la Direcţia din Cluj a Arhivelor Statului, pe material documentar-istoric concret: conscripţii şi urbarii, registre parohiale, recensăminte ale populaţiei, studenţii fiind astfel introduşi în tehnica muncii cu izvoarele istorice ale disciplinei.

Profesorul Ştefan Pascu a ilustrat în chip magistral catedra universitară deţinută decenii la rând, formând şi îndrumând cunoscători ai istoriei şi specialişti în câteva domenii semnificative ale ei.

După anul 1965, când a primit dreptul de a conduce doctoranzi, a îndrumat un număr important de tineri cercetători în cadrul doctoranturii, insistând asupra unei pregătiri consistente, a preparării cu profesionalism a tezei de doctorat şi publicării ei în editurile care începeau să funcţioneze odată cu relativa destindere din România acelor ani.

Prestaţia ştiinţifică şi didactică a Istoricului şi Profesorului Ştefan Pascu a acoperit o întreagă epocă istorică, dificilă din punctul de vedere al manifestării în aceste domenii, rezultatele ei constituind bunuri câştigate ale ştiinţei şi şcolii româneşti.

Prof. dr. NICOLAE EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

STEPHEN FISCHER-GALAȚI

La 10 martie 2014, a încetat din viață profesorul Stephen Fischer-Galați, cu o lună înainte de a împlini 90 de ani. Era ultimul meu coleg de clasă din liceu, care mai era în viață.

Stephen Fischer-Galați era originar din România. Am fost coleg cu el o bună parte din anii de liceu. Câțiva ani, am fost chiar colegi de bancă. Era înzestrat, obținând premiul I sau II în fiecare clasă şi reuşind acest lucru fără efort. Într-o toamnă, n-a mai venit şi am aflat că emigrase cu toată familia în Statele Unite. Era în preajma izbucnirii Celui De-Al Doilea Război Mondial. Nu aveam să ne revedem decât după un sfert de veac!

În America, Stephen Fischer-Galați a făcut studii universitare, obținându-şi doctoratul în Istorie la Universitatea Harvard. În anii 1951–1953, a lucrat la Departamentul de Stat al Statelor Unite, fiind chiar consultant pentru probleme est-europene la Casa Albă, în vremea preşedintelui Nixon, dar cu precădere, şi-a consacrat cariera studiilor istorice, devenind profesor la Universitatea Colorado. A editat revista „East European Quarterly" precum şi o bogată colecție de cărți referitoare la istoria Europei de Sud-Est, multe dintre ele privind România. Este autorul unui număr important de cărți şi de studii având ca subiect trecutul României, atenția sa precumpănitoare îndreptându-se spre istoria modernă şi contemporană. Întreaga viață, el a pus în centrul existenței sale problematica românească, cunoscând-o şi, în acelaşi timp, abordând-o în studiile sale cu multă înțelegere şi fără a fi preocupat de a urmări neapărat o linie critică. În parte, datorită lui, relațiile ştiințifice şi colegiale au putut fi reluate între specialiştii români şi americani, după perioda Războiului rece. Cu atât mai mult, aceste relații s-au intensificat după decembrie 1989.

La 15 noiembrie 2011, recunoscându-i-se meritele ştiințifice şi activitatea sa de sprijinire a României, Academia Română l-a ales membru de onoare.

Dispariția sa lasă un gol şi, totodată, pentru cei care l-au conscut mai îndeaproape, un sincer şi adânc regret. România a pierdut un om adevărat, născut pe pământul ei, şi un prieten constant.

Acad. DAN BERINDEI

IV. DARE DE SEAMĂ

ACTIVITAEA SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ŞI ARHEOLOGIE PE ANUL 2014

În anul 2014, membrii Secției de Științe Istorice şi Arheologie şi centrele din subordine au desfăşurat o activitate bogată, a cărei sinteză o prezentăm mai jos.

1. Membrii Secției au desfăşurat o activitate semnificativă în peisajul publicistic şi didactic, au continuat să răspundă solicitărilor din cadrul comisiilor naționale şi mixte de Istorie ale Academiei Române, dar şi celor ale instituțiilor ori persoanelor care, în cursul anului, s-au adresat Secției. În privința activității de cercetare, membrii Secției au publicat 11 cărți de autor sau în colaborare, 11 cărți editate, îngrijite sau coordonate, precum şi peste 81 studii şi articole. Menționăm mai departe cele mai importante publicații ale membrilor Secției:

Acad. Dan Berindei:

La Roumanie et les guerres balkaniques în: *Les guerres balkaniques 1912–1913*, volum coordonat de Jean-Paul Bled şi Jean-Pierre Deschodt, Paris-Sorbonne, PUPS, 2014, p. 79–88.

Acad. Alexandru Vulpe:

Transformări culturale la sfârşitul epocii bronzului în sud-vestul spațiului carpato-dunărean în: *Arhivele Olteniei*, 28, S.N, 2014, p. 7–16.

Acad. Ştefan Ştefănescu:

Scrieri alese, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2014, 624 pagini.

Acad. Ioan-Aurel Pop:

Cultural Diffusion and Religious Reformation in Sixteenth-Century Transylvania. How the Jesuits Delath with the Orthodox and Catholic Ideas, The Edwin Mellen Press, 2014, Lewiston – Queenston – Lampeter, 220 pagini.

Acad. Alexandru Zub:

De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității, ed. III, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2014, 430 pagini.

Prof. Mihai Bărbulescu, m.c.:

L'ornatrix de Potaissa în: *Akti XII Medunarodnog Kolkvija o Rimskoj Provincijalnoj Umjetnosti*, 2014, p. 222–225.

Prof. Nicolae Edroiu, m.c.:

Izvoarele Răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. IV. Presă. Broşuri. 1784–1792, îngrijit de prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2014, 513 pagini.

Prof. Nicolae Niedermaier, m.c.:

Spatial Patterns of Transylvanian Medieval Urban Development în: *Cities and their spaces. Concepts and their use in Europe*, Michel Pauly and Martin Scheutz eds., Böhlau Verlag, Köln Weimar Wien, 2014, (Städteforschung Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Band 88), p. 65–76.

Prof. Şerban Papacostea, m.c.:

Una svolta della storia europea: la deviazione della quarta crociata (1204) în: *Il Mar Nero*, VII, 2007/8, apărut în 2014.

Prof. Andrei Pippidi, m.c.:

Constantin Brâncoveanu, Stolnicul şi Lordul, Editura Academiei Române, 2014, 202 pagini.

Prof. Victor Spinei, m.c.:

Proiecţii istoriografice/*Historiographical Projections*, ed. C. Hriban, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014, 673 pagini.

Prof. Ioan Caproşu, m.c.:

Documenta Romaniae Historica, Seria A, Moldova, vol. VIII (1585–1592), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2014, LXXXIII+1057 p. (în curs de apariţie).

Prof. Emilian Popescu, m.c.:

A predat pentru tipar volumul IV din *Inscripţiile Scythiei Minor*, care va apărea sub egida Academiei Române şi Académie des Inscriptions et Belles Lettres (600 pagini.)

2. În cadrul Secţiei, funcţionează 15 institute şi centre de cercetare în domeniile: istoriei, arheologiei, precum şi cu departamente de istoria artei, lingvistică, filosofie, drept, psihologie, sociologie. Dările de seamă ale acestora pe anul 2014 arată că eforturile lor au fost concentrate pe realizarea celor 61 de programe de cercetare, cu 193 proiecte. Printre acestea, se află colecţia naţională de izvoare, editarea de instrumente de lucru, editarea operei înaintaşilor – care se înscriu printre programele prioritare ale Academiei Române. Dintre programele continuate menţionăm: *Documenta Romaniae Historica*, *Călători străini despre Ţările Române*, *Izvoarele Răscoalei lui Horea*, *Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române*.

3. În cadrul institutelor de cercetare din subordinea Secției, își desfășoară activitatea un număr de 281 de cercetători, dintre care 240 au titlul de doctor, iar 44 sunt conducători de doctorat.

4. Formarea tinerilor cercetători a constituit una din preocupările prioritare ale Secției și în acest an. Astfel, în cadrul institutelor, sunt înscriși 63 de tineri la doctorat și 33, în sistemul postdoctoral.

5. Cu ajutorul unor fonduri extrabugetare ori prin intemediul schimburilor cu parteneri din țară și din străinătate, s-a reușit îmbogățirea fondului de carte al bibliotecilor institutelor.

6. Între cele mai importante realizări ale Secției și institutelor de cercetare din subordine menționăm:

DRH, *B. Țara Românească, vol. XL*, 1655, ed. de Oana Rizescu (coord.), Florina Manuela Constantin și Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2013, LXXX+443 pagini.

Documenta Romaniae Histoica, Series C. Transilvania, vol. XVI (1381–1385), coord. Susana Andea, Editori: Susana Andea, Lidia Gross, Adinel Dincă, București, Editura Academiei Române, 2014, 832 pagini. (sub tipar) [ISBN: 978-973-27-1433-3]

Izvoarele Răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. IV. Presă. Broșuri. 1784–1792, îngrijit de prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, București, Editura Academiei Române, 2014, 513 pagini. [ISBN: 978-973-27-1556-8]

7. Membrii institutelor au primit în 2014, pentru lucrări apărute în 2012, un număr de ***4 premii*** ale Academiei Române.

8. În privința cooperărilor științifie naționale și internaționale, menționăm organizarea de către institute a unor sesiuni științifice cu participarea unor specialiști din țară și străintate (Ungaria, Bulgaria, Ucraina, Moldova, Germania, Austria Franța, Olanda, Italia, Slovacia, Anglia, Serbia, Turcia, Polonia, Italia) precum și derularea a 49 de proiecte cu participare internațională.

9. În cursul anului, și-au continuat activitatea, conform protocoalelor existente, Comisia mixtă de istorie româno-slovacă (președinte profesor N. Edroiu m.c.), printr-o sesiune de comunicări desfășurată la Nădlac-Arad, între 6 și 9 octombrie 2014, precum și comisiile mixte româno-ungară (președinte profesor N. Edroiu m.c.) și româno-bulgară (președinte acad. Dinu C. Giurescu), care și-au desfășurat activitatea la Budapesta, între 4–6 noiembrie, respectiv, la București, între 26–29 noiembrie.

10. În cursul anului, membrii Secției și ai institutelor au participat cu comunicări la următoarele manifestări științifice organizate de Secție:

– 24 ianuarie – 155 de ani de la Unirea Principatelor Române; au prezentat comunicări acad. Dan Berindei și dr. Alexandru Mamina (Institutul de Istorie „N. Iorga")

– *21 mai: Sesiunea solemnă consacrată împlinirii unui secol de la întemeierea Institutului Sud-Est European întemeiat de Nicolae Iorga, Vasile Pârvan şi Gheorghe Munteanu-Murgoci*, în cadrul căreia au susţinut comunicări: acad. Dan Barindei, prof. Andrei Pippidi m.c., dr. Nicolae Şerban Tanaşoca, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene şi dr. Ovidiu Cristea, directorul Institutului Nicolae Iorga.

– *26 iunie – Sesiunea 300 de ani de la moartea lui Constantin Brâncoveanu*; a prezentat comunicări acad. Dan Berindei, iar acad Dinu C. Giurescu a susţinut un „Cuvânt de deschidere".

– *8 octombrie 2014 – Sesiunea Regele Carol I. 175 de ani de la naştere – 100 de ani de la trecerea în eternitate*; au prezentat comunicări acad. Dan Berindei şi acad. Ioan-Aurel Pop.

– *17–18 noiembrie sesiunea consacrată lui Dimitrie Cantemir*; au susţinut comunicări acad. Dan Berindei, acad. Ioan-Aurel Pop, dr. Ioana Feodorov (Institutul de Studii Sud-Est Europene), domnul Ovidiu Olar (Institutul de Istorie „N. Iorga").

– *28 noiembrie – Sesiunea solemnă „Marea Unire"*; au susţinut comunicări acad. Dan Berindei, acad. Ioan Aurel Pop, prof. Nicolae Edroiu m.c.

11. În concluzie, putem aprecia activitatea desfăşurată de Secţie ca fiind foarte bună.

Se cuvine să avansăm şi unele propuneri:

Referitor la modalitatea de evaluare a activităţii din domeniile Istoriei şi Arheologiei, criteriile actuale nu ilustrează particularităţile acestora (volumele colective, săpăturile arheologice, operaţiile de restaurare a materialului arheologic, articolele publicate în străinătate în volume non-ISI (din care multe sunt mai importante decât altele catalogate ISI), recenziile etc.).

Se impune alocarea unor sume mai mari de bani pentru deplasările în ţară, în vederea cercetărilor la obiective arheologice, istorice, la muzee, pentru studiul în arhive etc.

De asemenea, se impune o finanţare mai substanţială a achiziţionării de reviste de însemnătate internaţională, care nu pot fi obţinute pe calea schimburilor.

În scopul continuării şi înbunătăţirii schimbului de publicaţii, se impune urgent reevaluarea finanţării expediţiilor prin poştă, reduse excesiv de mult în ultima vreme, punând astfel în pericol fondul de publicaţii străine din institutele noastre.

O atenţie aparte se cuvine sprijinirii Institutului „A.D. Xenopol" din Iaşi, rămas fără sediu şi care îşi desfăşoară activitatea în condiţii improprii.

Totodată, se cuvin sprijinite şi institutele ale căror sedii necesită urgente consolidări şi reparaţii (Institutul de Arheologie „V. Pârvan").

Acad. ALEXANDRU VULPE,
Preşedintele Secţiei

V. PREMII

LISTA LUCRĂRILOR DISTINSE CU PREMII ALE ACADEMIEI ROMÂNE PE 2012

PREMIUL „VASILE PÂRVAN”

Titlul lucrării: *Tezaurele dacice. Creaţia în metale preţioase din Dacia pre-romană*
Autor: Daniel Spânu

PREMIUL „ALEXANDRU D. XENOPOL”

Titlul lucrării: *Personalitatea omului politic Dimitrie A. Sturdza*
Autor: Mihaela Damean

Titlul lucrării: *Potârnichile gri. Spitalele femeilor scoţiene în România 1916–1917*
Autor: Costel Coroban

PREMIUL „DIMITRE ONCIUL”

Titlul lucrării: *Aşezările de drept valah şi locuitorii lor din Rutenia Roşie în Evul Mediu târziu*
Autor: Grzegorz Jawor (Polonia)

PREMIUL „NICOLAE IORGA”

Titlul lucrării: *Iaşii în secolele XV–XVIII. Elemente de topografie istorică*
Autor: Cătălin Hriban

PREMIUL „MIHAIL KOGĂLNICEANU”

Titlul lucrării: *„Spre folosul acestei sfinte case”. Constituirea şi evoluţia domeniului mănăstirii Cotroceni (secolele XVII–XIX)*
Autor: Mariana Lazăr

PREMIUL „NICOLAE BĂLCESCU”

Titlul lucrării: *Croisées de la modernité. Hypostases de l’esprit et de l’individu*

au XVIIe siècle
Autor: Vlad Alexandrescu

PREMIUL „GEORGE BARIȚIU”

Titlul lucrării: *Aspecte ale tranziției de la mezolitic la neoliticul timpuriu în zona Porțile de Fier*
Autor: Adina Boroneanț

PREMIUL „EUDOXIU HURMUZAKI”

Titlul lucrării: *Oameni de seamă ai Maramureşului. Dicționar 1700–2010*
Autor: Vasile Iuga de Sălişte

Titlul lucrării: *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iulie 1964*
Autor: Vasile Buga